

A NÉPDAL ALKATA S KÉPEI.¹⁾

A népdal általánosabban s nagyobb mértékben bir azon fő-tulajdonokkal, melyekkel az ismeretes műköltői dalféle lyrikus művek birnak, de sok tekintetben különbözik is ezektől. A népdal költése a közösen, az általánosan alapul; ezek a tárgyai. Az érzések, melyeket kifejez, a közhangulatból, az emberi közös hajlandóságokból forrnak ki; holott a műköltő dala sokszor egyének érzéseinek szóba öltöztetése, egyéni kiváló szellemiség szüleménye; például nagyon is emelkedett, vagy nagyon is érzékeny lelkek hangulatából ered, vagy ilyen érzelmes gondolatait fejezi ki, néha pedig eltanult gondolatokat, utánczott érzéseket. Oly örömet, melyben csak néhányan osztozhatnak egész valódi forráságában; oly fájdalmat, melyre millióknak nincs indító okuk; ismeretlen okú örömet, bánatot; melancholiát, mely egészségtelen lelkek tulajdona, magasztos vágyást, melyre csak ritka helyzetű, életfolytatású s tapasztalású emberek juthatnak el. Kevés ember érezhet úgy mint *Byron*; kevés ember gyűlölhethet és szerethethet úgy mint *Hugo V.* vagy *Heine*; kevés ember nézheti az emberi dolgokat oly magasból mint *Goethe*. A műköltő dala vagy éneke legtöbbször keveseknek szól, megelőzi a közérzést vagy hangulatot; mintegy keresve keres és csak utóbb nyer résztvevőket, együttérzőket, visszhangot. *Vörösmarty* Szózata, *Kölcsey* Hymnusa fel se tűntek 10—15 évig, utóbb nőtt beléjük tartalom s vonzerő, az idők forgásával. *Wordsworthot* csak gyálázták egy pár évtizedig. A nép dalosa a nép képviselője, organuma, tolmácsa; azt fejezi ki, a mi minden szívben van, minden lelket izgat. S ha egy kornak szól, a kor kívánatait, fájdalmait, örömeit közvetlenül érzi meg s a minden emberben rejlő érzések és gondolatok köznyelvezetével mondja el. Mélyebben érez mint más: élénkebb forma érzéssel bir mint más, bátrabb önmaga kifejezésében mint más, de csak annyit tud, olyan formákat szeret, annyira reflektál, olyan indokokkal bir mint más ember, mint minden ember a ki érez, érezhet, tudhat és reflektálhat. E mel-

¹⁾ Töredék nagyobb, ily cz. munkából: „A népköltésről és népdalról.“

lett a mi szívében van, az jön az ajakára, legnagyobb részt oly szavakban, olyan pathoszszal mint másoknak jött volna. Legfeljebb észrevétlenül süllyeszti mélyebbre, vezeti mélyebb felfogásra, vagy emeli felsőbb tisztább levegőbe azt, a ki vele indul és kezd szólni. Nézzük a legjobb népdalokat például *Aranynál*. Mikor először meghallottuk, vagy meghallotta Biharmegye s a széles haza magyar népe, a költő édes övéi, ezt a dalt: Hej! iharfa juhharfa stb., benne mindent övének, természetesen magáénak, ben-sejében visszahangzónak, érzéséből jövő érzésnek talált. Ha ugyanaz a nép hallotta megzendülni az „Igyunk biz azt egy-egy kicsit“ kezdetű bordalt, mindenki érezte a ki valaha dalolt, hogy ez nem új, nem is régi, nem megtanulni való: meg van az minden kedélyben vagy érzésben; ezt csak hallani kell, már tudjuk, már énekeljük. És nem veszi észre, hogy a dal végén olyan furcsa humoros életbölcsestre ment át, melyben a kor megvettése, egy jobb kor reménylése s egy a magyar nép vérében való pessimismus vagy idealismus magva van befoglalva, melyre más népdalban is van hajlandóság.

Ezért van a népdalban valami állandó, sőt örök, van változandó; az az eszme, az érzés lényege, ez a kifejezés. Az a mag, mely az ember-világ teremtetésétől fogva azonos, ez a levél vagy virág, mely idomúlhat. De e hasonlat nem találó. Inkább mondhatnók: az eszme s érzések az a lényeg, mely az évenként változó — *pronos in annos mutabilis* — magban, levélben a létel eleme: az utóbbi változik, de mindig megmarad a természettel; még a képek s formák is sokszor megmaradnak, mint vannak az ember lételét örökké környező s az ő érzéseit állandóan megható dolgok a természetben, az ember-világban: a légköri tűnemények, a származás, élet, halál, állati és növényi átalakulások stb. Így egy némely állat, például a galamb, gerlicze, a fecske a régi görögöknél és a legújabb dalokban is; a csillag déli és északi Európában mint dal tárgyai. Hasonlatot vehetek fel mást is. Az eszme a gyöngy, melyért van a forma, a ruha, az a ruha, mely a X. C. zsoltár szerint megavúl, megemészthődik; az a szellem, ez a test. És állandók sokszor az érzéssel, gondolattal telt szólások is, melyektől nem szabadúlhat a művelődés sem, bármint erőlködjük, mely nincs alávetve a divatnak vagy semmi kor szeszélyének sem.

A műköltő alá van vetve annak, a minek más művész, hogy valóban szép ideáját megtéveszti, attól a mit erre nézve az emberi elme megállapított, eltávozik; a műbölcsелеm tanai, a különféle művészeteknek termékei s a különböző ízlés megzavarják. A festő bizarr képet fest s árúlja szép gyanánt, a szobrász kolossálist ad fenséges helyett, a vaskost nevezi egésségesen szépnak, a cifrát választékosnak, a meglepően együgyűt egyszerűen fenségesnek. Mert eltávozott attól az alaptól, melyet a szabadon szem-

lélt és érzékelt természet ad arányos alakokban. A részleges szép vonások elferdítik, félszeggé teszik a művész ízlését. A festő izgá-
gány képekben mutat fel részleges szép vonásokat, a szobrász egy
vagy más hitnézet szolgálatába adja magát s nevezi művét abso-
lut szépnak. S különössége által divattá lesz a művészetben.

A valódi dal nincs ily divatnak alávetve; azért oly egyező
különböző égalj alatt; a nép költője nem áll különböző stílnemek
és ílések hatása alatt. Tárgyai nem egy kor, hanem minden idő
sajátja; szavai az érző szív ösztön- és tárgyszerű nyilatkozása; a
műköltemények nem az emberisége, csak egy nemzeté, legtöbb-
ször rövidebb időre; a nép elmeművei, mint mondók, az emberi
szív és ész örök sajátjai s így a műkölteményeknek is magvai.
A műköltés is csak akkor teremt örök vagy ezeréves műveket, a
mikor a köz-emberies vagy nép-költéssel tárgyban és a kifejezés
hűségében, természetességében megegyezik: Homér örökké él, mert
hősei minden hősök példányai. Sophokles halhatatlan mint a női
természet, mely Antigonében, vagy az ifjú lélek igazságszeretete, mely
Orestesben van: mint az ő isteneik s hőseik és hősnők szavai örök
időkre isteniek. Mig a későbbi költők, a jóval későbbiek a legnagyobb-
bak sem élhetnek addig: mert bennök középkoriasság van, a kü-
lönbség kedvéért az emberies korlátozva vagy ferdítve. Melyik
keresztényen szent vagy félisten éri el az Apollo vagy Aphrodite
vagy a görög hősmonda vitézeinek korát? Amazok már kihaltak
a költők legnagyobb részénél. emezek élnek a legújabb költőknél
is. Így a *Hadés* epikája vagy *Tithonus* stb. szerzőinél s a szám-
talan új művész és költő művében. Szerelem a népnél a tisztább
keblekben mindig lesz, mint szabadság szeretete stb. ha nem olyan
is, a milyet *Horatius*, vagy *Ovidius*, vagy *Petrarca*, vagy *De Musset*
stb. énekelnek: az a szerelem vagy szeretet marad meg örökké,
a milyet a valódi népdal énekel, a milyennek Petőfi sokkal iga-
zibb dalosa, mint a világ magasztaltjai.

A népdal tartalma az előbbiekből kivehető. Az egyszerű
embernek érintkezései egymással, a társadalommal, legelsőbbben pe-
dig a természettel; az a mi eképen örömet, fájdalmat, reményt
vagy más érzéseket gerjeszt. A természet-okozta félelem s bámu-
lat létrehozta a vallásos — nem egyházi — ősképeket; például a
Linos, Orpheus, stb. nevéhez kötötteket, melyek utóbb csak bá-
muló sejtéseknek voltak szülői. A családi érintkezések, az a mi a
madarat éneklésre gerjeszti, az a mi az egész életet izgatja, vil-
lanyozza, széppé vagy rúttá teszi: a szerelem, s a sokkal neme-
sebb, de hidegebb szeretet, a háztűz szeretete, féltése s ebből
sokkal később fejlődve: a hazához ragaszkodás. Az emberi hely-
zetről való elmélkedés: élet és halál, erőtlenség, vitézség, nagy
és alacsony tettek, az erkölcsi világ vigabb és komorabb jelene-
tei, okoskodás, melyre a vezérszellemek által kicsinált bővebb val-

lások tanok vagy bölcseleti elvek vezetik; de ritkán vezetik annyira, hogy annak kedvéért messze hagyja fészket, szeretteit, házat. Mindéz összerű tüneményeiben s következéseiben felfogva, az élet érzékelhető nyilatkozásaiban, a halál megdermesztő s megsemmisítő alakjában. Az elválást a megsiratás, magára maradás sokkal szörnyűbbé teszi. A társadalmi élet nyomásai: a nagyok felhasználása, megrablása még családja tagjaitól, legkedvesebbjétől is; az állam, mely idegen földre harezolni huzcol, adóval terhel s gyötör. Az irigyek, rágalmazók, kivált a szerelem sokféle ellenségei; a szegény fiú diadalma az akadályokon, a gonoszok bűnhődése, minél hatalmasabbaké, annál erősebben. Az erkölcsi elveket ritkán fejezi ki száraz rövidséggel és elvontan: hiszen mint egy előbbi szakaszban mondtam, az erkölcsre nézve szabadabb mint a keresztyén morál kívánná; e mellett a fejtegetés, ok- és okozatfűzés stb. ilyes, nem is az érzésekhez való, nem a dalló lázongó vagy túlhevült kebléhez s gyermekdedségéhez. A nép dalosa vagy a dalló nép, ha fáj valamije, homályosan adja jelét fájdalmának, legalább értelmileg homályosan. De annyival világosabban az érzésre nézve: egy érzés-hanggal, egy képre mutatva, mely megfelel hangulatának. Tehát igen sokszor képben, ha már nem első rohamában van fájdalmának, hanem merengésbe, kínos vagy kéjes érzelgésbe esett át. Az „amott kerekedő fekete felhőre“, vagy a „hegy tetején száradó bokorra“, vagy a „jegegyefa tetejében ülő hollóra“, vagy csillagra stb. ilyesre mutat.

Általán s röviden szólva, a tartalom különfélesége a nép helyzetétől s indulatától függ. E szerint szokták felosztani: szerelmi, pusztai, más dalokra, melyekről utóbb szakaszonként szólok.

A képek különfélék s kiváltképen jellemzők. Mert a képzelődés körét, birodalmát, irányát, erejét sejtetik; mert ha lényegökben sok népnél azonosak is, de a nép külső helyzeténél, a természethez való viszonyainál s a természettel való foglalkozásainál fogva különbözök; mégis jellemzők. Függenek annak vallásos nevelésétől, eredeti tehetségétől, idegzetétől stb. Vadász-, vagy halász-, vagy tengerész-, szántó dalok, tündérekéről, szentekről vagy azokhoz s más felső valókhöz intézett dalok, más-más környezetre mutatnak, egyszersmind más-más-féle képekkel járnak, vagy az erősebben, izgatóbban meghatott, felzaklatott képzelődés ugyanazon képekkel is másféleképp játszik. De annyi igaz, hogy mindaz a kép, a mit a költés felhasznál, csak a természetből vehető. A természet élő és nem élő tárgyai összesége tükröződik a mi képzelődésünkben, a külső világ a belsőben jól vagy rosszul, kisebb-nagyobb mértékben hűtlenül s különböző színben. A nagy világ a

kis világban. A kis világ az ember lelke, teste; vele szemben a nagy világ élete mozgásai. Aztán reflektálja az ember magát is, maga is képzelmének tárgyává lesz: a maga érzéklései és érzékei, élete halála, gondolatai, képzelményei stb. És kétféle oszlik minden a mi körülöttünk van: anyagira és lelkire, azaz összerűre és elvontra. És az elvontat csak az összerűben, a szellemieket csak a testiben lehet érzékelni, felfogni s kifejezni. Az életnek a mozgás, a lélekzés, a halálnak a mozdíthatatlanság s elsovadás természetesen felelnek meg. Az ember élete, halála az állatéval, növényével, a borsó ború a felhős éggel, a vidámság a napfényvel, a gondolat, érzés és élet folyása, futása a szél szállásával, a csillag járásával, a szép arc a virággal mintegy párhuzamban vannak stb. Míg a természet keblén úgy élt az ember mint az anyai emlőtől el nem választott gyermek az anyáén, addig voltak ezek a képek egyesek a dolgokkal, híven felfogottak, közvetlen szemlélés által felvettek. Addig élt a természet az ember lelkében, míg az vele élt, ma már képzeink s szóképeink nagyobb része elhalványodott képet ad, melyet az idők s az ember szellemi átalakulása s értelmének uralkodása alá jútása nem azonosakká vagy egészen érezhetőkké teszen, csak gyenge hatású jelekké. A nép még inkább érzi az ilyeket s a népdalok s költemények használják ősi erejökben.

Vannak állandó vagy legalább maradandó, tartós életű képek. A részletek változnak a népdalban; így a sorok hosszúsága, a pótolható szók, a synonymek stb. Az ilyeket mindenki cserélheti, módosíthatja, a ki csak dalol, mert nem holt valami ez, hanem eltanúlt, örökölt erő, élő, tenyésző birtok. Van sok, a mi minden időre tartozik; van virág, mely minden éghajlat alatt díszlik. Oly szólások, melyekben a dal motívuma összepontosul vagy hangulata természetesen kifejeződik. Az ilyen nem változik könnyen. „Szegény legénynék olcsó a vére“, „Kossuth Lajos sátorára felszállott egy kis madárka.“ Ilyenek jeles példája az a nagyítás, mely úgy látszik sok népnek és költőnek megtetszett és sok helyt előfordul. A sokszor felhozott latin epigrammán vagy elégián kívül, bár különös kellemmel nem bír s nem is a természetből van könnyeden véve, hanem műköltők idomított frázisa után, így hangzik egy:

német népdalban (Wolff)

Wenn der Himmel wäre Papier

Und jeder Stern könnte schreiben hier stb.

olaszban: Se l'amor fosse scritto in carta

Che cartona, che sarebbe;

Una barca con la leva

Una nave non basterebbe. Rubieri Stora della

poesia popol 175.

magyarban: Ha a tenger vize mind tenta volna is,
 Valamennyi fűszál mind penna volna is,
 Még sem írhatná le kényai sokságát
 Melyekkel emésztik szegényt. . .“ Rákóczi Lászlóról Thaly Vit. Ének. I. 180.

Oh bánat búbanat, keserű búbanat,
 Egen mennyi csillag ha mind diák volna,
 Földön mennyi fűszál ha mind penna volna,
 Erdőn mennyi levél ha papiros volna,
 Töngör sürtü habja ha mind tenta volna,
 Még sem írhatnák le búmat, bánatomat.

Kriza Vadrózsák 10. (V. ö. Budapesti Szemle 1882. 1—3 füzetével — Liebrecht, Zur Völkerskundeban Donzettával, s némely székely balladával.)

Látni való pedig, hogy ez nagyon tentás beszéd s írkáló vagy tentás embertől kerülhetett.

Némely kép nagyon elterjedve található; mint alább a csillag, rózsza, stb. példájából kimutatom. Mások tájakhoz kötöttek, például bizonyos éghajlat állatai, virágai. Oroszlán, tigris, sakál stb. csak némely keleti nép költéséből és elszórtan ismerve fordul elő a mi dalainkban. Az angol költők sokat emlegetik a daisy virágot (Gänseblume), miéink fel se veszik. A Sycamore nálunk ismeretlen, vagy kevéssé emlegettetik, csak keleti tárgyú művekben. Így a lotus stb. Egyik nép többet lát és fog fel a nagy világból, másik kevesebbet és nem az amattól felfogottat. Ott több a kép, itt kevesebb.

Vajjon a magyar népdal mily gazdag képekben? Erről Erdélyi elég sokat gondolkozott, adott is elő, bár nem mondá el mindazt, mit a természet országai feljárásával megtalálhatott volna. Csak azt tesz az ő elég gazdag eredményű nyomozásaihoz, hogy a magyar népdal, mely épen nem oly régen gyűjtetik s mely az egy-két század előttiekből alig foglalhat magában valamit, nem lehet oly gazdag mint a német, mely sokkal régibb időtől gyűjtetik s mely sokkal nagyobb számú nép körében tenyészik, sőt a mely a fensőbb természetű, gazdagabb tárgyú u. n. nemzetivel összevegyült, sem olyan mint az olaszéi, melyek tudomra legvalódibbak, legszámosabbak. A magyar népdal nem hasonlítja a szép leányt Gábel angyalhoz, nem mondja, hogy szépsége híre a szomszéd országba is elterjed, eljut a császárhoz és császárnéhoz is, szebb Ráchelnél és Leánál, nem hordja fel a haza városait vagy a Jordán vizét, vagy a szomszéd és távoli királyokat, kik koronájokat adnák a szépségért, nem mondja, hogy a szépet az angyalok öltöztetik, ha utezára megyen az egész nép összegyűl, hogy a templomban szemeivel gyűjtja meg a lámpákat,

s hogy viseli magát a templomban, hogy látására elcsilapodik a szellő, a vizek folyásokban megállanak és sok effélét, mit *Tigri* Népdal-gyűjteménye 14. s köv. lapjain olvashatni.

Úgy látszik, hogy az egyszerűbb gondolkozású, a művészetre régi népek, meg saját hagyományaitól nem ösztönzött, sőt azokra kevésbé gondoló magyar nép csak a természet egyszerűbb életkörében mozgott. Ezért nem zavarja össze Cupidot, Amort, Jupitert, Marcot stb. Máriával, Magdolnával stb. Az olaszok népdalaiba helyi körülményeknél fogva becsúszhattak a pogány római istenek nevei, hitregék töredékei, miktől a miénk ily távolságra a class. világtól tiszták s általában szegényebbek lehetnek, de valóságban őszinűnek s őszintébbek. Ott a nagy költők *Dante*, s kivált *Petrarca*, *Boccaccio* szólásai, népiesekké lettek, legalább a népdal frázisai közé jutottak; hasonló nálunk is történt, de leginkább újabb időkben és sokkal kisebb mértékben. (*Tigri* i. m.)

Másféléknek látom, a mennyire ítélhetek, a német népdalokat, mint már röviden érintém is, legalább a népdaloknak nevezett énekeket és balladák féléket. A természetből vett, magasztosan előtűkrözött, nagyon keresett s szeretettel szemlélt képek mellett számtalan vonatkozás oly dolgokra, melyekről a magyar és olasz nem oly sok ismerettel bírt; melyekkel oly erősen, oly mély kedélylyel nem csatlakozott; a lovagi rendhez, urakhoz, jobbágysághoz s mondjuk ki: a felsőbb dolgokhoz és eszmékhez. A mit a német népdalok szabadságról, világpolgárságról, német hűségről, nagyságról mondanak, emitt ismeretlen dolgok s azok helyett az egyszerű házi vagy mezei élet érdekei forognak szóban. Ezek érzései aztán nem általános szólásokban, hanem közvetlenül érzékelt képekben foglaltatnak, mint ismeretei is.

Még a természet képeiből is a távoliakkal, az illanóbbakkal keveset gondol a mi népünk, valamint a mondákat általában hamar elfelejti, ha transcendentalis természetűek, vagy elavúlt időkre vonatkoznak. Egyik falunak *Dillinka* tündére volt, s róla meséje szép és hosszas. Másiknak tündér vára, hova egy lovag zárta be megesett leányát. Harmadik a rigó történetéről, negyedik a vízi malomról, (folyama, sőt vize sínesen!) esüfoltatik stb.; és a mesés történetekről már csak az idősebbek tudnak.

Igy sok közmondásnak eredete. Különös, máskor is említém, hogy a délibáb sem fordul elő magyar dalfélében s általában alig valahol a legújabb időkig. (A báb pedig igazán magyar szó a német búb vagy régibb magyar púp púpá-nak megfelel. Nem bábával rokon, mint gondolták.) De legújában is csak mint epitheton a délibábos rónaság vagy alföld vagy táj-szóban. inkább próza íróknál. Különös ez, ha hozzágondoljuk, hogy olasz dalokban többször előfordúl, (hiszen igaz, mert olasz vidékeken

meg van a délibáb is!) Péld. Rubieri 205. 391 lb. Itt olvassuk két vidékről való dalokban:

Jo t'ho agguagliato alla fata morgana

Che mene seco tanta baronia. . .

És: Assomigliava a la fata morgana.

(Hasonlítalak a délibábhöz, mely oly nagy méltósággal jár) a 391. l. a fata mythologiai értelme is magyarázva van s egy pár sor is közölve, melyben a fata morgana előfordúl. (Fata fr. fée tudjuk tündért teszen az oláh fáták különös dicsőségére, mint a cigány fiúknak a rajkó-urfi név) Náluk a délibáb tündéri mivolta hagyományos dolog, nálunk se regéje, se fensőbb szerepe vagy megszemélyítése a bábnak, melynek neve pedig élő valóra mutat. A magyar nép nem fogta fel képzelődése erejével a természet e játékát. A mi volt Diana a csillagok közt, az volna a délibáb az olaszoknál a tündérek közt. (V. ö. A Délibáb különböző neveit és jelenségeit *Kármán Uránia* I. 220 l.)

Ha az volna a kérdés, milyen képet szeret leginkább a népdal költője, azt felelnők: a legszebbeket, a legáltalánosabban kedvelteket, hatásosakat és örökre vonzókat. Így kivált a természet élő valójától s a légkörből vetteket. A nép dalában kevés a tropus; — ezek élő valók elhalt képei, vagy nem is élt valók nevei, mint porban a szerves valók maradványai — több a megszemélyítés vagy élővé tett nem élő dolog, amannak épen ellenkezője, több az előtüntetett s az érzés hevében felmagasztalt vagy fenlebegtetett, körülsugároztatott természeti tárgy, a mint reánk hat, bennünket vonz s hozzánk szól.

Ez nemcsak a nép dalosánál, hanem a görög költőknél is így van. Ott sem a tropusok összehalmozásán, tehát virágok szaporításán, hanem inkább az eszméknek a természetben feltalálásán merengnek.

Im egy kis gyűjtemény mintegy 300 népdallal. És egymást érik benne a természetből vett gyönyörű képek, nem újak, de mindig érdekesek. A csillag lefutása kapcsolatban van egy szép leány halálával. Temetőben egy „könyharmatos bűfa, melyen a bűbánnat fészket rak s rajta ül egy fekete madár a szerető gyászos gondolata“ (Petőfi majmolás?) „Elrepült a madár, elhagyta a leány.“ Így a kis pacsirta, szomorúfüz-fától hulló levél, arany patak, virágerdő, virágos ákácza, páva, fa levelének hullása, fekete felhő s benne tollászkodó holló, pintyőke madár, cserebogár, rózsafa, melyen a szép leány termett, galamb, virágoskert, dombon levő ház stb.

A képek és szerkezet is összefüggnek a népdal eredetével, melyet már érintettem, s melyhez itt épen a képek és szerkezet ezéjából igen keveset teszek.

A nép képzelme magasan s messze elszáll, bár ismeretei korlátozottak. E miatt képei nagyok, magas vonatkozásuak, de nem sokfélék, nem sokképpen használtak. De tanul is s átveszen egyet-mást s néha azt mondja el, a mit nem a maga esze talált fel, a mi nem az ő ismerete köréből van véve. Tanul kivált a népies műköltőktől, kik a nép nevében s képében is tudnak szólni, mint *Burns*, *Béranger* vagy *Uhland*, nálunk *Csokonai*, *Czuczor*, *Petőfi*; még olyaktól, kik ha nem népiesen is, de könnyed stillal, bőbeszédvel, leírás- és elbeszélésbeli ügyességgel szólnak *Thomson* v. *Gellért*, vagy nálunk *Horváth Ádám*, *Dugonics* s mások. Van a nép szájában ilyen elég s ezektől képeket vagy szólásokat, melyek képekre czéloznak, de a népnek érthetetlenek s még formákat is vészen át. Így jöttek a néphez itt-ott a pogány istennevek, a vers-formák közül a hármások s némely bonyolultabbak. Egyik sem tarthatja magát szorosan a határok közt, sem a nép naiv művészete, sem a műköltők tanult mestersége. A nép átvesz, megszeret, énekel olyan éneket is, melyet nem ért, egészen magáénak nem ismert; mint némesak a maga főztével és süttével él s idegen izléstől elrontott ízű ételekkel is megéri idegen földön. Néha még inkább szereti a mi kevésbbé övé; inkább éneкли a mit *Csokonai* írt a *Tihanyi ecch*-hoz, mint a mit *Arany* írt ő neki ő róla. De ez már azon a népen esik meg, melyet csak tartózkodással kell olyan igazi néphez hasonlítani vagy komolyan s izlésre nézve is igazi népnek mondani. A műköltők művei még sem terjednek el annyira, hogy ki ne váljanak az igazi népdalok közül. S az igazi nép idomítgatja is a műköltőknek még könnyedebb munkáit is. Néha rövidíti mint a „Cserebogár“-at, melynek elmélkedő utóbbi részét mellőzi; néha szavait fordítja el s idomítja saját ínyére. néha, s ez nagyon érdekes, az alnépieségeket útasítja el. A nép, legalább a hol tudom, nem éneкли *Petőfi* dalában a rádást, hanem a sor egy kis módosításával („ráadásul add rá“ vagy „adjad szeretődöt“) és nem mondaná é d s apám. Némely dalt pedig, bármily népiesnek gondoljuk is, nem szeret meg; sok u. n. népdal nem neki van írva. Czuczor „Szöke leánya“, ki a virágokat válogatja (külföldieknél is van ilyen) népiesnek látszik, de nem az; nem is veszi a nép tudomásul csak kivételesen. Ugyanaannak „Forrás kútnál juhász bojtár“-ja szintén népiesnek érzik, még sem tetszett. Talán leíróbb és részletesebb, kevésbé könnyen lengő, mint a nép szeretné a dalt. Gyűjteményekben meg van, mert diákos emberek elterjeszthették kis körben, mert hiszen a gyűjtemények nem a népdal eszményét keresik, nem is a valódi nép eszményét — arra sokszor hivatások sincsen, s újabbaknak alig is lehet — hanem gépiesen írják össze a mit hallanak, a mint hallják. Így vegyül ide egy-két egyházi ének, honfidal stb., mindenik mesterkélt s nem ide tartozó.

A forma is, a tartalom is mutatja, hogy nem naiv eredetűek, nem természetből önként fakadtak.

Vehet s veszen is a nép képeket, formát s mindent idegen honosaktól is. Erdélyben az oláh népdallamok s talán dalok is hallhatók tiszta magyar ajkú nép, gyermek, tiszta magyar ajkú község fiai s leányai szájából. Így van más vidékeken is a dallamokkal s bizony a népdalokkal is. A nép egyik a másiktól nem idegenkedik; az idegen ajkúság magában nem okoz idegenkedést, míg más érdek vagy izgatás nem rontja el a dolgot. A hősök s általában kitűnő emberek pedig ha nevökre nem, de alakjukra nagyon közösök minden ajkú néppel: mind a világéi. Így a Heraklesesek, az Oresztesek, a Hunyadiak, kiről való költeményét Arany tudjuk szerb hagyományok alapján adja s e szerb hagyományra vonatkozik az az illir dal is, melyet olasz nyelven ismer *Rubieri* (i. m. 483 l.) De nehéz kivált a tiszta lyrait, azt a csak érzéseket, eszméket tárgyaló, illatszerűen ide-oda lengedező valamit korlátok közé fogni, eredése helyét kimutatni; nehéz gyűjteni s még nehezebb összehasonlítani, legnehezebb pedig a monda vagy kép eredeti hazáját kimutatni. Csak azt mondhatjuk röviden, hogy a képek legnemesbjei a gyermekes képzelmű népnél eredtek, a mythologia által tenyészték, az újabb felvilágosodás által mindinkább kevesednek.

A népdal szerkezetére s alkatára nézve némi tanulmányainkból ezeket vontuk el:

I. Legigazibb népdal az, melyben egy kép, egy gondolat, egy hasonlítás van. Egy szikra, legfelebb egy kis pásztortűz fellobogása egy pontban, egy irányban. A nép egy gondolaton elmereng hosszan, mint a gyermek (néha boszúságunkra) elmond egy kis hangzatos mondatkát egymásután számtalanszor, mint magunk is elszagolunk egy rózsát órákig. Talán ez az igazi érzés és élvezés. Talán a körül-körül nézegetés, forgatás, kerülgetés az egy tárgy körül élvezve merengésnek, az érzés közel tartózkodásának, az elme távol csapongásának jele; a más-más virágra szállongás bármily természetes is, de már némi elégtűlni kezdéssel vagy az ész közbejátszásával jár.

Az ily dal csak négy vagy nyolcz sorra, néha csak kettőre terjed. Egy közmondás vagy egy epigramma terjedtségének felel meg. A gondolat, bár egy pár mondatban, teljesen ki van fejezve. A dalló néha unatkozás nélkül elmereng a rövidke dallal, mint a pusztai ember a távolról egyhangúlag zúgó harang hangján, vagy a tücsök szólásán. Egy némely dal egyhangúsága erre mutat „Pántlikás kalapom fújdogálja a szél“ egy versű, egyhangú dal,

de mintha pusztai tartós járáshoz termett volna. Mintha nem is elég volna az ilyet egyszer vagy tizszer elmondani, hanem százszor kellene. Mintha a dalló egyszerűségéhez tartoznék ez a tartós merengés meg nem únása, ez a mélysége is az érzésnek. Mászor keveselli, told hozzá néha hasonló hangulatú vagy tartalmú, más darabból vagy akarhonnán, még egyházi énekből is, de a valódi dal ez által sokszor elveszti hangulatát, kerekdedségét s teljességét; túlhalmozottá lesz, a gondolat egyetlen drága köve mellé tett kisebbek, nemtelenebbek által elhomályosodik; igaz tűzét, fényét elveszti.

Az egyszerű népdal példái számosak külföldön is, nálunk is. Így Erdélyi III. 19. egy hasonlat van: a szépen felöltözött szép leány és a csikó u. o. 41. 42. 49. a veres ég alj búbánatot jelent. Így az ismeretes: „Nem anyától lettél, rózsafán termettel” stb., a „Ha meghalok se bánom” . . . mindenütt egy gondolat tömött rövides beszédben teljesen kifejtve; megtoldva az életben, de folytatásuk gyarlósága szembetűnő. Méltó Erdélyi Népdal Gyűjteményének utolsó darabját különösebben ily apró teljes értelmű valódi népdalokért, melyekre úgy látszik utóbb talált, megnézegetni. Találni fog az olvasó kis keretbe foglalt gondolatot, hangulatos és hangzatos alakban mély érzést és szerelem tűzét, melyből valóbban ismerheti meg a népdal természetét. Erd. II. 36. III. 5. 21. 23. stb. Ide tartoznak az olasz virág-dalok, egy virághoz kapcsolt vagy azzal össze sem függő, néha egy, máskor egységes gondolat, melyről utóbb lesz szó. (Láthatók még ily dalok Shaksperenél, péld. Steuerwald *Das lyrische bei Shakspere* 86. El templomba esküvőre, u. o. 95. Jer a zöldfa alá, u. o. 118. Vedd el, vedd el ajkadat, u. o. 119. Orpheusról, u. o. 122. *Desdemona dala*.)

Tapasztaljuk, hogy a hosszabb dalok utóbbi verseit elfeledjük. Még könnyebben elfelejti a nép s dúdol egy verset a dallamon merengve s főkép vagy egyedül a dallamban fejezve ki nem sokfelé csapangó, de csak egy fő gondolat körül maradó egyhangu melázását.

Az egységes gondolat részeit elszámolja, a tárgyhöz szorosan tartozókat elmondja, változtatgatja a népdal. A kedves szépségeit több virágban találja fel, több dologgal veti egybe, több mértékkel méri. A páva tulajdonait mondja el „Ha én páva volnék” stb. című dalban.

Máskor kevésbbé változtatja; csak újabb mellékszókat alkalmaz, vagy épen azon egy cselekvés több mozzanatát említi: Így olasz dalban Rubierinél 60: Sirass engem ha távol vagyok, ha meg akarok halni, ha halálomon vagyok, ha koporsómban volnék. Ugyanebben mellékesen: egy csillagot hagyok jelül, mikor az nem

ragyog, sirass meg, mikor nem lesz sem nap sem éj — stb. És a csillagot meg éjt ismétli felváltva.

Néha 3—4-félét, tárgyat és dalt összezavar: „A mezei kis pacsirta — mind a két szemét kisirta. — Sirok én magam is — sir az én galambom is — Lehajlott értem az ág is. —“ (Alföldi. Vásárhely). 1. A pacsirta sir; Siro voltát némely idegen dalból sejtjük; de ide rím kedvéért van téve. — 2. Az ág lehajlása is rimmal együtt máshonnan elegyítve. (A pacsirtáról másutt így: „A mezei kis pacsirta — Nótáját az Isten irta“. *Kis Múzeum.*)

Ilyekben az olasz igen sokat ismételt s mindig egy szó, például jelző változtatásával, vagy új szó belehozásával új sort alkot. Ez az ismétlés a dalló melázásával egyez ugyan, de sokra terjesztve ki, unalmassá lesz, a gondolat tartalmát kevesíti; a költeményt gondolatban szegénybű, a hangzat sikeretlen változtatása által mind együgyűbbé teszi. A magyarban ez sokkal ritkább, sőt olyan eljárás, mely egy-egy szó változtatása által szaporítja a sorokat, csak a leggyengébb népdalokból ismeretes. Énekelték ezt:

Megérem még azt az időt Sirva megy el kapum előtt
ismétlés: Sirva megy el kapum előtt Megérem még azt az időt.

A népdal, vagy bármily dal, ha csupa gondolat, célját nem éri el, kores valami. De ha csupa hangzat, hangismétlés, hangjáték, gyermekessé lesz. Másképp gondolkozik *Rubieri* (i. m. 243.) hol szépen beszél ilyenképen: „Egy gondolatot keresett (a dalköltő) .. meglelte .. megállapodik fölötte és édeleg vele, más-más rimelő szóban ürgeti-forgatja mint a játszi ebecske, midőn szagáról feltalálja az elvetett követ, s ráismer azon kedves gazdája kezére a ki elvetette. — Ez a mámor egy neme — Ismétli, mivel nem nyújthatja meg: ismétlése nem bágyadság, hanem erély; nem üresség, hanem hathatóság; innen van, hogy isméteinek legnagyobb költők, s ezek közül a legrégebbek, a legnemesebben népszerűk, jelesen a patriarchák, zsoltáírók, a proféták.“

Az ily egyszerű, egy gondolatot tárgyaló népdalok egy tünet vagy tárgy megtekintésére fakadnak ki. Az érző szív minden kis hatásra gondolkozik, mindenre érez. Meglát egy falevelet szállani a levegőben, a nép költője, vagy saját szívének népies költője s rögtön azt gondolja: oh ha arról a honnan az száll, az jőne a kit ő óhajtana. Vajon az-e? Nem az, csak falevelek. Eből fakad ki az ilyen dal (*Rubieri* 24.):

Vedo chi vedo, e non vedo chi voglio stb.

Látom a mit látok, nem látom a kit akarnék,

Látom a levelet repülni a levegőben,

De az én szerelmem csak nem jön vissza,

Ki ama halmon túl ment és még oda van
 Hejh meg sem látom őtet. . .
 Túl ment ama halmon az én szép kedvesem.

Vagy a nap lehaladását látja s hasonló bánatos gondolata
 támad :

Oh nap, mely lehaladsz, mely lehaladsz,
 Oh nap, mely túl haladsz ott ama dombokon,
 Tégy egy szivességet, ha megteheted,
 Tedd meg a kedvemért, ha megteheted.
 Köszönts szerelmemet; még ma nem láthatom.
 Oh nap, mely elhaladsz ama körték felett,
 Köszönts nevemben a fekete szemeket.
 Oh nap, mely túl haladsz ama gyertyánokon,
 Köszönts a nevemben ama szép szemeket.

Mi természetesebb? Hiszen láttuk, hogy megyen a költői
 gondolatok felébredése, a képek azokhoz való csatlakozása. A
 szerelmes ifju ott ül egy fatuskón s kedvesére gondol; szemével
 kíséri a napot a mint csendesen lehalad és gondolja: Ime a nap
 lement s én nem láthatom szépemet, ki ott lakik hol a nap le-
 haladni látszik. Egy képben foly össze minden érzése, s gondo-
 lata is egy üdvözlésben nyilatkozik.

II. Néha több képben adja elő gondolatát, többféleképpen kü-
 lönböző tájról valókbán. Így (*Kis Múzeum* 116). „Édes boldog-
 talanságom“ kezdetű, melyben a kedves elmondatik lelke meny-
 nyezetes ágyának, szíve virágvasárnapjának, reménye virágjának,
 — öröme bimbójának. Csinos kedves dal; de műköltés nyomai-
 val. Hasonlóúl a szeretőjéhez lovagló éneke (u. o. 30) hol a lo-
 vaglás közben feltetsző dér, harmat, kemény göröngy, vezéresil-
 lag, a távol csillámló Duna stb. soroltatnak el, s végre a ház,
 melyhez megérkezik.

Egy olasz dal (*Rubieri* 209 l.) elég furcsa hasonlatokat szám-
 lál elő, a szeretett nő szépségéről szólván. Szébb az mint a pá-
 pa (!) pirosabb mint egy biboros főpap, fehérebb mint a répa
 (rapa!) ízesebb mint a só, illatosabb mint a rózsa. — Több ösz-
 szefüggéstelen kép. Erd. II. 236.

Ilyenforma *Shakspeare*-nél: Fújj fújj téli szél (*Steuerwald* 96).
 Rosalindáról több kép (u. o. 97). És ama gyönyörű dal *Hamlet*-
 nál a napról és holdról (u. o. 104), mely dalt oly szépen, talán
 az eredetinelül hangzatosabban fordított *Schlegel*, oly darabosan a
 magyar fordító. És a sirásó dala (*Steuerwald* 108) s szerelmi dal
 (u. o. 116).

A képek néha szorosabban, máskor kevésbé függenek ösz-
 sze. Eléggé összefüggők (Erd. III. 30.) ily kezdetűben: Falú vé-
 gén keskeny gát, — magas ház, — vékony deszka kerítés Kevés-

bé (u. o. 32.) a kalap karimája, a kikelet nyíló virága, az új szoba, vagy (u. o. 56.) a kis patak, a fülemile madár, a szélről hajladozó nád, a ma sült lepény. Vessük össze még (Erd. III. 41.) a fenszálló héja, a kis madár, a szép tavasz, (II. 192.) leány kinek lába aludt téj, az álla czitrom, nyaka malozsa szőlő stb. Így (II. 40.) hol egy 12 soros versben fecske, dongó, légy, méhecske, békavirág, rózsa vagy malozsa stb. jönnek elő s utóbb alig illik hozzájuk, a prózáilag összehordott dolgokhoz a néhány hangzatos sor: Nem sirat egy rigót egy nyár, nines felpénzben egy garas kár stb.

III. Az egyes vagy több képhez külön elmélkedést csatol. Így ezek: (III. 7.) Vezseny felé látok eget, (u. o. 11.) Fekete pántlikám fujdogálja a szél. (Változat: Pántlikás kalapom...). A legszebbek egyike: Szárad a bokor a tetőn. (Erd. II. 7.) Lásd alább.

Ily elmélkedés néha más fajta dalból toldatik oda. Okát mondtam. Néha egyházi énekek hangulatjára ismerünk benne.

Sorozzuk ide a képekben vagy képek nélkül való gondolatok dalbeli kifejezését. Van ilyen *Shakspeare*-nél (l. Steuerwald), van a magyar dalok között is. Rendkívüli csinnal, tartalmassággal szövi össze szép tartalmas mondatait vagy képeit, melyek komoly hangulattal szólnak, a felindult költő. Magyarban két ilyen szép példáját említhetek. Egyik *Bercsényi* műve volna:

Ne higgy bátyám a németnek,

Akár mivel hitegetnek stb.

Másik szintén régi:

Arany-ezüstért, czipra ruháért

Leányt ne végy el koszorujáért. . .

Az elsőnek hangulata oly igazi, oly jól van kifejezve, hogy a mű, nemcsak nemében, a németek sok ilyese mellett is megállhat, de jeles szerzőjének nevét örökre diszesebbé teszi. (*Shakspeare* Learjében több példányszerű ilyen.)

A többi elmélkedő ily dalokban Balgatagság stb. oly kevés költői alkotás, oly prózai nyelv stb. van, hogy didaktikus versezetnek is gyenge, nem hogy dalnak nézhetnők. Tartalma érdekeségéért kedvvel énekelgettük mint akármely hazai, templomi elmélkedő s dogmás éneket, melyben például Krisztus születése vagy szenvedése iratott le.

IV. Dalok, melyekben történet, cselekvés, tehát tény-tartalom van, egy vagy több mozzanattól álló Szeretetből, haragból, búsulásból, elválásból s effélékből. Elváláskor, találkozáskor, halál esetén történhetők. Egy versszakasztól igen sokra, igen hosszúra terjedhet dalok. Egy lépéssel tehető cselekvést, majd több mozzanatot tárgyalók. A ténynyel, cselekvéssel társuló indulatok, érzések, gondolatok. Sokszor hézagok a tények vagy mozzana-

tok közt. Az óda „beau désordre“-je vagy a *Goethe*-féle „kecker Wurf des Volksliedes.“ (Erd. II. 8.)

Volt nekem szeretőm stb. elég világos menetelű darab, de a 9 l. (10) első és második szakasza nem függ össze; mert azt, a ki elhagyott, alig kérhetjük arra, hogy Istenét kérje egyesülésünkért. A 13 l. (18) két szakasza ismét csak oly összefüggésben van, melyet a sorok s tán a hangulat egyformasága ad. Ily összefüggetlenek: Erd. II. 11. Boldog. II. 66. (123). 67. (124). 72. (136). 122. (238). II. 83. (162). II. 120. II. 234. (260).

De néhol bár különböző tartalmúaknak látszanak, benső vagy tartalmi összeköttetésben vannak. Így Erd. II. 17. (26) a dal strophái, melyben egy csinos tehetős kényes ficzko úrias volta tetszik meg a dalló leánynak, utóbb úgy látszik arra gondol, hogy szegénynyé is teheti ez a kényeskedés; de a szeretet mindent kipótol.

Ilyen hézagok vannak a következő történelmi értékű népdalban: (Népköltési Gyűjt. I. 297).

Szennyes az én ingem, szennyes a gatyám is;

Majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát:

Éljen Garibáldi!

Kossuth, Klapka és (meg) Türr, mind be fognak jönni,

Sereg is jön velek. Husz-harmincz ezernyi.

Éljen Garibáldi!

Beh sok itt a holló, De kevés a kard s ló;

Majd elhozzák, csak mi Legyünk készek halni.

Éljen Garibáldi!

Im a szennyes ruha és a katonáskodás, a holló meg a kard és ló közt felöltlik a hézag, vagy nehezen érthető a kapcsolat. De a szennyes ruha a régi és harcra vágyó honvédé, a holló a harci tér felett szokott kóvályogni s halottak testét jeleli, a tiszta ruha újabb felszerelést, a bujdosás szennyesből kivetkezést jelenti. Ime a képek egész sora, még pedig jelentős, jóslatos, hangulat teremtő képeké, megfelelő érzéssel elmondva, előtűntetve.

A népdal költője nem érzi szükségesnek, hogy mindent ki-magyarázzon, sorba szedjen, mintha félne, hogy meg nem értik. A népdal közös érzésszerű állapotra alapítja a mit mond, s közös hangulatra. Nem régi vagy avult képeket, régiek vagy más gondolkozásuak szólásaival ad elő. Nem más világ nézetét, nem idegen hangzatok hatása alatt tolmácsolja. Gyenge s távoli érintésre, még tévételre is felgerjed a rokon érzés.

Párbeszédbe foglalt érzések Erd. II. 49. II. 73. (139). 99. (198). Mintha *Horatius* gyönyörű „Donec gratus eram“-ja egyszerű, kissé prózai kivonatát hallanók. De az ilyekben az egy-

szerűség mellett a természetesség s a jól kifejezett hangulat miatt van valami vonzó. Van-e meghatóbb mint a kurucz énekek közt a búcsúzóknémelyike: Édes hazám, szánjad válasom. Továbbá az az egyszerű „Elmégy tőlem?” — „El biz én.” — „Itt hagysz engem?” — „Itt biz én.” — „Nem száusz engem?” — „Nem biz én” is saját egyszerű kedvességgel bír, nem csak a talán kedélyesen komoly tartalomért, hanem az egyszerű csinos nyelvért, melyet ilyekben az egyszerű ember lángelméje úgy eltalál, hogy a műveltek nem tudnák utánózni, vagy idegenek átvenni. Mint az a rendkívül hangulatos: „Hol jártál báránycám” stb. Párbeszéd van még Erd. II. 23. 24.

Sokkal inkább találjuk az előadásbeli rendet, a szakaszok összefüggését a románczczá fejlett népdalban. Az ilyen még azokat a hézagokat sem engedi meg magának, melyek az alföldi és székely nép balladákban vannak, melyek ezeknek valódi szép tulajdonai. Románczok közé foglalom a cselekvés több mozzanatával bíró, voltaképp nem elbeszélő dalokat. Erd. II. 140. (245). 131. (252). Lehetőt, jövőt, külső változásokat bensőkkel viszonyban ad elő. De bennök nem az események meglepő, sőt elrémítő jelenségeit szemléli és számlálja el a költő, hanem az észnek vezetéken, fonálán említi a nem oly csodás eseteket. Olykor ezek a legbecsesebb gondolatokkal leggazdagabb énekek, és legkevésbé zavartak.

És ez a dolog természetéből könnyen megérthető. Akár a külső viszonyok által nem tárgyiasított érzések, akár a kínos emlékezetű események közt nehezebb rendet formálni, mint ott, a hol a fontosabbakat a higgadtabban felfogható real dologgal való kapcsolat kiemeli; hol a gondolatok már külsőkkel való összefüggésük miatt is elhatárolva, sőt sorolva tekinthetők, vagy tűnnek előnkbe.

De maga a ballada-félének zilált előadása, hézagos folyása, az ilyekben csak a fő s kiemelkedő események érintése, szemben a műköltés románczainak szabályos folyásával, prózai érthetőségével stb. ez maga is mutatja mi a különbség a műköltő és a naiv vagy népköltés között. A népdal öszsége, valódi érzés-tartalma, valódi élmény; a népköltő s minden igazi költő azt éneкли, a mit valóban átélt, érzett; nem azt, a mit elmélkedés által feltalált, mint távolról érzékeltet, vagy eltanultat, mint érdekest, de nem érintettet. Tehát a népköltő nem kigondolt eszmét, vagy mások leírása által mesterségesen felgerjesztett érzést, hanem olyat énekel, a minék felgerjedését, vagy támadását, lezajlását maga közvetlenül kiállotta. Az érzések rohamában nem énekel senki; csak azok emlékezetbe való visszaidézésére az örömek és fájdalmak újra érzése alatt énekel vagy szerez dalt mindenféle igazi

költő: a műköltő és a nép dalosa is. Amaz gonddal rendezi szavait, eszméit, e közben a gond meg is hűti őket; a mellett a nem is oly hevesen és mélyen érzetteket fontolgatva, művészi csinosítgatásával alkotja; emez pedig nyersebben, vadabban, szakgattottabban, de bensőbben. Ez az oda elől elmondottakból következik. A rendet eszközölő kifejtések, összekötések épen nem a természetes heves indulat sajátjai; — még ha azoknak nem egyenes hatása alatt, hanem csak emlékezetbe idézése idején énekel is a költő.

Meggyőződésem, hogy a népdal vagy igen rövid, és akkor formás, szabályos; vagy ha hosszabb, több gondolatból összetelldott s kevésbé szabályos menetű. Ha tény-tartalmu vagy elbeszélő ballada alakban, hêzagos, nehézkes; románcz alakban újszerűbb és szabályosabb. És ha a magyar népdalt a német, olasz, franczia népdalokhoz hasonlítom, melyek között legegyszerűbbek és így legigazibbak az olaszokéi: azt kell mondanom, hogy a mi népdalaink, a valódiak; a mint eredetibbek, úgy rövidebbek, s a mint hosszabbak, úgy ziláltabbak is. Inkább a hangulat, mint a gondolat kapcsolatát, sorát követik. Előnyök nem az a mélyen fontoló elme, mely a németekéiben található, az a mély kedély, mely magas röptű elvont szavakban fejeződik ki, általában a szép, fensőbb szépségű, de nem közvetlen költői nyelv stb., mely a németekéiben található; nem is az a könnyű játsziság, elmésség, gúny és lepkeség, mely a franczián uralkodik; hanem őseredeti egyszerűség, könnyedség, szép sima nyelv s lejtő hangesés. Nem oly gazdag a mi népdal-költésünk sem gondolatokban, sem képekben, de közvetlenebb és hangulatosabb.

A népdal szerkezetéhez, egyszersmind a képek abban való alkalmazásához tartozik egy érdekes jelenség, mely az újabb irodalmak közül — népköltési irodalmat értek — az olasz némi kivételével gyakrabban egyedül a magyarban található. Sokszor fejtegették e tulajdönt, hadd tegyek valamit a mondottakhoz, talán egy kicsinyen világosodik a dolog ez által is.

Előbb szoltunk a képekről. Említettük a képek összehalmozottságát is. Most azt tesszük a mondottakhoz, hogy néha egy kép vagy egy jelentős szó, úgy tétetik a dal elejére, hogy a tartalommal hol lazábban függ össze, hol semmi összefüggésben sincs, de úgy hogy a gondolatoknak néha bevezetőjéül, máskor a hangulat előkészítőjéül legyen, néha csupán egy az utóbbi sorokban és szókban visszahangoztatandó hangzatot pendítsen meg. Ez utóbbi esetben olyan, mint a zenemű kezdése előtt a húrok vagy kürtök stb. hangjai helyességének próbájául kiejtett hangok. Előbbi esetekben szorosabb a dal tartalma s az ily előhangzatok közt a kapcsolat. A hangulatot jelező, előkészítő kép vagy

előjáték. Ide tartoznak általán véve a régebbek közül, az ily dalokban lévő jelenségek:

Szárad a bokor a tetőn, Haragszik rám a szeretőm;
Verje meg az én Istenem, Ki áskálódik ellenem stb.
Kútágasra szállott a sas, Engem rózsám ne csalogass;
Csalogatott engem más is, Náladnál szebb virágszál is stb.
Zöld a kökény majd megkékül, Most vagyok szerető nélkül stb.

Ilyen igen sok van Igy Erd. I. 64. 68. 74. 75. II. 7. 18. 40. 42. 47. 58. 59. 70. Népkölt. Gyűjt. II. 69. 72. 76. 78. 95. 112. 119. 130. II. 70. 73. 74. 75. 76. 88. 90. 98. 100. 105. 126. 129.

Erdélyi bőven szól rólok és szól a Népköltési Gyűjtemény is. Régi műbírálóink is megjegyezték a tűneményt, és legalább a classicista *Kölcsey* izetlenségnek tartotta. (*Erdélyi* II. 409). Vagy igazán mondva: üres tarkaságnak.

Erdélyi úgy gondolkozik, hogy az ilyekben:

Kicsiny falu fehér ház, Hát te babám mit csinálsz;
Hej egyengetem magamat, Várom a galambomat
vagy: Magas a toronynak teteje, A juhonnak nincs mezeje;
A juhonnak kell jó mező, Nekem barna szép szerető.

az ilyekben festőiséget találhatni. Mivel pedig a dalban hangzatot kell keresni, nem szemlélhető képet — jobban mondva: dalban valamely képet az érzéshez nem tartozólag külön kitüntetni, szemléltetni nem lehet — elismeri, hogy ez csakugyan különös szokás, csupa hangjáték-féle, gyarlóság s csak meg kell benne nyugodni. A Népköltési gyűjtemény már többet lát a dologban: kapcsolatot a dal tárgya és az elől tett kép között, a tartalom dologi hangulati kapcsolatát s néha nagyon is érthetőt; ettől különböznek aztán a csak hangzás végett oda tett szólások.

Tehát csakugyan kétfélére oszthatni az ilyen jelenségeket, a melyekben a kép benső kapcsolatban van a dalbeli gondolattal s annak érzés-tartalmával s a melyeknek semmi ily összeköttetését nem találhatni, melyekben tehát nem is a szóban foglalt kép, — néha nincs is kép benne — hanem a szó hangzata foroghat fenn. Ez a szó hangzatot pendít meg, hogy utóbb hasonló hangzásokkal kísértessék, előjátékot ad s mintegy kíséretet a dalhoz.

Amazok kapcsolata szorosabb vagy lazább. Lehet a tartalmat előtükröző, azt kicsinyben felmutató kép. A tetőn száradó bokor nem jelezi, hanem kifejezi; teljes valójában felmutatja a szeretőjétől eltaszítottnak bánatban szenvedését. A jegenyefán ülő holló gyászruhája ha nem oly teljesen is, de gyönyörűen jelezi a gyászoló sorsát, kit többé nem szeret az ő rózsabimbója. Ilyen van több is. Ha ez nem költés, nem is-

merek költést. — Ha az érzeménynek képből vagy képekben s a képeknek megfelelő hangzatba foglalása nem poesis, nem volt költő sem *Goethe*, sem *Dante*. S mondhatom felséges költés az, mely nem is egy mozzanathoz, egy viszonyhoz, hanem egy lelki állapothoz több mozzanatához talál magasztos képet, mint itt a tető, a bokor, és száradás összetevésével s hozzá még a vele járó mellék gondolatok felidézésével előállított s a természet kebeléről vett látvány. Ide aztán nem alkalmazható *Erdélyi* megjegyzése, hogy a dal hangzatos akar lenni, tehát nem festhet, le nem írhat („a dalt (!) nem látni, hanem hallani kell.“) Össze-zavarja a *Lessing*-től tanulhatott nézetet. Ha részletes, az értelemet érdeklő vagy valamely dolgot bőven előállító képirás nem ide való, de egy szóban vagy szóclásban hangulatosan felmutatott kép villanyerejű gyors hatása soha sem ellenzi a dal közvetlen hatását. Az az egy szó ha igazi, magába gyűjti az összes érzést, és azt egész erővel löveli ki, mint mindnyájan érezzük: a kik a népdalt élvezni szoktuk. Nincs annak a sajátságának mentegetésére szüksége; legfeljebb azoknak irányában, kik érzéseikben a természetből nem tudnak kiindulni, kik a tetőn levő bokorban vagy a jegenyén ülő hollóban, mint a művelt élet szoba-foglyai, nem találhatnak kedves jelenséget. Kevés azt mondani, mintegy röstelve a dolgot, hogy az ősrégi szokás aesthetika elmélettel nem igazolható, de talán mégis művészet. Mondjuk, hogy az ősrégi költés legigazibb módjainak egyike. Mert a természetben látni oly jelenséget, mely érzésünknek megfelel, s azt hangzatosan elmondani: ez a dalban a poesis. Így csendes patak folydogálásában saját könnye folyásának találja mását, a csillagos égre tekintve saját bánatjára gondol, a szélről hajladozó nádban a leánykához való hajlandóságát, de annak is tőle lehető elhajlását, általában ingatagságát jelezve találja, vagy az amott kerekedő fekete felhőben s az abból kiszálló hollóban saját sötét végzetét szemléli: ez nem szégyelve említendő sajátság, hanem igaz poesis, melylyel dicsekednünk kell.

Sokszor távoli a tartalom kapcsolata, de mégis megvan, csak gondolkodni kell róla; a nép fiát, helyzetét, környezetét kell tekintetbe venni. A „vékony deszka“ (jobbán ócska, mert a vékony nem átlátható, az ócskának esnek hézagai), kerítés és a „karcú teremtés“ és a „kedvedre ölelés“ közt feltalálható az összeköttetés. Amazon átláthatni s meglátni a karcú leányt s elmondhatni, hogy a ki öleli, talán már kedvére és szemrehányás nélkül teheti. Az árok, a mély árok, mely elválasztja a szeretőket egymástól, könnyen reá vezet a gondolatra, hogy a hideg vagy hűtlen szerető után többé nem jár, — mélylyé lett köztök az árok. Es így igen sokszor. A phantasia érdekes játéka van itt s így valódi költőiség. A képet belefoglalhatná a dalba, néha teszi

is, de külön elől kiteve, még inkább feltűnik a kép s benne a gondolat; amavval mintegy ábrázolja s némi elmésséggel rejtélyesen, találatólag jelezi a mit mondani akar; előre érezteti a dal ízét, hangulatát; a beszédben pedig igazán népiesen, a mondatfűzésben mellérendelőleg jár el. Ez a gondolat- és mondatfűzés legősibb módja.

Valameddig ez a belső vagy külső, de némi megfigyelésre, az az a rokon hangulat ösztönével feltalálható viszony megvan, költői értéke van az ily eljárásnak. Visszatetszőbb és kevésbé érthető a második mód: a hangulat végett való előtevés. Ez egy-szersmind a magyarnak csaknem kizárólagos tulajdona. Az ilyekben:

Csipkés a szőlő levele, Vártalak rózsám az estve,
 János a szeretőm neve;

lehetetlen a tartalom kapcsolatát lelni, — legfeljebb a szőlőben munkáló kötő leány szeme akad a szőlő vesszőre s elméje mintegy belé botlik, úgy alkalmazza dalában amannak nevét, nem dala tartalmához, vagy a maga gondolatához a szőlő levelet mint dolgot. De nézzük meg:

Szőlőtőke jegenyefa, Tiéd leszek még valaha.

Igaz, hogy a magyar sohasem köti jegenyéhez vagy nyárfához a szőlőt. „Ulmis adjungere vites” itáliai szokás volt. De hátha valamely vidéki szokásra czéloz a népdal; mert néhol hosszú, jegenye nagyságú karókhoz kötik s így a jegenye bármely igenyes fát jelentene. És így nem tudni, nincs-e ebben czélzat kapcsolása.

Virágzik a kökényfa, Apró virág van rajta;
 Apró virág apró lány, Mégis jobb a nagyobb lány.
 Zöld a kökény majd megkékül,
 Most vagyok szerető nélkül.

A legény nősülhetnék, a nélkül hogy nősülhetne. Nem ismer neki való nagy, vagy nőül vehető leányt. Természetes, hogy az apró virágot, a fejlett virág s az éretlen kökényt az érett ellenében leszólja. (V. ö. „Érett kökényt ehetném, Veled enyeleghetném” ez a kökény pedig nagyon gyakori és kedvelt vad gyümölcse a mi hegylakó népünknek. E mellett kedves színéért s alakjáért is kapós, több dalban fordul elő.)

Az ily dalokban kereshetünk *Erdélyivel*, mint láttuk, kihasználat, hézagosságot, zavart stb. De e nélkül is fordulnak elő ily dalok, ily szerkezettel érthetők s valóban hangulatosak; épen az ily szerkezet által nyerve hangulatot, gerjesztve figyelmet. Egy név benne, melynek összerű tartalma előre figyelmet von magára. Oly dolog, melyet hasonlatul is szoktak felhozni a termé-

szetből, az egyszerű ember élete köréből. De néha valódi visszhang, melyre több hasonló hangzás következik. A hasonló hangzatok nagyon könnyen, természetesen csatlakoznak, úgy mint a hasonló alakok, képzetek. A fekete holló tollaiból könnyű a gázsruha feketeségére, a harang kongásából hasonló hangra, sőt a tartalmatlan hang után tartalmas, jelentős hangra gondolni; vagy inkább hangolódni.

Ha oly költő és műbíró mint *Kölcsy* nem értette meg és elítélte, ha még olyan tanulója is a népköltésnek mint *Erdeleyi* szégyenlette: onnan van, mert a classicaí irányú emberek egyoldalúságával, s a külföld elme-műveihez mérve tekintették, nem tekintették pedig a nép eszejárása s az emberi szellem elemi mozgásainak törvényei szerint. A classicismus restellett, legalább itt nálunk, minden népies naivitást, a kedély gyermekes nyilatkozásait. Esmerték az újabb költők versalkotását, refrainjait stb., de sokkal inkább kedvelték a régi görögök s rómaiak mér ékes verseinek, ódáinak, epikai műveinek ily hangzatok nélkül folyását, eszességét, érettségét. És a régiek költésében a mi primitív, naív, természetes volt, nem ismerték. Hajlandók voltak tehát — figyelem nélkül hagyva a nép legszebb dalait, mindig művésziest keresvén és nem magától könnyűt, hanem mesterkélten könnyűt, — szoros összefüggést keresni a költői művek mondatai közt is. A keletiek összerakott, nem összeszótt-font mondatait, oda vetett, nem oda illesztett képeit ismerhették volna a bibliából, összehasonlíthatták volna a nép meséinek, dalainak, találós meséinek stíljával: de nem látták méltónak. Még a ballada igaz alakját sem ismerték s ismerve sem szerették: neve alá a románczokat tették, nem foghatták fel, hogy a népdal különössege a képek és szólások azon laza összefüggését utánozza, mely a keleti s más költésben is található. Legfelebb annak elfajulása. Itt a tartalmi kapcsolat helyébe a hangzatbeli összetartozás áll. Vagy inkább amaz állott ennek helyébe; ez ősbib, természetesebb s mi több: indulatosabb előadásmód. Nem érezték a műbírók, hogy azok a lazán összerakott mondatok, elszórt képek, mint elszórt virágok az érzés nagyobb hőfoka által tartatnak össze, tehát költőibb előadással. Mert az indulat sajátja az ily szakgatottság, az értelemé a rendezettség; mennél nagyobb az érzés és képzelődés hatalma, annál kisebb a szükség a rendezettségre.

E mellett azt sem kell felednünk, hogy a gyermek és a hozzá sokban hasonló nép, inkább a hangzatért, mint a gondolatokért költi és mondogatja dalit. A régi népek igazán népi eredetű költeményei is azt mutatják, a mennyiben ugyan vannak emlékei. Azok a dalocskák, a melyek megmaradtak az ősi görög világból, például az *ἄλει μύλη ἄλει* stb., vagy a triumpháló római

katonaság dalai, vagy Aeschylusban itt-ott a refraineik, valamint a legősibb s legegyszerűbb népdalok a francziáknál és olaszoknál, melyekben már oly sok ismétlés, oly kevés az értelmi vagy cselekvény-tartalom, hogy valóban unalmasak a műköltés avatottjának, a mily kedvesek a dalló zenei vagy éneklő vágyásának.

De tapasztalható is, hogy a midőn egy borozó víg társaság eszétől elbucsuúzik („Isten veled édes eszem“), azaz teljesen a kedv szárnyaira emelkedett, minél kevesebbet kíván az okoskodásból, minél többet a minden fontolástól felszabadult kedély élvezéséből, az éneklésből. Ilyenkor termettek az ismétléseken kívül azok a zavaros tartalmú vagy éppen gyermekes bohóságú dalok, tusok stb., melyeket alább is mindjárt említünk.

A legújabb időkben, a költésnek az eszesedés és szabályosodás hatalma alatt való fejlődésében is elég ily elemi és népies hangjáték maradt meg. Ide tartozik például az ABC betűivel való játszás. Minden betűt sorba elővesznek, mindenikhez rimelő szót mondanak, vagy az előbb említett s az utóbb refrainbe foglalt betű közé különféle tartalmú sorokat iktatnak. Így *Erdélyinél* I.

AAA Éljen a nagy csutóra,
Szomjas torkok tutora,
Ki ne fogyjon a bora.

AAA Éljen a nagy csutóra,
EEE Adjuk egymás kezébe...

JJJ Meg kell szépen ölelni... stb.

Van egy másik, melyet újabban *Bartalus* közöl a Kisf. társ. Évl. XIX. kötetében, s melynek egy némelyik sora így hangzik:

IKLM Nem kimélem

Torkomtól a jó bort, Lábammal rugom a port.

NOPQ A nagy torkú

Hajtsa fel üvegét, Üzze el felleget

NOPQ A nagy torkú...

Végre egy, melynek tisztátlan tartalmából — ez okozhatta, hogy ki nem adták — csak ennyi jut eszembe:

Jaj be nehéz az az abc...

(L. Népköltési Gyűjtemény II. 251. 255. 256.)

Van *Amadétól* maradt is ilyen. (Figyelő. Kiadja Aigner XII. 386.)

Olaszban és németben leginkább gyermekjátékban találunk hasonlót. Például:

A—b ab: Thu die Kappe ab,

Abc Die Katz läuft in Schnee,

Der Vater hinter her stb.

Angol gyermekdalban előhang, de nem az abc betűi. Lásd *Hughes Reading Book*.

Francoziában hasonlóul, péld. (Scheffernél I. 243.) egy a melyben a város nevek adják a rím hangot. Így:

A Paris — sur un cheval gris
A Rouen, an sur un cheval blanc
A Toulouse, sur un cheval rouge stb.

Hasonló játékot üznek a hét napjai neveivel, hozzájuk rimelő szókön végzett sorokat illesztve. — Népkölt. Gyűjt. II. 303. Az olasz versek közül némelyik szerelmes tartalmat foglalt ilyféle versekbe: Így *Canti e racconti* IV. 259. *)

„Uno! La mia 'morosa l'é vest'i di bruno,
E'l verde e'l giallo non lo a portare;
Anima bella non m'abbandonare.“

(Egy! Az én szerelmesem sötétbe öltözik. Zöldet vagy sárgát nem szeret viselni. Édes lelkem ne vess meg engemet.)

„Dui! La mia 'morosa é stivà 'con nui,
E po'la pace non la vole 'rfare.
Anima bella non m'abbandonare!“

(Kettő! Az én szerelmesem velem összekapott. — És újabb békét kötni nem akar. — Édes lelkem ne vess meg engemet!) Így tovább a 13-ig, melylyel befejezi.

Kivált gyermek versekben és dúdolni valóknak mindent felkeresnek a mi csak hangnak felhasználható: állatok neveit, állatok kivált madarak hangjait, a harang kisebb-nagyobb terjedtségű hangzatát, a gyermek tagjait stb. Ezekhez közelít a nép dala is, mely főképen hangzat akar lenni. — A minálunk levő, most tárgyait jelenséget sem tekinthetni másképen, mint ilyet. — A hasonlatból, képből vagy ezek után csinált refrainek gyermekesek, tehát ősi népiesek.

De van a miénkkel valamennyire egyezőbb tünetény is az olasz stornellókban vagy közölök az úgynevezett virágénekekben (Fiori), melyeket már előbb is jeleztünk, s most kissé bővebben érintünk. (Virág és ének kapcsolatára nézve mondatik: „En Langvedoc cacaraca désigne encore à la fois le chant et la fleur.“ Coquelicot virágot és éneket jelent, a coq-tól eredvén, mely kakast teszen. Zaborovszky. Orig. du Langage 169.) Ezek legnagyobb részben a szó valódi értelme szerint nem dalok, csak egyes felsohajtások, hangzatkák, hangjátékok; de érzékeny szerelmi tartalommal. Tehát gyermekesen, játékosan megindult, kevésbé kifejtett, de érzelmes tartalmú énekecskék. Számtalan ilyen a népnél, mint a többször említett *Canti e racconti* stb. több darabjában *Tigrinél*, *Pitrénél* látható. — *Rubieri* (64 és 65) külön tárgyalja. — Lássunk példát:

*) Fentebb többször idézett gyűjtemény.

„Fiori di limone!
Parola non t'ho ditto tante male
Solo t'ho ditto: addio, vogliemi bene!“

(Czitrom virága! Egy szót sem mondtam neked olyan roszat, Csak azt mondtam: Isten veled; légy hozzám kegyes!)

Itt a virág neve, mely elől említetik, semmi kapcsolatban sincs az utóbbi két sorral. A kép idegen a dal tartalmától. Legfelebb a leány mint virág lebeghet a dalló előtt. („Jeune fille, jeune fleur.“ Chateaubriand.) Alább lesz erről szó, a szerelmi dalok között. Így:

„Fior' di limone!
Limone è agro e non te puo mangiare!
Donna crudele, senza compassione!“

(Czitrom virága! A czitrom savanyú, nem ehetni meg. Oh kegyetlen leány, könyörületlen!) Itt az elöltett kép jelentékeny; a sanyaruságot ábrázolja, azért ismétlődik a második sor elején.

Néha több sorra terjed ki a dal, de tartalma kevésbé fejlett; egy gondolat körül forog, oly ismétlésekkel, melyek a gyermekes népies hangicsálás tekintetéből természetesek az indulatnak benne való változásai, ismétlései által mondhatnak valamit; de valóban nem költőiek s műveltebb izlésnek nem kedvesek; más nép dalában ritkábbak is. A francziáknál és olaszoknál minden lépten valók, a németeknél, angoloknál ritkák, nálunk még inkább.

Csak egygyel merem a helyet foglalni:

Fior di limone!
Quanti poveri amanti fai penare!
Quanti ne mori per la tua cagione;
Quanti ne fai pena' poveri amanti,
Che per la tua cagió' ne mori tanti;
Quanti ne fai pena' poveri cari,
Che per la tua cagió' tanti ne mori.

(Czitrom virág! Hány szegény szeretőt kinzasz, Hány hal meg miattad! Hányat elkinzasz szegény szeretőt Hogy miattad oly sok meghal; Hánynak szenved miattad szegény szive, Hogy miattad oly sok meghal!)

Itt látjuk a fentebb példával kevésbé világosított ismételtetést. Néhol egy szó, egy synonym változtatása, oda tétele, vagy a szók rendének cserélgetése okozza az ily ismétlést. Van ily ismétlés nagy ritkán magyar népdalban. (L. Erdélyinél vagy Kri-zándál).

Más változat, ha nem a virág áll elől, hanem az üdást, ünneplést jelentő benedico vagy benedetto szó, de mindig

virágra vonatkozva. Ilyen kevesebb van, tizre alig tehetni egyet. Ilyen *Canti* etc. IV. 81. s köv.

„Jo benedico lo fiore di pepe,
Non me ne'ncuro si l'amore fate.
Bacta che la parola mantenete 83. l.“

(Áldom a borsvirágot! [ezt igen kedvelli az olasz, mert több ily dalban előhozza] Nem gondolok vele, ha nem szerelmeskedel is. Csak szavadat tartsd meg!)

Az első sor így egészsze lett, a forma változott; de a tartalom nem. Mert az előbb áldva említett virággal nem jön a vers többi sora kapcsolatba.

Az ily virágének alkotásáról érdekesen beszél *Rubierin* kívül *Tigri* is. (*Canti Toscani* XLV. XLVI. l.) „Azt mondaná az ember, hogy a dalos erdőkön, mezőkön át járva, minden szembe talált virágtól gondolatot vett és mindeniket mintegy tanújául hitta fel szerelmi szenvedésének.“ De nem csak virágot hoz fel az olasz nép, hanem egyebet is. — „Chicco di riso. chicco di sale“ (rizs magva, só (?) magva? Mint a magyarban is: Harom kéve magvas ken-der stb.

Az ilyfélék tartom legközelebb járónak a magyar dal saját-ságához. Összefüggetlenség legtöbb esetben mindkét helyen. A költői képzelődés működése azonban legtöbbször érthetőbb az olaszban mint itt. Sőt a mi több, bár mindkettő néha csak rím han-got bocsát előre, de az olaszban, mivel virág neve adja e han-got, tartalmasabb az ének és hangulatosabb mint itt, hol legtöbbször vagy igen sokszor csak a hagzatok egyeznek. Elismerem, hogy van különbség, de állítom, hogy az európai népeknél közelebb álló jelenséget a mi dalaink ily tulajdonához nem találhatni, vagy legalább én nem találtam.

Keleti vagy egyszerű népeknél talán lehetnők a mi ilyféle dalainknak társát. Nézzük például azt a baskir dalt, melyet a *Nyt. Közl.* XVII. 330. köv. II. közé tettek:

— Poroszkáló lovam sörényét — szép fűrtökbe befontam,
Ha egy szép leánnyal egyesülni akarsz,
Fel kell áldozzad érte mindened (330).
— Magas hegyre tüzet gyújtottam
És lobogott a láng az egész hegy hosszában:
Arczodra jobb felől csókot nyomtam,
S tőle bal fele is megrezdült (331).

Most érdekes például még az ilyet megtekinteni (Wolff O. *L. B. Volkslieder.* 11. l.)

Dasz im Wald finster ist, Das macht das Holz,
Dasz mein Schatz sauber ist, Das macht mich stolz stb.

És ugyanott másokban :

Ich weisz ein schoen Glocke
Die hat ein schoen Klang,
Und ich weisz ein schoen Dirnel
Das hat schoen Gang stb.

Ismét oly eset, a hol alig lehet a kép és a gondolat közt kapcsolatot találni. Mert az erdő sötéte és a kedves tisztasága, a harang szép szólása és a lány szép járása közt aligha van több kapcsolat, mint a virág és a szerető egy vagy más indulata, vagy a három kéve nád és a barna leány megszorítása közt; s sokkal kisebb van mint a zöld és kék kökény, meg a szerető nélkül való létel és szerető találása közt. Csodálom, hogy *Erdélyi* nem vette ezt észre, holott *Wolff* említett művét használta.

Még érdekesebb, a mit világosan ide vágót *Scherer* Gesch. d. d. Literatur 255. l. mond.

A középkor végén a népdal tárgyai szaporodnak. „A phantasia erősebb táplálékot nyer. Egy ősrégi költői nem szokása szerint egy kép a természetből közvetlenül s néha összefüggés nélkül az emberi életből vett kép előtt áll: „Drei Laub auf einer Linden, die blühen also wohl; Sie thät viel tausend Sprünge, ihr Herz war Freuden voll.“ Ily természeti képek, melyek néha mintegy kilátást nyitnak egy egész tájakra, nem ritkán terjedelmesebb költemény elején állanak: „Es steht eine Lind' in jenem Thal,“ vagy „Es liegt eine Stadt in Oesterreich,“ vagy „Dort oben auf dem Berge da steht ein hohes Haus,“ vagy „Dort unten in jenem Walde da liegt eine Mühle stolz“ és sok ilyen... A dal minden részlete általában érthető, de egy némely részlet összetartozása nem épen világos. Van egy dal, mely azon kezd: Hallottam kaszát suhogni, a kasza suhog a gabonában s a leány elvesztett kedvesét siratja. Mászor a kaszát suhogni hagyja a leány, s magát a tavasz kellemességével vigasztalja. (256.) Látni való, hogy itt sem csupa hangzatbeli kapcsolat van; mert a kaszáról a kaszás, a netalán elvesztett szerető juthat a leánynak eszébe. De az a fontos dolog, hogy ez valaha saját neme volt a dalnak.

S ezekből az tetszik ki, hogy ilyenre volt hajlandóság másutt is; de csak az olaszban és nálunk maradt meg a mai napig ez a gyermekesen népies dallás módja. De úgy tapasztaljuk, hogy nálunk is, mind kevésbé található a népnél is, az ismert népdal költőknél is. A népdal általában kevesedik, — újabb években vettünk-e fel a néptől valamit? — tehát az ilyenféle is. A költők közül *Petőfi* (Ezrivel terem a fán a meggy stb.) és *Arany* (Hej iharfa juharfa stb.) alig használták ezt az alakot, vagy csak néhányszor.

Az ily észszerűtlen, a tartalomtól független részletek közé számítják, például *Erdélyi* is, ezt:

Három alma meg egy fél,
Kérételek nem jöttél stb.

A legnépiesebb, legkedvesebb és jó népies dallama által soká megmaradandó dal. Méltó lesz közelebbről megvizsgálunk.

A három és fél számlálása és ide vegyítése csakugyan olyan szeszélyes, a tartalomra nem vonatkozó, csupán a hangoztatásért alkalmazott dolog, melyet különösen nem dicsérhetünk. Hogy három mondatik nem egy, annak azt az okát gyanítjuk, hogy sem az egy, sem a két számnév nem illett oda. Pedig számot kellett tenni, hogy a fél kiemeltethessék. E szónak pedig célzását gondolunk a páratlan és rőszülése gátoltatását panaszoló ifjú állapotára; s ez magyarázhat valamit és megbékéltethet a furcsasággal. (V. ö. fél, feletlen, feleség, felekezik stb.)

Maga az alma már érthetőbb és érdekesebb. *Erdélyi* megbotránkozását eloszlathatta volna, ha megéri, jórészt vagy teljesen is a „Népköltési Gyűjtemény szerkesztőinek fejtegetése (I. 584. l.) Itt azt mondják el a mit erre nézve *Szabó Károly* és *Salamon Ferencz* történet-nyomozóink találtak, hogy némely vidéken az almát a kérő vagy jegyben járó legény szokta adni, és hogyha magyar leány a török világban töröktől egy almát elfogadott, a leányt a török bírák neki ítélték. Így volt déli Magyarországon a török hódoltságban. Ezzel összevág a mit az új görög szokásokról olvasunk (Contemp. Rev. 1875, dec. 104 l.) „A legény rendesen nyilvános mulatság vagy táncz közben választja jegyesét. Némán nyilatkozik neki, úgy, hogy találkozáskor egy almával vagy virággal hajítja meg s ezzel adja jelét, hogy megszerette. Ettől fogva nem találkoznak eljegyzésökig.“ Az alma kiváló jeles terméke a kertnek, színe, alakja a legkedveltebb gyümölcsösé teszi. Kedvességéért különösebb jele a szerelemnek is. Aristophanesnél (Felhők 997.) említettik, hogy a kéjőnő almával hajítja meg az ifjat. Vergil egyik ecclógiájában: „malo Galatea petit lasciva puella.“ Francia és más költőknél feltalálható a szerelem almája: „pomme d'amour“. Az olvasó emlékezni fog ellenkezőre is. De épen ily okból ellenkezőre: a visszavonás almájára: „pomum Eridos“ Es még inkább a mesék arany-almájára, a Hesperidák kertjének ilyen gyümölcsére, minek alapja a déli Európában bőséggel termő „pomum aurantium“-ban van. Az arany almára más almáról, arról ismét más kedvesebb, vonzóbb almára könnyű az átmenés. Az olasz éneklí, hogy Szent Antal beteg volt s gyógyítására a madonna vitt gránátot s a szent gyermek almát. Ez nagyon szent és szelíd dolog. De azt is dalolja, még pedig több vidéken, hogy a szerelmes orvoslására, szeretője ke-

zében egy gránátot s mellén két gyönyörű almát visz és ezzel gyógyítja meg. (Rubieri 404.)

E dologhoz tartozót sokat elmond Kálmány Lajos (Szeged és népe. I. 105. s köv.), egész értekezés-terjedtségű fejtegetésében a jegyzések közt. Megérdemli a figyelmet, bár idegen népekkel való összehasonlítást nem foglal magában. Valóban feltehető, hogy itt a magyar dalos is érez valami rege-szerűt s az alatta értett regés gondolat kapcsolja össze az előrebocsátott képet és a dal tartalmát. Sokszor így találhatni ezt. Sokszor a homályosan odagondolt kapcsolat, vagy dallam, vagy épen a dal hangulata köti össze a szókat; az ad nekik jelentőséget. E nélkül csak zengő érez és pengő czimbalom a beszéd s legkevésbé érthető gondolatok sora. Így a már említett Horváth Adám-féle zagyva tartalmú dalban. Így Thalynál a Művesek lakodalmában stb. Ilyenek főkép a gúnyos versek. Az ilyenekben nem mernek világosan szólni, hanem szaggatottan s célzásokban beszélnek a korról a kortársaknak, a kor szokásairól, tetteiről, annak szavai-val. Ezek aztán könnyen elavulnak, ismeretlenekké lesznek, mint az idegen népek írása, czirádái és jelvényei.

Semmi sem homályosabb olykor, mint az u. n. refraineik, melyekről keveset akarok itt szólani, mivel másutt szoltam („A dal nyelvéről“)

Kisebb-nagyobb szabályossággal s következetességgel, kivált versszakok végén újra meg újra előkerülő azonos sorok, szólások, egyes szók vagy indultatos hangzatok, érthetők és érthetetlenek. Az ismétlések közé tartoznak, melyeket már említettem: gondolatok, melyek fontos voltuknál fogva újra meg újra emlékeztetbe ötlenek; érzéstartalmu felszólalások, melyek öszpontosított érzelmi tartalmuk miatt újra meg újra szánkra jönnek; mintegy meghatározzák a dal hangulatát komoly-e vagy tréfás, mintegy elő- vagy utóhangzattal éreztetik előre, vagy hangoztatják utólag, a mi a dalban akar kifejlődni. Mint prózában a mondat elejére tett: oh! vagy lám, bezzeg! stb. melyek által sokkal dallamosabb, hangulatosabb volt a régi próza.

Különféle csak a miénknél is.

Egy megszólító kifejezés ismétlődik Erd. I. 17.

Másutt egy gondolat az egész dalban lévő alapgondolatot fejezi ki minden szakasz végén. Erd. I. 246. Mint Aranynál: Ossian ködös, homályos énekeddel. Mint egyházi énekekben a magyar: Irgalmazz nekünk! (Kyrie eleison.) Zsoltárban: Es az ő dicsősége megmarad mindörökké.

Néha csekély értelmű, de indultatos szócska tétetik közbe. Németben: ja. Angolban oh, vagy egy helyt Burns-nél and a that! Magyarban például oda, Erdélyi 265. hej huj! közbe-

téve. Erd. III. 4. l. Más ilyféle u. o. 17. 22. 25. 37. (75.) úgy úgy! u. o. 39. Különösen indulatszók végtelen sokszor hazaiakban és külföldiekben,

Érhetetlen szó vagy szójáték: Kriza Vadrózsáiban ama nevezetes regös énekben: „de hó reme róma”, Vagy göcseji hasonlóban „hej regüö röjtön.”

És idegenekben sok, régi nyelvből, tájszólásokból, sokszor madárhang utánzásból vett hangzatok: tire, lir, luron, riboton, oh guai vagy guó! Ilyenné lett talán tulajdonnévből a már említett ailionon, ailion! a görögben, amen a héberben, átvéve a mi imádságainkban; az ó-indus o-m- (omen?) Némelyek azt mutatják, hogy folyó beszédfélében is feltalálni az értelmetlen hangzat szerepét...

Néha a refrain elől áll Francziáknál gyakran. Spanyol dalban is. Magyarban például Erd. I. 6. Néha elől is utól is: „Fáj, fáj, fáj a szívem fáj, fáj!

Fáj a szívem te éretted,

Mióta megismertelek.

Fáj, fáj! fáj a szívem fáj!

Nincs, nincs! Bizony sehol sincs

Drága személyednek párja ...

Nincs, nincs... stb. Erdélyi, u. o.

Franczia költők mint Béranger s több ily dalszerzők alig lehetnek el a refrain nélkül, valamint új görög dalszerzők is. Ellenkezőleg a népdalok, ha tartalmasabbak, Scheifler ide tartozó könyvében számtalan jót, kedvest találni ilyen nélkül. S ezt, én legalább, mint minden lelketlen ismétlés kerülését határozottan előnyüknek tartom. Kiváltképen eltaszító — mindig magam izlése szerint szólva — a különben szép tartalmu dal, ha merő ismétlésből áll, úgyszólván csupa refrain. Így a vicenszai népdalban. (Canti e racconti V. 31. l.)

Sia benedetta e benedetta sia

La mama che t'ha fato, anima mia;

Sia benedetta e benedetta ancora

La mama che t'ha fato a chi t'adora;

E chi t'ha fato quela bela boca,

El' merita una rosa bianca e rossa,

E chi t'ha fato quel to bela bochin

El merita una rosa e un gelsomina. (tájszólásokkal.)

E hosszú nyolcz sorban mi a gondolat, hány a gondolat változata, hány kép, hány szó ismételve? Alig érdemli a fejtegetést. Elég az, hogy ha ez nem gyermekes és izetlen, aligha van olyas valami.

De igaz, hogy a dallam ismertetné meg a hangulatnak — minek lehet változása — s az indulatnak változásait. Talán meg-

szeretnők dallamát, elengednők együgyűségét, vagy mindazokat a tartalomhoz nem illő refrainekeket is, melyeknek példáit franczia dalokban minden lépten találjuk.

Van ismétlése daczára is kedves dal, melyben legalább egyféle dolgoknak van változata s inkább a mondatok kapcsolásai és kapcsolói azonosak. Így Tigri 20.

Quanto l'é bello il ciel quand'é stellato!

Quanto l'é bello il sol quand'é bel tempo!

Quanto riluce il tuo viso incarnato!

Quanto riluce una tazza d'argento.

Quanto riluce la tua faccia adorna!

Quanto in fuoco di notte e dalla lunga.

(Mily szép az ég, ha csillagos! Mily szép a nap tiszta időben! Miként ragyog a te piros orcád. A mint ragyog az ezüst tányér. Miként ragyog szép ékes arcod, Mint éjjeli tűz távolból.) A piros-ra jegyzem meg, hogy az olasz incarnato-val van kifejezve, nem lévén a veres és fehér szín közt való átmenetnek (Tigri szerint „color della carne tra rosso e bianco” = testszín) jelzésére egyszerűbb szavuk, mely a mellett még oly finom hangzású is volna, mint a magyar szó: piros.

Furcsa összefonódást okoznak az ily ismétlések, ha a sor elején vagy utolján álló szók a következő sor elején vagy utolján ismétlődnek. A sor elején ismétlésre példa Erd. III. 2. Lányom, lányom, gyöngyvirágom. Elmennél-e! stb. Ebben is: Hajladoz a szélről a nád, Hajlandó vagyok én hozzád.

Még érdekesebb s nekem legalább kedvesebb, ha a sor végén lévő szó ismétlődik a másik sor elején. A gondolat ily ismétlése erőt ad a kifejezésnek s erélyt tanusít. Így Homérnál:

Toῦ δ' ἐπὶ ἀντίος ἔημι, καὶ εἰ πρὸς χεῖρας ἔοιζεν,

Εἰ πρὸς χεῖρας ἔοικε, μένος δ' αἰθρῶν σιδήρεω.

Szembe megyek vele bár a tűzhöz karja hasonló

Karjai a tűzhöz s lánglelke az izzó aczélhoz.

Dalban (Anakreont mellőzöm és az utáználakat):

Csak azért szeretek faluvégén lakni,

Arra jár a rózsám mindennap itatni,

Arra jár itatni, magát mutogatni stb.

vagy: Három piros kendőt veszek,

Ha felteszem piros leszek,

Piros leszek mint a rózsza stb.

Hejh páva, páva, királyné pávája!

Ha én páva volnék, Jobb reggel felkelnék,

Jobb reggel felkelnék, folyóvízre mennék,

Szépen megmosdanám, Tollam hullogatnám,

Tollam hullogatnám, Hogy megkapja a lány stb.

(Erd. III. 64.) És egy siciliai dalban is, melyet Pitré gyűjteménye második kötetében találni s melyet csak azért is ide írok, mert tartalma a miénkkel összevág. (Academy 1872. ápril. 143.)

Babba luciedda nesci li corna, (csiga-biga nyujtsd ki szarvad),
Nesce li corna ca' vene to' nonna (jön anyád)

Veni to nonna c'a'na menza canta (egy meszely (?) horral)

E t' assicura finu a la montagnu (tájb.)

Még többszörösen összefűzve a hangzat ismétlés által:

Verje meg az isten szeretőmnnek házát,

Nem is épen házát, a benne lakóját,

Azt sem mindegyiket, csupán az egyiket, stb.

(Népkölt. Gyűjt. I. 577. Francia népdalban:

Mon père m' envoie á l'herbe, Glandinette

A l'herbe á la saison — Glandinon

Je voi á la fontaine — Glandinette

La fontaine de Mouson — Glandinon.

(Scheffler Franz. Volkslied.)

Ilyen jelenség mordvin dalokban egy pár helyen. Kisfal Társ. Évlapj. XIX. 254. 229.

A jó mező, a nagy mező,

Nagy mezőben fűzberek,

Fűzberekben Sárberek,

Sárberekben vadrucza.

Rézbe van az orra mártva . . .

Ismét: Oda maradt falum, házam,

Házamban jó öreg apám . . .

Oda maradt rengő bölcsőm,

Bölcsőmben szép kicsi fiam . . .

Rokon tünemény a Kalevala stb., valamint az őс héber költés — hasonlóan ismétlésen alapuló — parallelismusa. Csakhogy itt nem szók, inkább gondolatok, szóváltoztatással ismétlődnek. („Gondolat-bokrok,“ nem szó-bokrok. Arany.)

Talán nem felesleges megjegyeznem, hogy a sor végén való szólásnak sor elején való ismétléséből, melyet oly kedvesnek érzünk, állandó schema lett, ha nem oly gyakori is, francia és olasz költőknél, valamint egy két magyarnál is. De mivel állandós schema lett, ez is mint több más unalmassá lett. Azzal a módosítással, hogy a második sor elején az előbbinek csak rim-hangul szolgáló két-három szótagja ismétlődött.

Kevesen ismerjük talán nem rég elhunyt derék műbölcselőnk és költőnk Greguss Agost forradalmi dalaiból (Édzzalok. Szarvas, 1849.) azt az elég heves s mégis kissé prózai verset, mely így kezdődik:

Azért vagy itt és most hogy ostromolj.

Komoly tettekre ínt az óra(?) Emlékezetből írom s többet nem írhatok, az elhullámodott könyvecskét meg nem szerezhette) Ilyen menetelű Molnár Zsoltárai közt CXXXVIII. a francia eredetiben, német fordításban is:

Dicsér téged teljes szívem
 Én Istenem hirdetem neved,
 Dicsérlek Istenek felett
 Én tégedet, mert érdemled . . .
 Áldásodra én kész vagyok,
 Hálát adok neked Istenem.

Jobb, legalább teljesebb rimekkel tünteti ki ez alakot egy más újabb ének, mely ezt utánozta, így:

Úr Jézus a ki felséggel
 Dicsőséggel mentél az égbe,
 És abban nyertél hatalmat,
 Birodalmat egy teljességbe,
 Lelkünk áldja Istenséged,
 Hiven téged felmagasztalunk stb.

Wolffnak népdal-gyűjteménye egy velencei olasz dal német fordításában közöl ily alakot (az elejét mellőzöm):

O süsse Hoffnung immer, Wird schlimmer dieses Weh!

Ich will dir alles sagen, Ich will die Pein der Klagen stb.

Wie gern ohn' Wort und Laute, — Vertraut' ich dir den Schmerz.

És így tovább. Így alakulnak a hasonló terjedtségű, hangzatra nézve megfelelő, ríthmusra nézve egyformán folyó vagy eső szólások: a különféle strófanemek. Ma már mind mesterkéltnek látszanak, midőn a fentebb mondottak szerint a versféléknek Whitman-fajta prózaisága, vagy földön csúszása tartatik természetesnek, holott az ellenkező épen a természetből nagyon érthető. Meg is lehet hogy azok a műköltőktől, mesterkedő céhes dalosoktól megállapított elaprózások nem felelnek meg az indulatok természetének s bizonyos, hogy közülök méltán megvet s elutasít sokat az utóbbi idők verselése, mint a gondolat ríthmusának ellensége, tehát a dolog természetével ellenkezőket. De eredetők gyakran érthető s e szerint kell őket megítélni és alkalmazni. E szerint tudja őket az igazi dalköltő megalkotni erőlködés nélkül. Az érzések ősi hangjai s még a gondolatá lett érzések szakaszos kifejezései is szárnyakat öltenek a beszédben, szárnyason jönnek ki beszédformában az életre, ily szárnyas igékepen szállnak elő-hátra. Sokszor ezer éveken és végtelen téreken át. Aligha ezt képzelte Homér, midőn hőseinek ünnepélyes beszédét szárnyas igékeknek nevezte. De a jeles mondatok „geflügelte Worte“ összegyűjtői, igenis ezt. Ez másképen mondva azt teszi: a szenvedély háborgása már benn az ember valójában

háborgó lüktetést, szaggatott mozgást idéz elő, mint az indulatos ember szív-vereése, léleklzése; szakadozó mozzanatokban, rövid szólásokban, mondatokban testesül meg is, majd a szenvedély huzamossága, de az indulatok, rohamok lüktetése miatt rövidebb és hosszabb szólások ismétlődnek, a hangterjedtség zajosabb vagy csilapultabb gondolatok vegyüléséhez alkalmazkodik, az értelem csilapító beleszólását is változatosan elfogadjuk, a forma megállapodására annak is hatást engedünk; míg a forma megállapodik, az indulatok helyébe sokszor az értelem, néhol gúny vagy elmés-ség is lép fel, hidegebb hatás által idomitván tökélyesebbé a formát.

Vegyük fel például Lafontainenek egy meséjét. Hányféle hosszúságú sor? Nem lehetne meg nélküle? mi szükség van az elaprózott sorokra; megannyi mondatokra az indulatokhoz, gondolatokhoz szólva? Valóban a Lafontaine meséi tartalmához és hangulatához képest kevéssé szükséges e formaváltozat. Az jó, hogy nem alexandrinekben írta, vagy nem ötös jambusokban, De az egymásnak hangterjedtségre s rimre nézve megfelelő rövid mondattagok, egyes szólások úgy a hogy vannak, nem a természetes indulatszakadozásnak, hanem elmés, forma-különösségekben virtuózkodó troubadouri játsszíságnak következése.

A valódi dalban két tényező uralkodik: az indulat és a hang-érzés. Az értelmet vagy eszességet csekélyebb szerep illeti. És e tekintetben legközelebb áll a művészetek közül a zenéhez, melyben mind a kettő meg van, de az érzés egészen homályosan az értelem rendező vagy tárgyasító befolyása nélkül. A dal nem lehet dallam nélkül; már szavai, hangzata is dallamosok, már egyszerű felriadása is hangoztatással jár, sőt maga ez dallásnak nevezhető. Az a decantálás, melyet templomokban hallunk, észrevételi ezt velünk. Imádságot, éneket nem lehet dallam nélkül még felolvasni sem. A kettő elválása természetével ellenkezik. Több más érdekes adat is mutatja ezt. Ősi időkben csak dallók voltak, nem költők, zene vagy hangszer mellett éneklők: aoidosok nem poiétés-ek. A poésis, poeta sokkal későbbiek, nem a dal vagy lyra, hanem az epos s epika révén jönnek létre. A prózai nevű dichter ettől dictare, olaszul dettare (l.f.) s nálunk verstörilitő (v. ö. képtörilitő, törvénytörilitő, írástörilitő) egészen más fajtaból valók. Amazok lettek, ezek képzetek, tanultak. A nóta vagy dal, a dallamot, nem a költeményt vagy verstartalmat jelenti; az volt a lényegesebb, ezt amann k rendelték alá. A dallamot tanulták el, azt hordták vidékről-vidékre, a vessorokkal keveset gondoltak, kivéve a valóban érzelmesekeket, szárnyasokat, az érzésekből közvetlen kiszakadtakat, refrainféléket, melyek elterjedtek csodaképen; végtelen messzeségben és hosszas időn

át hangzottak, eredetiségükben megmaradtak s meg sem értve, csak hangjok kedvéért is zengettek túl az időkön és téreken.

A műköltés lyrája meg lehet dallam nélkül is: legtöbbször így is van, így hat, így írják. A műköltő lelkén nem uralkodnak az érzékek annyira, hogy gondolatai általában érzelmesek legyenek, érzésekkel együtt vagy azokból foganjának, a költő „felzsongó keblé“-ből (Erdélyi) hangzatok zendüljenek meg és ömöljenek ki. Ez csak a gyermekies népnél történhetik. A műköltőnek nagy eszméihez hogy is csatlakozzanak hangzatok? ha azok csak észleltetnek, de nem éreztetnek, ha nem lehet külső életök, nem testesülhetnek meg. Ezért a műköltő nem száll le a dal alsó levegő-rétegébe, talán nem is tudna leszállni. Vagy talán nem tud felemelkedni annak felsőbb, tisztább tájékaira; nem tudván kivetkezni gondolatai ékességeiből, bonyolódott felszereltségéből, s nem szabadulhatván a gondolatokkal összeforradt szólások nyűgéből, sok száz év örökségéből. Mindig csak ódaféle elmélkedésekre fordítja erejét, azokban talál megelégedést. E miatt nem is vágyunk a nagy költők nagy műveit megénekelni. (Dalolni meg nem lehet!) Ki merne, ki tudna oly művet énekelni, mi-t a „Romlásnak indult . . .“ vagy „El még nemzetem Istene . . .“ Nagyon magasztos hangulat, innepies érzés kell hozzá. Ilyen hangulatba csak ritkán, nem könnyen ringatódunk át. Énekelhetjük szokásból, ölthetünk művészi arcot, tartást; az énekes vagy szónok álarcot ölt testre, lélekre, éneкли vagy szónokolja a legfenségesbeket: az álarcz, az eltanult, az alkalmi hevület pótolja a mit a természetes kedély nem tehet. De nem látjuk-e, hogy az ide alkalmazott dallamok se nem ének-, se nem dal-melódiák, nem természetesen érző kebel nyilatkozásai, dallamos, vagy szenvedélyesebben decantált elmélkedések, gondolat-változatok. Emberi rendes arányokat túlhaladt szenvedélyek vagy elvont elmélkedés hangkifejezései. Az újabb s régibb idők jelesebb lyrai műveiben kevesebb a kedély része, nagyobb a túlfeszült szenvedély erőlködése, az értelmes tartalom, mintsem énekeltnék magokat, vagy dalra, dallásra vonzanának bennünket. Elszavaljuk, decantáljuk, nagyra emelkedő gondolatokat keresünk és szeretünk benne. Nagyratörő czélzásaik bámulatba ejtenek. Elmélkedésre, szemlélődésre indítanak, nem könnyedén gyönyörködtetnek. Izgatók, nem táplálók. Hogy kellene dallamot találni Horáciz „Justum ac tenacem“-éhez! Mily erőkitörés, mily hangterjedtség, mily erőfeszítés, milyen „latera et vires“ felelnének meg a „Si fractus illabatur orbis“ részletnek? Mily méla merengés a „Te maris et terrae . . .“ Horáci ódának vagy Antigone szívszagató búcsujának, halálra-indulójának. Az opera megkisérti, tudom; talán ad is megfelelő hangzatokat, énekhangokat a nagy

fájdalmaknak, az emberfeletti szenvedésnek, gondolatoknak: de vajon természeteseket-e? S a mellett ez az ünnep és nem köznap művészete: e nagy művészetig emelkedni nem telik nemcsak a néptől, hanem legtöbb embertől sem, a közeparányos embertől. Aligha túl nincsen a határon, meddig a művésznek célja kitűzésében, eszközei megválasztásában menni lehet... Általában igaz marad, vagy olyan fensőbb nemű lyra dallam nélkül, tehát zenei igény nélkül, vagy úgy párosodik avval, hogy elveszti saját jellemét; a dal ellenben dallammal párosul könnyedén és minden nyomon; e nélkül alig is lehet egész, igazi és élvezhető.

A művészi lyra a dallamosság s benső hév hiányát, az újabb idők gyarlóbb költőinél, a hangzatosság némely külső eszközeivel igyekszik pótolni; tökéletesebb rímekkel, szabályosabb mértékkel s más ilyekkel, holott a népdalok rímélése legtöbbször gyarló, s a többi külső mesterkélés nélkül is meg van. Hangzások jósága bensejükből fejlik ki, a gondolatok és érzések könnyedségének természetesen felel meg. Az olasz népdalok rímélése nem dicsérhető, fogyatékos és épen nem csengő-bongó. A spanyol rímelés hiányos, kivált a románéokban és balladafélékben. A régi magyar énekek néha mellőzik, a népdalok legtöbbször csak asszónánszot alkalmaznak: de oly dallamos könnyűséggel, szótagok folyékonyásával, oly énekelhető söt énekre csábító lágysággal, mely ama hiányjokat, ha csakugyan hiány, bőven pótolja. Pótolja nem ékesítő toldatokkal, könnyelven szólva: sallangokkal, csörgőkkel, csengő rímekkel, hanem a dallamhoz való nemesebb eszközökkel. Ez okozza, mellékesen mondva, azt is, hogy Petőfi úgyvált laza nyelve a hangzat belső, legnemesebb tulajdonaival itt-ott nagyobb mértékben bír, mint legjelesebb költőink nagyon mesterkéltné finom verselése.

A dalhoz sokszor nemcsak dallam, hanem hangszer is tartozik. A tárogatóhoz alkalmazott sorok vagy ütemek úgy szabattak, a hogy kellett: rövidekre, tartalmasan súlyosokra. A „vadászdalok“ a vadászkürt (Waldhorn) accordjához idomittatnak, s nagyon vesztenek értékökből, ha e kettő, sőt három nem egyezhet: a verssorok esése, a hangszer természete, meg a dallam hangneme (Carrière). A postakocsis szép dalában, mely idegen dallamával ismeretes volt nálunk is, de gyűjteményekben eddig nem találtam, nagyon feltalálható a síp hangja; legalább a refrainben („Fú—fú—fúvom azt“), de az egésznek hangnemében is a megfelelő sajáttságot érezhettük. A hangszer természetéhez alkalmaztatik: a sorok hangesése, a szótagok mértéke, a hangzat erőssége vagy lágysága, az olvadóbb és lágyabb, keményebb más-salhangzók vegyülése. Mindez természetből folyó dolog. Ép úgy, mint a bölcső-ringásának dala, ütemeire nézve a bölcső rengésé-

nek, a tánczó mondókája vagy dala a táncz arsisának és thesisének, a lépteknek felel meg lebegésére nézve.

Egyébkép is hogy mily szoros kapcsolat van a dal és dalam közt, kitetszik abból is, a mit Tigri említ (Canti popol. 66), hogy versrögtönzésre megkérte, sőt nagyon sürgettetvén egy leány utoljára is azt felelte: csak dallás közben tudok dalt költeni; és ugyanaz mondja, hogy a népnek dalt költeni és dallani egy és ugyanazon dolog.

Imre Sándor.

TUDOMÁNY-EGYETEMEK ÁZSIÁBAN.

Az inga visszatérő lengéseként nyugatról keletre vándorol jelenleg a világ culturájának szelleme: Európa legnyugatibb széleiről Ázsia legkeletibb partjaira. S bármennyire ellenkezzék is a keleti népek világnézlete a nyugatiakéval, a körülmények erősebbek az emberek hajlamainál. A vonakodó Ázsia kénytelen egykori kölesönét magának visszafizettetni, még pedig oly alakú térítvényben, mely Európának legkülönlegesebb terméke, kénytelen Európa egyetemeit elfogadni, sőt azokat kérni, szóval: egyetemeiket fölláltítani.

Kezdjük ezek sorát azzal, mely még csak terveztetik, a szibíriával.

Reguly hazánkfia bizonyára nem képzelte akkor, midőn a magyar nyelv rokonát a vogul vadászok és halászoknál az Ob folyam mentén keresé, hogy alig néhány évtized múlva azon tájak legnevesebb helyén, nyugoti Szibíria fővárosában, Tomszkban, mely az Ob jobb parti mellékvize, a Tom folyótól veszi nevét, már 1885-ben tudomány-egyetem, „universitás“, fog megnyitni. Pedig az egyetemi épület már készül. Csak imént kérte az orosz közművelődésügyi miniszter 200 ezer rubel kiutalványozását, hogy a folyamatban levő munkák fenn ne akadjanak.¹⁾ Az egyetemnek hasonló beosztása lesz, mint az újabb európaiaknak, t. i. jog-, orvos-, bölcsészet-nyelvtörténet- és mennyiség-természettudományi korból fog állani.

Európaias mintára alakuló második tud.-egyeteme Ázsiának Pekingben keletkezik, t. i. a „Tungven.“ E név annyit tesz, mint a tudományok egyesülete, értvén az alatt a kelet és nyugot tudományát. A nevezett intézet a tolmácsok iskolájából fejlődött ki, melyet a sinaiak a múlt száz közepe táján kénytelenek valának fölláltítani, miután már el nem odázhatták többé az idegenek be bocsátását.

¹⁾ „Ausland“, 1884. 258. lap. Itt megemlítendő, hogy a Barnaulban 1789-ben alapított bányász-iskola most már tudományos akadémia, melyen egyebeken kívül Dr. W. Radloff, a legtudósabb nyelvkatatók egyike, működik. (Hellsch, Central-Asien, 56 lap.)

Első tolmácsaikat a sinaiak orosz nyelvre taníttatták, de elzárkozási rendszerükhöz mindazonáltal annyira ragaszkodtak még, hogy saját nyelvök és írásuk megtanulásától az idegeneket továbbra is távol tartani igyekeztek. Ennélfogva megtiltá a sinai kormány alattvalóinak, hogy idegen országbelieket a sinai nyelvre, annak olvasása-, írására tanítsák. Ama tilalom szigorúságát bizonyítja Morriison, a keleti nyelvek egyik tudósának esete. Midőn 70 évvel ennekelőtte ama tudós angol-sinai szótár szerkesztése és a bibliának sinai nyelvre fordítása végett Sinában időzött, hogy a sinai nyelvet mindenekelőtt önmaga tökéletesen elsajátítsa, titokban szerződött sinai nyelvmestere leckeadás végett csak oly módon merte őt felkeresni, hogy ócska lábbelieket kezében lóbázzván, cipésznek adá ki magát.

Idővel a tolmács-iskola rendszere 3 tanodát létesített, melyek már idegen tanároknak és igazgatóknak vezetése alatt állnak, u. m. egy-egy Canton-, Sanghaj- és Fucoseo-ban; utóbbi tengerészeti célokra szolgál. Legújabb időben Hartnak, a vámhivatalok főnökének, sikerült a sinai kormányt rávenni, hogy a tolmácsok iskoláját collégiummá átalakítsa, mely 5 évi tanfolyamból állván, mint Martin — ki az ő élete jó részét Sinában tölté — mondja, a francia lyceumok vagy gymnasiumok mintájára van szervezve; csak hogy classicus nyelvek és irodalmak helyett újkoriak adatván elő, azon collegiumok inkább a magyarországi vagy osztrák főreáliskolákhoz hasonlíthatók. Az említett „Tungven“ nevű főtanodán 7 idegen tanár, t. i. 1 oroszországi német, 2 francia, 3 angol, 1 amerikanus, azonkívül pedig még 4 sinai tanár, köztük egy lángelmű matematikus, ad elő. Minden körülmény, kivált pedig az, hogy sok sinai fiatal ember kormányra megbízásából résztint európai egyetemeken, egyéb főtanodákon, sőt hadtestekben is keresi tudományos és szakszerű kiképzését, azon valószínűség mellett szól, hogy a „Tungven“ rövid idő múlva valószínűleg egyetemmé váland.¹⁾

Mindazonáltal nem szabad képzelnünk, hogy e néhány iskola európaizálása a sinaiak részéről a nyugot iránti rokonszenves érdeklődést jelzené; ellenkezőleg, ők az újításokat ezen, valamint a hadászat terén is csupán ellenséges indulattal, mert kényszerűségből hajtják végre, hogy a gyűlölt idegenek, „a rőt hajjú barbárok“ ellen annál sikeresebben védekezhessenek.

A nyugoti művelődés szellemének diadalútján a legkeletibb

¹⁾ „Revue internationale de l'enseignement“ p. M. Edm. Dreyfus Bri-sac. Tome III. 162. „Education nouvelle en Chine et le Tungwen collège de Pékin“ p. Mons. W. A. P. Martin.

Továbbá: „Deutsche Rundschau für Geogr. & Statistik“ 1881., 542. lap: „Auch die Chinesen sollen in Peking eine Universität gründen.“

foglalás a tokioi, azaz yedoi tud.-egyetem.¹⁾ Eredetét illetőleg szintén fordító iskola- és naptár rendező intézetben gyökerezik, mely 1811-ben Aszakusza-, Yedo keleti külvárosában fölállítva, több ízben változtatta meg helyét és nevét.

Eleinte, (t. i. míg a japániak még a németalföldieket képzelték az európai művelődés legkiválóbb képviselőinek, mert a portugálok kitiltása után 2 századon át csak a hollandiak bocsátottak Japánba, még pedig csakugyan terhes és megalázó feltételek mellett²⁾) egyedül a hollandiak nyelve, később az angol, francia, német és orosz nyelv is szerepelt tantárgyként amaz intézetben, melybe lassanként a mennyiség-, ásvány- és vegytan előadásait is fölvtették. De már 1862-ben kezdték a japánok az ő fiatal embereiket tudományos kiképezésük végett részint Hollandiába, részint egyéb európai államokba küldeni. Ama kísérlet azonban kudarcot vallott úgy az európai éghajlat és társadalmi viszonyoknál fogva, melyek a japániak egészségét aláásták, mint a japániaknak az európai egyetemi tanulás iránti éretlensége miatt.

Azért 1866. óta Japánban ismét új kísérlethez fogtak. Európai tudósokat hívtak meg Japánba. Az időközben Japánban bekövetkezett politikai nagy belvillongások azonban félbeszakaszták az európaiasodási munkák és a reformok folyamatát. Így csak 1869-ben létesült egy valóságos főiskola, (de még sem tud.-egyetem), a mely azonban hallgatók hiányában csak lassanként fejlődött, oly lassan, hogy 1872-ben az intézet szünetelt. Ezen idő alatt, azaz 1873-ban elkészültek az egyetem új épületei, t. i. a bölcsészlet-nyelvtörténettudományi, mennyiségtan-természettudományi és jogtudományi karoké Kanda-Ku-ban, Yedo-nak az ő központjához, mint első, legközelebb eső külvárosában, míg az orvostud. facultas Aszakuszában, Yedo délkeleti külvárosában, Szamida-Gava folyó mellett, a régi tolmácsiskola és observatorium helyén áll. (A város legelőkelőbb nyugati részén áll a polytechnicum „kogakurio.”)³⁾

1874. óta előadattak körülbelől 24 hallgató előtt 1-szor a jogtudomány, 2-szor a vegytan, 3-szor a mérnöki, 4-szer általában a műegyetemi tanszaktámak, 5-szor a bányászat és kohászat tanulmányai; de az előadások, a külföldi professorok kedvéért (!) az 1., 2., 3-ból angolul, a 4-ből francziául, az 5-ből

¹⁾ Dr. A. Hofmeister in Rostock: „Die Universitaet Tokio.“ „Ausland“ 1884., 52-ik szám, 1009. l.

²⁾ „Nippon“, Archiv zur Beschreibung von Japan“ v. Ph. Fr. v. Siebold. Leyden. 1832. bei C. C. vander Hock. Továbbá: Daniel „Handbch der Geogr. I. IV-ik kiad. 409 l.

³⁾ J. Rein „Japan“ I. kötet 554. l. (Lipscse, Engelmann V. kiadó) — Tokio = keleti főváros, Yedo = kapu, öböl. Aszakusza fővárosban van az orvostani iskola, Kanda városrészben az egyetem többi része. „Unsere Zeit“ 1876. II. köt. 294. l. (Hellwald, Das moderne Japan.)

németül folyván, végre 1875-ben kénytelen vala a japán közoktatásügyi tanács a polyglotte előadási rendszerrel végkép szakasztani és helyette egységes tannyelvet behozni; tannyelvül az angol tűzetett ki. Egyszersmind elhatározá a Monbuso, mely mint közoktatásügyi legfelsőbb hatóság 1870 óta létezik, hogy az ország 8 közoktatási kerületre osztassék és mindenikben 32 középtanoda és 1—1 tudomány-egyetem álltassék föl. Egyelőre azonban csak 1 egyetemmel is be érik a jó japániak.¹⁾ 1877. óta formailag is valóságos tudomány-egyetemmé alakult át az intézet, a kolozsvárhoz hasonló beosztású 4 karral, csakhogy a tanítási rend- és módszer nem a németet, hanem az angolt vette mintául. Ezen egyetem neve Tokio Dai Gaku, mely név alatt az 1871 óta Aszákuszá-ban létező Tokio Igakko, azaz orvos-sebészeti főtanoda és a Kanda-Ku-ban létezett és 3 karúvá átídomított Kai-Sei-Gakko nevű intézet egyesítése értendő. Tanárai Európából, Amerika Egyesült államaiból hívtak meg, kiknek jutalmazása az átköltözési költségek megtérítésén kívül készpénzben évenként 1200 font St.-et tesz, mihez még egy külön házból álló szabad szállás és ehez való kert is tartozik.²⁾ Az 1879/80. tanév óta azonban már mérsekeltebbek a japániak részéről a külföldi tudósoknak tett ajánlatok, kivált mióta — mint Reclus czélzatosan megjegyzi — angolok és amerikaiak helyett németek kerestetnek és kínálkoznak. A japáni kormány elhatározván, hogy idővel előadási nyelvük egyedül a hazai, azaz japáni nyelvet behozandja, 1879/80. óta a külföldi tanárok száma mindinkább apad, úgy hogy 1882/3-ban az orvostud. kar kivételével, mely német előadókból áll, a többi 3 karban csak 11 külföldi tudós ad elő. (Reclus szerint volt 1879-ben 12 európai, 40 benszülött tanár.³⁾)

1880 óta benszülöttek is lettek tanárokká, szám szerint 15-ön, a kik okleveleiket azonban Európában szerezték.

Jelenleg még a francia jogot, sőt mi több, még a francia nyelvet és irodalmat is oly japániak adják elő, kik tanulmányaiikat Párisban végezték. Közigazgatásilag valamint a tanszabadság tekintetében is nagyon eltér a Dai Gakku rendszere a mi egyetemeinktől.

Valamint a rector (szori) és a dekanok nem a tanárok által választott bizalmi férfiak, hanem a kormány által kinevezett tisztviselők, úgy a tanulók sem oly szabadok mint az európai egyetemi hallgatók. Hanem minden japáni egyetemi hallgató mellé 2

¹⁾ „Ausland“ 1884. lap 493. „Der Culturzust und Japans.“

²⁾ „Deutsche Rundschau für Geogr. & Statistik“, 1881. I. 542.

³⁾ Elisée Reclus „Nouvelle Géographie Universelle“ Paris, Hachette & Co. 1883., VII. köt. 798. I.

„guardián“ vagy felügyelő (kezes) választatik.¹⁾ Az egyetem előkészítő tanfolyamába (yorimon-ba) beiratkozott hallgató ugyanis mindenekelőtt térítvényt tartozik kiállítani, melylyel magát az egy. szabályzat megtartására lekötelezi. (Ez iránt nálunk és Németországban, az Osztr. császárságban, Svájcban a belépő e. hallgató a rector v. kari dekan előtt kézfogással megerősített fogadalmat tesz.) Kivüle e térítvényt aláírja még 2 kezes is. E kettő az ő védezőknek az egész tanfolyam alatti magaviseleteért felelős. [Ez pedig Tokióban szükséges, mert a Phallus cultusból eredő elnézés a Yosivarák (örömmezők, a japáni Aphrodite papnőinek hajlékai) iránt, melyek az ország szentélyei körül s így a yedoi egyetem táján is — épp úgy hemzsegnek²⁾ mint hajdan Athenae Cera-micus³⁾ nevű városrészében, a 16—18 éves ifjakra nézve igen veszélyes, kik hogy az ivásra is hajlandók, bizonyítja az egyet. tanács azon tilalma, hogy a növényteni kertben szeszes italokat nem szabad kiszolgáltatni] Kezessé minden tokioi önálló, legalább 20 éves polgár lehet.

A tanév szept. 11-én kezdődik és 3 vizsgalati szakra (Term) osztatik. Tanszabadság nincsen; a tan- és vizsgarend részletesen ki van szabva; egyszersmind a tan- és segédkönyvek is előírva. A tanév minden szakaszáért tanpénzül 4 yen fizetendő. Az internisták havonként 2 yenet fizetnek szállás- és ellátásért.

1 arany yen 2.19 o. é. frt.

1 ezüst „ 2.16 „ „ „

A tanpénz, mely a fennebbi szerint igen magas (cca 26.18 frt), egészen v. fele részéig elengedhető. Szegényebb tanulóknak tankönyvek, tan- és egyéb műszerek is adatnak kölcsön. A tanfolyam 3 karban 4 éves; az orvosiban 5 évre terjed. Minden év-harmad (Term) vizsgálati eredménye a 3 kar évkönyvében (Calendar of the Dep. of Law, Science & Literature) és az orvosi kar külön évkönyvében közzététetik. Kétszer megbukottak az egyetemről elutasíttatnak. A ki négy, illetőleg 5 éves tanfolyamát szerencsésen bevégezte és értekezését („Graduating thesis“) bekül-

¹⁾ „Politisch- & wirthschafts-geogr. Rückblicke auf d. Jahr 1881. „Ausland“ 1882. 109. l., továbbá: „Dr. Hans Meyer's Reisetagebuch“ 3-ik füzet, az „Ausland“-ban 1883. 23. szám, 452-ik lap alatt.

²⁾ J. Rein „Japan“, I. 501. „Az út, mely Yamada-ban, Iszć-ben — az ország legelőkelőbb szentélyéhez, Tenshō Daijin napistennő templomához vezet — országszerte hírhedt Yoshiwará-n visz keresztül.“

Továbbá: „Igy sorban állnak Niigatá-ban a templomi utca egyik oldalán Buddha templ-mai, másik oldalán az örömmezők házai.“

„Szendai-ban az utóbbiak szintén a főutczában állanak a posta- és távir-irda-hivatal. és mintegy egyenrangú üzletek — a legtekintélyesebb kereskedő helyiségek mellett.“

³⁾ Forbiger „Alte Geographie“ 1-ső kiadás, II. kötet, 935-ik lap, 33-ik jegyzet.

dötte, azt karbeli rangra felavatják. Ho-Gakusi a jog végzettének czime, J-Gakusi az orvostudományi-é, Ri-Gakusi a természet-mennyiségtudományi karbelié. Bun-Gakusi a bölcsészeti-nyelv-történet-tudományi. De a Gakusi cím inkább az angol rendszerbeli bachelor, mintsem a német rendszerbeli doctor címnek felel meg.

A ki ezen egyetemi fokozatok egyikére felavattatott, az többféle kedvezmény mellett még két évig folytathatja egyetemi tanulmányait. Nem szorúl többé kezesekre, tandíjmentes, igénybe veheti a könyvtárt, dolgozódákat, stb. intézeteket, még pedig előnyösebb feltételek mellett, mint a többi akadémiai polgár; sőt, ha üresedésben van, még szállást is kaphat az internátusban. Ellenben köteles, hogy tanulmányai bevégeztével szakmájából általa szerkesztett tudományos értekezést vagy munkát szolgáltatson át.

Az egyetem intézetei következők: 1-szor könyvtár, 2-szor múzeum, mely maga 8 osztályból, t. i. ásvány-, föld- és őslénytani, állat-, növénytani, régészeti, vegytani technológiai, mérnök-tudományi, bányai- és kohászati gyűjteményből áll; 3-szor dolgozódák; 4-szer csillagászati észlelde; 5-szor légtünettani észlelő állomás; 6-szor növénytani kert.

Az oktatás irányzata gyakorlatias; czélja t. i. Japán nemzetközi összeköttetéseinek közvetítésére, valamint a belföldi kulturális munkára is honi szakférfiakat kiképezni. Mint utógondolat fenekel ama czélzatosság az idegenek, európai és amerikaiak meghívásánál is, kiket, Reclus szerint, a japániak csak azért hínak és tűrnek, hogy azok mesterségét eltanulva, minél előbb tőlük függetlenekké lehessenek és rajtok túladhassanak. Azért szorítják az európai és amerikai gyakorlati szakemberek, pénzügyi, műszaki specialisták hatáskörét, rendelkezési jogát is oly szűk határok közé, hogy ezek mindegyike szintén csak informátor-, tanítóként, de nem önállóan alkotóként működik.¹⁾ Az említett ázsiai egyetem tanrendjét illetőleg tán a következők érdekelhetnek.

A jogtudományi karban a római jogot is tanítják, de csak 2 évharmadban és ennél fogva csak az institutióig haladva; igen terjedelmesen ellenben az angol, francia és japáni jogot.

A mennyiség-természettudományi kar egyebeken kívül több műegyetemi tárgyat is ölel fel.

A bölcsészeti-nyelv-történettud. karnak 3 osztálya van: 1. philosophiai, 2. államtudományi és nemzetgazdaságtani, és 3. a japán-sínai irodalombeli. A logikát azonban nemcsak e karban, hanem a jog- és mennyiségtan-természettudományi karban is adják elő. A philosophiát igen terjedelmesen tárgyalják, különösen a sínait és japánit, mert ezek Buddha, Confuce és a Tao-vallás rendszereit is tartalmazzák; az európai philosophiából Kant, Hegel,

¹⁾ É. Reclus i. műve. VII., 845.

Spencer rendszereit adják elő. A bölcészet-történetének vezérfonalául pedig a japáni bölcészethallgató ugyanazon tankönyvet használja mint, teszem, a lipcei v. berlini tanuló, t. i. Dr. Albert Schwegler ismeretes tankönyvét: „Geschichte der Philosophie.“ Egyéb európai tankönyvek közül kiemelendők a Häckel-féle „Geschichte der Schöpfung“, a Lubbock-féle „On the origin of civilisation“, Darwin művei, Leckynek műve: „Rationalismus in Europa“, Sidgwick „Methods of ethics“-je. Az államtudomány- és gazdaságtanból előírt tankönyvek: Bluntschli „Lehre vom modernen Staat“, Gerber „Grundzüge des Staatsrechtes“, E. Meier „Verwaltungsrecht“, és Mohl „Polizeiwissenschaft“-ja, továbbá L. v. Stein „Handbuch der Verwaltungslehre“, és végre Roscher „System der Volkswirtschaft“-ja.

A japán-sínai irodalomra a bnytt. kar mindhárom osztályában sok időt és szorgalmat fordítanak. Ellenben az egyetemes történelemmel mostohán bánnak, miután csak Francia- és Angolország történetét, még pedig csak a jogtud. és bölcészetnyelvtörténettud. kar I-ső évében adják elő. A II-ik évben felváltja a történelmet ennek bölcészete, földrajzi és művelődéstörténeti elmélkedésekkel kapcsolatban.

Az angol nyelv, mint az előadások és a felvételi vizsgálat nyelve általánosan kötelező, mi mellett különösen az irálybeli gyakorlottságra és a jártasságra az irodalom-történetben fektetnek nagy súlyt.

A francia nyelvre a code civile & pénale tanulmányozása végett csak a jogászok szoríttatnak.

A német nyelvet és irodalmat a bnytt. karban 3 évig, a mennyiségtan-természettudományiban 2 éven át, a japán-sínai irodalmi tanfolyamban 1 évig adják elő.

Latin nyelvvel — a műszók megértése végett — csak a biologia hallgatóit, de ezeket is csupán 1 éven át foglalkoztatják.

A bölcészet-nyelv-történettudományi kar 4-ik, de vele össze nem függő osztálya különlegesen Japán történetére, jogtudományi, vallási és magán régiségeire és irodalom-történetére helyezi a súlyt. E tanfolyam, mely kiválóan nemzeties, 2 évig tart. A kik sikeresen végzik, Sei-Gakusi czimet nyernek.

Látni való, hogy a yedoi egyetem létesítése igen kísérlet-szerű munka vala. Legkevesebb változáson ment át és — exact, cosmopolita természetéhez képest — aránylag véve legtöbb eredményt mutat ki az orvostudományi kar, mely 1871-ben újra szervezve, azóta egységes terv mellett és többnyire német tanárok (Hoffmann, Miller, Bälz, Wernich) vezetése alatt felvirágzott. A többi 3 karral csak lazán függ össze; rendelkezik saját könyvtáráról és előkészítő osztályáról; sőt évi beszámolóját önálló értesítőben közli.

Végül egyet tartok még figyelemre méltónak, mi e tárggyal összefügg. Habár a cultur-reformok és különösen az egyetem szervezése terén az európaisodási törekvések Európa könyvészetének¹⁾ Japánban is nagy piacztot szereztek, mindazonáltal a japán közoktatási hatóság folyton azon van, hogy az idegen nyelvű irodalom helyett japán, tehát hazai nyelvű jó tan- és kézikönyveket, ha csak fordításban is, szolgáltatasson főtanodai ifjúságának kezébe.

Az előindiai egyetemek.²⁾ Azsia többi területén végigmenve csak Elő-Indiában találkozunk megint egyetemi jellegű főtanodákkal. Ezek közül a legrégibb a Madrasban 1841-ben alapított, 1857-ben újra szervezett egyetem. Utóbbi évben megnyílt 2 más egyetem is: egy Calcuttá-ban, egy Bombay-ban.³⁾ A Lahore-ban 1877-ig fennálló collegium ugyanazon év január 1-én skót mintájú egyetemmé avatottatott fel. Registrárjává (rector) ama collegium⁴⁾ addigi buzgó igazgatója, a német származású Dr. Gottlieb William Leitner lett. És így megmagyarázható, hogy csak az aránylag vére legfiatalabbik indiai egyetem felel meg leginkább a német egyetem fogalmának. Ott valóban a német rendszer értelmében vett egyetemi tanárokkal, hallgatókkal találkozik a látogató.⁵⁾

A régibb 3 egyetem ellenben teljesen az angol colleges és fellows rendszerére van alapítva. Senatusaik a mi közoktatási tanácsunk és részben miniszteriumunk teendőit végzik. A tanács vagy senatus tagjai a fellow-k, azaz oly tudósok, tanférfiak és állami tisztviselők, kiket az indiai kormány a tanácsba kinevez. Így az egyetemek vagy senatusok nevében megállapítják azok a férfiak a tanterveket és tankönyveket mind a fő-, mind a középtanodák számára. Minden egyetem tanácsa feloszlik 4 dekáni szakaszra, melyek egyenként az általános műveltség-, a jogi-, orvosi- és mérnöki tudománynak megfelelnek. Minden dekanátus a maga szakmáira nézve legfelső vizsgáló bizottság is, hogy így megállapítván, valjon mennyire haladtak a collegiumok tanulói a tudomány-, irodalomban és művészetben, az érdemeseket egyetemi (bachelor, master, doctori) rangra fölavassa.

A collegiumokba csak sikeres felvételi vizsgálat alapján juthatni be. A jelöltnek mindenekelőtt az angoltól, azonkívül tet-szése szerint választott még egy másik nyelvből is, pl. latin, görög vagy valamely indiai nyelvből kell kiállania a vizsgálatot.

¹⁾ É. Reclus h. 843. l.

²⁾ Aug. v. Klöden, „Handbuch der Länder & Staatenkunde“ Asien, Hindustan. Emil Schlagintweit „Indien in Wort u. Bild.“ II. köt. l. 6.

³⁾ „Ausland“ 1866., l. 317. szerint 1866-ban alapítva.

⁴⁾ U. a. h.

⁵⁾ E. Schlagintweit i. h.

Azonkívül követelik tőle az angol és ind történetnek, a földrajznak, Euclid 4 könyvének ismeretét, végre a számtanban oly jártasságot, hogy jelölt 2-ik fokú gyökvonású számműveleteket végrehajthasson, a mi az indusok ismerete; számfejtési tehetségek és érzéköknél fogva csak kevés nehézséget okozhat nekik. E tehetség a Szankhjā bölcsesek és buddhisták számjátékaiban is nyilvánul.¹⁾

A collegiumba fölvett indus ifjú reā nézve egészen új légkörbe jut. Otthonjának zaját zárdai csend váltja fel. Az iskolai olvasmányokban, a tudományos gyűjteményekben, könyvtárakban egészen új világ tárul föl az újonez előtt. A collegiumbeli tágas épületekben minden egyes tanuló külön szobácskában lakik. A játszó udvarok, társalgók, az éttermek közösek. Mindazonáltal közös konyha azért nincs, mert ezt, valamint a templomok és kápolnák közösségét a kászt-rendszer és a felekezetiesség megakadályozza. Azok, kik egy kászt-hoz valók és ugyanazt a nyelvejtést beszélik, külön étkezési társulatokká szövetkeznek, mert az igazhívő hindunak csak oly étellel szabad élnie, melyet saját kásztjához tartozó szakács készített. A hinduk éttermei padozatán a szentség tiszteletében részesülő tehén ganaja fel van szórva, mely a jámbor hiszékenység képzelete szerint a kigyómarástól óv meg.²⁾ Étkezéshez a bráhmán tanuló külön ruhát ölt és felekezetének külön szabályait el nem mulasztja, pl. ebéd előtt vízbe mártott ujjahegyét a tányér párkányán végighuzza. Az étkezési társulatok tagjai ebéd fölött alacsony löczákon kis asztalok körül ülnek.

A tanulók legnagyobb része Bráhma kásztjából való, köztük csak ritka az egyéb osztályú hindu, a mahommedán vallású vagy európai szülőktől származó növendék. A bráhmán kásztbeliek szülői többnyire buzgó vallásúak lévén, fiaik fölvételének és ösztöndíjazásának csak azért örvendenek, mert Indiában az angol kormány alatt csak a collegium-adta képzettség és az akadémiai rang alapján nyerhet valaki állami tisztviselőiséget. A növendékek többnyire szegény sorsúak lévén, havi 20 forint értékű ösztöndíjokból valamennyi szükségletöket képesek fedezni.

A collegiumokban az ind származású növendék életében először érintkezik európaiakkal, t. i. európai eredetű tanárokkal és tanártársakkal. Így megismerkedik a reā nézve idegenszerű európaias világnézletekkel, szokásokkal is. Hogy ezek az övéire erősen visszahatnak, kétségbe vonhatlan. Az új életmód, kivált a sok időt igénylő tanulás, mindenekelőtt a reggeli, déli és estvéli imákat, áldozásokat és a velök járó hosszadalmas szertartásokat idő-

¹⁾ Oskár Peschel Völkerkunde, I-ső kiadás „Entwicklungsgeschichte der menschlichen Sprache“, 116. l.

²⁾ E. Schlagintweit i. műve. I. köt. 10 l.

beli szűkebb keretbe szorítják. Ez irányban már maga az előadási órák nagy száma is tetemes időkimélest igényel. A megtakarított időt a növendék tanulással, többnyire fenhangú olvasással tölti, mert így jobban vési elméjébe az idegenszerű, t. i. angol nyelven írt tankönyvek tartalmát. Lassanként a tornázást is megkedvelvén, ennek számára is külön időt kell megtakarítania, az áhitatoskodás rovására. Collegiumbeli napirendje ez: reggeli 9 óra-kor fürdés, 10-kor reggelizés, 11—4-ig előadások hallgatása, 6-kor ebéd. Ebéd fölött tanáraik és előadásaik körül foly a társalgás, mert az indus tanuló minden perezét komolyan felhasználja. Az európai, kivált angol és német tanulók mulattató időtöltéseik, párvadalaik előtte ismeretlenek. A commerceket már az éghajlat maga is kizárja, melynek hatása alatt szesz italok az emberi organismusra nézve öldöklökké válnak. Ev közben a tanuló komoly szorgalommal lát a tanuláshoz, a szünidőt pedig ismétlésre fordítja. Minden törekvése oda irányul, hogy minél előbb az állami szolgálatba fölvéttessék. Azért siet, hogy a II-ik tanév végével az I-ső állami vizsgálatot letehesse, és hogy a 4-ik év befejezése után B. A. (Bachelor of arts), vagy éppen tudor (M. A. = Master of arts) rangjára emelkedhessék. Az előbbi fokozathoz szükséges az angol és még egy másik nyelv irodalmának alapos ismerete, a classica népek történetében való otthonosság, az algebra- és mértanbéli vizsgálat, egy disputatorium logicum sikeres megállása és a psychologia tankönyvének beható tanulmányozása. Hasonlóképpen bajos az ügyvédi, orvosi, mérnöki oklevél megszerzése. (Mellesleg megjegyzendőnek tartom, hogy az európai brit egyetemek is lényegesen különböznek a continentalisoktól, a mennyiben bizonyos élethivatásokra nem az egyetem adja a szakképzést; így pl. a theologia számára külön seminariumok, a jogtudomány számára az „Inns of Court“ Londonban, és az orvostudomány számára a fővárosi kórodák szolgálnak stb. ¹⁾)

A vizsgálatok szigorúak. Már a felvételiiken bukik a jelentkezők $\frac{1}{3}$ -a. A felvettek $\frac{1}{2}$ -e meg nem állja az 1-ső állami vizsgálatot, sikertelenül küzd a B. A. rangjának dícsőségeért. A baj főleg abban rejlik, hogy az angol nyelv gyakorlatias elsajátítása nem oly tökéletes, miszerint a benszültött növendékek az angol irodalom termékeit könnyen, kedvvel és így haszonnal is olvashatnák.

A kik a collegiumot sikeresen bevégezték, azok egyszersmind az angol kormány oszlopaivá is lesznek, mert annak sorsához, érdekéhez fűződik az övék is. A bukottak ellenben, kik éppen annyit tanultak, hogy isteneik tiszteletén magokat túltegyék, azok honos, családi köreiktől elidegenedve, az angolok- és hivatalosoktól

¹⁾ Klöden i. műve. II. köt. 640 l.

pedig mellőzve, mint tudakos proletáriátus gyarapítják az elégületlenek számát. Közülök kivált azok, kik a benszülöttek nyelvén megjelenő ellenzéki lapok munkatársaivá szegődnek, vagy pedig a nemzeti párt népszónokaivá lesznek, folyton elmérgesítik a népnek az angolok uralma iránti hangulatát. Mert ott Indiában is, különösen 3 kérdés iránt érdeklődik leginkább a közvélemény: ez a nyelv, a vallás és a közoktatás ügye.

A sajtó a nemzetiség kérdését, ügyét figyelemmel kísérvén, tárgyalván, felrázza lassanként eddigi lelki szűnyadozásukból, mámorukból az ázsiaiakat, kiknek műveltjeik tiltakoznak az ellen, hogy az európaiak, az angolok sajtója az indusokat félig civilizáltaknak jelezze.¹⁾

E mozgalom rúgói közé első sorban hozzá tartozik az izlám, melyet perzsa, arabs, mongol (török) hódítók Indiába vittek. Az első mohammedán uralom zászlaját Hindosztánban Mahmud, Ghazna ura tűzte ki (Kr. u. 1000.); erre következtek a ghoridák, a pathán vagy afghán dynastiák (1192) Delhi-ben; 1398-ban a világhódító Tymur Lenk, végre 1526-ban a Khaiber szorosokon keresztül Indiába törő Baber erősíti meg az izlam létjogát Indiában, úgy hogy most 30 millió mohammedán él E.-India 253 millió lakója közt. Az ennyire megerősödött izlamizmus tekintélyes politikai tényező Elő-Indiában; mert egységes erő nyelvre és vallásra nézve, míg a százféle nyelvek- és nyelvejtésekre szétforgácsolt hindu elem népesedési túlsúlya daczára nemzeti mozgalom tekintetében számba sem jő vagy legalább aggasztó. Amaz egységes nyelv pedig a hódítók táborában az urdu-kban fejlődött ki, és azért is urdu-zabán-nak vagyis tábori nyelvnek, különben pedig hindustany-nak is nevezték el azt. Írásjelei arabok. Szókincse perzsa, mongol (török), arabs és hindy, míg nyelvtani szerkezete India nyelveinek jellegét viseli magán.²⁾ Tehát kevert nyelv mint a francia; de éppen azért hasonló előnyökkel is dicsekszik mint ez. Alakjai egyszerűek, mondatszerkezete átlátszó, kifejezése könnyed. Azért általában megkedvelve Indiában ugyanazon szerep jutott neki mint a francziának Európában, hogy t. i. nemzetközi közvetítő nyelvvé alakult, különösen az idegen hódítók és az alávetett benszülöttek közt. Az ázsiai hódítók nem sokára kormányzási és közigazgatási nyelvvül is elfogadták, mely példát az angol uralom is követte. A hindustany ellentétéként szerepel a devanageri betűjeles, de a vele élő 99 millió ajkán sok nyelvejtésre oszló hindy v. hindui, azaz a benszülöttek nyelve. Innen is vagyon, hogy Sir G. Campbell, bengal helyettes kormányzójának „divide et impera“

¹⁾ A. v. Kremer „Die intellectuelle Bewegung in Ostindien.“ (Revue annuelle p. Garcin de Tassy“ 1872—1873. nyomán.) „Ausland“ 1874, 12. sz. 221. l.

²⁾ U. a. h.

jeligés politikája mindig a hindyt pártfogolá, sőt az urdu-t az iskolából kitiltá, mivel az urdu v. hindostany könnyen India általános, nemzetileg egyesítő nyelvévé válhatik, kivált az által is, hogy az egyszermind a legtöbb collegium előadási nyelve is, pl. Lahore-ban, míg a benszülöttek nyelveinek pártfogása a nemzeti-ségi visszavonást biztosítja. Még aggasztóbbá válik a felvonuló vészfelleg az által, hogy az izlamnak monotheista létére kilátása van, miszerint a bráhmaismus elavúlt polytheismusát legyőzi. E győzelem annál valószínűbb, mert a felvilágosodott tudós hinduk — az igazhivők nagy megbotrántkozására — vallási reformatiót kísértenek meg és a brahmaismust monotheista új tannal akarják megváltani és mert így a nem mohamedán felvilágosodott hinduk a brahmaismustól amugy is elpártolnak.¹⁾

Az izlam előnye még az is, hogy az ázsiai genius vele rokonszenvez, és hogy az arabs wahhabiták által hirdetett mohamedán protestantismusban oly életre való új ágat hajt, mely által a mohamedánismus — minden valószínűség e mellett szól — régi egyszerűségét és hódító erejét vissza fogja szerezni. A hindustany és hindy ellentétének fontossága magával hozza, hogy minden collegiumban mindkét nyelvtudomány számára egy-egy tanszék áll fön.

Ezekből magyarázható, hogy lelkes mohamedán vallású indusok, mint pl. a benaresi Sajjid Ahmed Khán, azon vannak, hogy tisztán mohamedán egyetemek is létesíttessenek, pl. Patná-ban.²⁾

Mindezeknél fogva érthető, hogy az ind egyetemek és azok nyelvkérdési viszonyai Angliára nézve politikailag is fontos tényezők, kivált ha az európaiak és keresztények aránylag csekély létszámát tekintjük.

Egész brit India Ceylon nélkül 68,500 □ mf. (3.744,000 □ km.) 253 millió lakóval; ezek közt lakik 150,000 európai, kiknek fele katona (E. Schlagintweit szerint 67,639 ember), míg a közigazgatást 253 millióval szemben 12,000 angol végzi.³⁾ (Schlagintweit 1873-ban csak 3984 európai tisztviselőt számít azon 6227 ember közül, kik szerinte a közigazgatási, törvénykezési, rendőri, adóbehajtási teendőket végzik. A tollnokok, irtók és egyéb alsóbb rangú személyzet 200 ezeret tesz; végre számítandó még 1/2 millió ember, ha a községek és földbirtokosoktól díjazott örök és adóvégrehajtók is betudatnak; ezek pedig mind benszülöttek.) A keresztények száma az 1 1/2 milliót sokkal felül nem múlja. A benszülöttek közül ugyanis: róm. kath. 1 millió, angli-

¹⁾ „Ausland“ 1848., 593. l. Die religiösen Zustände der Gegenwart i. Indien. Von Fr. Spiegel; 1867. l. 1071. b. III. kikezds. A hindu vallás reformatorai Rammohun Roy és Dwarkannath Tagor.

²⁾ „Ausland“ 1874. l. 225.

³⁾ Wagner-Guthe „Lehrbuch d. Geogr.“ V. kiad. I. köt. 566 l.

cán vallású 180,000, egyéb keresztény vallású 318,000; ehhez hozzávéve a 150,000 európaít, kiderül, hogy az európai civilisatio legfölbbe 1,648,000 fő által van képviselve.¹⁾

Végre meggondolandó, hogy ámbár India az agnolokra nézve nem annyira mint adót hajtó, hanem inkább mint az angol ipar termékeit fogyasztó, kereskedelmét éltető, hajókázását foglalkoztató és azonkívül mint a hatalom, a tekintély tényezője fontos, az indusoknak mégis annyiban lehet panaszuk az angolok ellen, hogy ezek az indiai államszolgálat magasb rendű állomásaira csupán angolokat alkalmaznak, úgy hogy 1873-ban csak 7 hindu állott ily hivatalban, de azok is Angolország egyetemén végezték tanulmányaikat. Meggondolandó, hogy nemcsak az európai hadseregben egyedül európai születésű tisztek szolgálnak, hanem hogy még azonkívül a benszülöttekből álló (sepoy, sipahi) — papiron 130,000 ember állományú — hadseregben is a törzstisztség angoloknak van biztosítva, a benszülöttek ellenben legfölbbe csak a kapitányi rangot érhetik el. Meggondolandó, hogy a csak angoloknak fenntartott indiai „convenanted civil service” rendszere következtében Angolország azon irigyelhető helyzetben van, miszerint (a hinduk rövására) ifjúságának számos jövedelmező tisztviselői állomást biztosíthat, úgy hogy ezen tisztviselők a nyugdíj révén nemcsak a magok, hanem családjaik jövője iránt is nyugodtak lehetnek. A convenanted szolgálat nevét a szerződést jelentő „convenant”-tól vette, melyet az angol hivataljelölt az államtitkárral Angolországban köt meg, minekelötte még Indiába menne, és a mely jogait, köteleességeit meghatározza. E szolgálathoz csak angolok bocsátatnak, kiket gyermekkoruktól fogva már kijelöltek és fölneveltek, arra az ő szüleik és a kik annakelőtte indiai szolgálatra előkészítő iskolát Haileybury-ban (Herfort gfsg.) elvégezték, vagy jelenleg a szolgálatra képesítő vizsgálatot leteszik, jövőben pedig az egyetemi ranggal bíró Indian Institute-t Londonban elvégezendették. A szolgálat már a 19 éves (azelőtt 17 éves) korban megkezdhető, és az első alkalmazás 5—6 száz frt havi fizetéssel jár, míg az előkelő ranguak fizetése, eltekintve az alkirálytól és kormányzótól, havonkénti 3600 frtra rüg.²⁾

A hinduk állampolgári helyzete tehát nem felel meg az európai jogegyenlőség elvének; az államadók egy jó része egyenesen az idegenek zsebeibe vándorol. Ők a mellett oly területen lakván, mely Európánál kétszerre népesebb (Indiában kerül 1 □ km-re 67 lélek, Európában 34 átlagban), úgy tetszhetnék, mintha a hinduk nagyon terhes létfeltételekkel küzdenének. De itt megint tekintetbe jó, hogy a természet hányszor bőkezűebb ott, mint Eu-

¹⁾ „Ausland“ 1874. I. 224.

²⁾ E. Schlagintweit i. m. I., 230; II., 212.

rópában, és hogy másrészt Anglia a „do ut des“ elvét szem előtt tartván, intézményei által a hinduk számára oly társadalmi állapotokat teremtet, melyeket tőlük a benszülött nemzeti fejedelmek jogaraitól kormányzott egyéb ázsiai nemzetek méltán irigyelhetnének.

Ezzel feladatomat befejezhetném. Mert Azsia egyéb területén tudomány-egyetem magaslatán álló főtanodát hiába keresnénk. Olyant sem a perzsa Teheránban, sem a Kaukázus déli alján fekvő és a természet minden adományával boldogított orosz Tifiszben hiába keresnénk; de az ozmán hatalom sem állított fel olyat ázsiai birtokán.

Smyrna collegiuma utánzása a francziaországi „faculté des sciences“ és „faculté des lettres“ cz. szaktanodáknak. Sőt mondhatni, hogy az egész ozmán birodalom területén csak a konstantinápolyi, tehát már európai „Dar ül Fenum“ (= a tudományok székhelye, alapítva 1870. II/20.) az, mely a nyugat egyetemének mintájára van alkotva.¹⁾ De legyen megengedve, hogy befejezésül az előadott tárgy iránti igénytelen nézetemnek néhány szóval kifejezést adjak.

Habár nem állítható, hogy a nagyobb művelődés eszközeiül csak a tudomány-egyetemek tekinthetők; sőt ha még azon nézet is koczkaztatható, hogy a tud.-egyetemek — vagy legalább azok középkorias szervezete — a sajtó mostani kifejllettségével, olcsó és gyors működésével szemben kissé túléltek magokat; habár tény, hogy az európai szárazulat egyik 1-ső rangú civilizációja, a francia, fölvirágozott a nélkül, hogy Franciaországban az alakszerűleg is teljes tudomány-egyetemre akkora súlyt helyeztek volna mint másutt, pl. az 1866, 1870 előtti particularis és még az egyesített mai Németországban is: mégis feltűnő, hogy Európa 111 tudomány-egyetemével szemben Ázsiában tényleg csak 5 tud.-egyetem létezik.

E tény mindenestre megerősíti azt, mit már különben, más úton elérve is tudunk, hogy az ázsiai népek eltagadhatlan és bármiként ítéljük meg azt mennyi- és minőleges tekintetben, részben igen magas culturája határozottan más irányban fejlődött ki, mint az európai; ellenben bizonyítja, hogy Európa művelődésének jelentőségét Ázsiában is kezdik méltatni, mert Japán pl. maga kereste föl az európaiasodás eszközeit, senki azzal meg nem kínálta. Igaz, Ázsiában méltányolják, de azért még sem szeretik a mi művelődésünket, kivált pedig a mi metaphysikánkat nem, melyet curiosumként megízlelnék ugyan, de meg nem kedvelnek. Japán azon conservatív eleme, mely még saját gondolkozása segítségével megtanulta magát a földi helyzetbe beletalálni, a mi philosophiánk hatását — legalább rájuk nézve — inkább negativ, mintsem po-

¹⁾ Dr. H. F. Brachelli „Die Staaten Europas“ 1876., 452 l.

sitív jellegűnek találja, mint a mely inkább bont, mintsem alkot, mely ifjaikat apáik eddigi világnézetétől eltereli, de nekik való jobbat nem ad helyette.¹⁾

Már más szemmel nézik tudományaink exact részét. Ez ugyanis pl. egy az ő erejének öntudatára fölébredő és netalán hódító kedvtől megszállott Sina kezében azon emeltyűvé válhatnék, melynek működése mellett a mongol világ rohamra alatt Európa vagy Amerika akármely fényes hadserege ép úgy összetörhetnék, mint a zakatoló cséplőgépezet csapásai alatt a gabna szalmaszárai. Adja az ég, hogy Európa kereskedelmi politikájának kapzsisága, cultur-terjesztő törekvések köpenyét öltő tolakodása és erőszakoskodása a dolgok fejleményét azon határpontig ne vigye, vagy legalább szükség nélkül ne siettesse

Terner Adolf.

¹⁾ „Ausland» 1882. I. 109., kikezdés II.

A FRANCZIA FORRADALOM A LEGUJABB VILÁGITÁSBAN.

Taine: Les origines de la France contemporaine.

I. L'ancien régime.

II. La révolution Tom. 1. L'anarchie. 2. La conquête jacobine.

3. Le gouvernement révolutionnaire.

Csak pár év választ el már a nagy francia forradalom kezdetének százados évfordulójától és a történelem ítélete e „tragikus és mindig új látvány“ fölött, mely mint áthidalhatlan mélység választja el a jelenkori Franciaországot a régitől, s melynek eszméi betöltötték és átalakították egész Európát, még mindig nem öltött szilárd alakot. E száz év alatt hány és minő ellentétes ítélet: vád és dicsőítés hangzott el a forradalom nagy elvei, csodálatos változásai és tényeinek előre nem láthatott bonyadalmai fölött; hányszor nem változott a forradalom filozófiája e század politikai történelmének alakulásai szerint. E kettő egymással szorosan összefügg: a jelenkori Franciaország politikai élete visszatükröződik a forradalom történelmének irodalmában is.

A dolgok természete hozta ezt magával. A mély átalakulásban, melyen Franciaország a múlt század végén átalmant és a szervezetben, melyet magának e század elején adott jelenkori történelmének mindenik általános vonása ki van jelölve: politikai forradalmak, szociális utopiák, az egyház szerepe, a nemesség, a polgári osztály és a nép magatartása. „Innen van — mondja Taine, — hogy a jelen helyzet megértése végett tekintetünk mindig visszafordul azon rettenetes és termékeny válság felé, mely által a régi kormányrendszer elöidézte a forradalmat és a forradalom az új kormányrendszert¹⁾ Misem természetesebb, mint az ebből keletkezett nézeteltérés. Mindennapi tapasztalás, hogy minden tényt más és más szempontok szerint másként fognak fel, másként beszélnek el és más összefüggésbe helyeznek, hogy minden cselekmény vonatkozzék az a magán- vagy a közéletre, a legkülönbözőbb fejtegetések alá esik. Mily nehéz a tör-

¹⁾ L'ancien régime. Préface V.

ténetírónak — bármily óvatos ítélő legyen is — az ily különböző adatok halmazából a megtörténtről csak némileg is szilárd és biztos képet nyerni és adni, s mennyivel nehezebb a történetíró feladata akkor, midőn nem oly eseményekkel áll szemben, melyek tőle térben vagy időben távol esnek, hanem olyanokkal, melyeknek közvetlen hatása alatt él, melyeknek eszméi kora politikai és társadalmi alakulása fölött még mindig uralkodnak. Alig van történetíró, ki ezen eszmék befolyása alatt az egymástól különböző, gyakran homlokegyenest ellenkező adatokból az eseményeknek határozott, igaz és hű képét tudná adni s kiválóan áll ez épen a forradalom francia történetíróira, kik a forradalom történelmének megírásánál többé kevésbé szem előtt tartották a jelen helyzetet és a legtöbb esetben ítéletökkel a forradalom eseményei fölött a közvéleményre hatni akartak. Innen van, hogy eltekintve a forradalom kortársainak szenvedélyes, pro és contra egyiránt túlzó ítéleteitől, a későbbi írók is, mindig koruk politikai szemüvegén át nézve a forradalom eseményeit, mindig új eredményekre, új theoriákra jutottak. E politikai elméletek és a határozott politikai célzat egyik jellemző vonását alkotják a jelen század első felében a francia forradalomról keletkezett roppant gazdag irodalomnak; van azonban ennek egy más jellemző vonása is: a forradalom legendájának kifejtése és kiterjesztése.

A jelen század harmadik évtizedétől kezdve, mint Napoleon kimagasló alakját úgy a forradalom többi alakjait és kiváló eseményeit a legendák egész tömege vette körül, melyeket nemcsak a közvélemény, kiválóan a francia közvélemény, hanem még a komoly történetírás is dogmákká emelt s jó részben napjainkig fenntartott. Két körülmény hatott különösen e legendák kifejlődésére. Először a forradalom rendkívülisége, csodálatos változásai, jó ugymint rossz oldalainak rendkívüli arányai, és másodsor a Napoleon bukása után bekövetkezett politikai visszahatás. 1825-től kezdve, midőn a forradalomban szerepelt egyének, a szemtanúk elhaltak, vagy visszavonultak és a hatalom kezelői a forradalom vívmányai ellen megkezdették azon észszerűtlen hadjáratot, mely a júliusi forradalomra vezetett, a megsértett nemzeti büszkeség és az elnyomott szabadsági törekvések egyiránt hajlandóvá tették a közvéleményt és a történetírást, mely Franciaországban közelebb áll a mindennapi élethez mint bárhol egyebütt, a forradalom eszméinek és tényeinek túlzó dicsőítésére. Így történt, hogy a restauratio végső éveiben, X Károly reactionarius, a régi kormányrendszer visszaállítására irányuló törekvéseinek visszahatásaként két oly kiváló író mint Mignet és Thiers lándzsát törtek a forradalom mellett és e két nagy hatású történetíró felfogása több évtizedre megszabta a forradalom philosophiájának irányát. Sem

Thiers, sem Mignet nem elmélkedő történetíró, az elbeszélés folyamába ritkán vegyítenek ítéleteket, de mégis mindkettőnek művét határozott politikai célzat lengi át; mindkettő célul tűzte ki a forradalom védelmezését és igazolását még akkor is, midőn pl. ez a rémuralom rendszerének felállításával a legrettenetesebb túlzásba esett. E két kiváló író vitte be az irodalomba a forradalom legendáját ¹⁾, mely a következő évtizedekben, mind nagyobb arányokat öltött. Lajos Fülöp kormánya alatt a demokrata eszmék rohamos terjedése és magas hulláma az időben mindinkább távolodó forradalmat a mythos egy nemével vonta be. A juliusi forradalom által uralomra jutott rendszerrel elégedetlen, részben a socialis köztársaság felé törekvő demokrata pártok a forradalom legtúlzottabb eszméit is dogmákká emelték, ennek minden tényét szentesítették s még legaljasabb szereplőit is mint hősokeket és martyrokat ünnepeleék. Legkiválóbb képviselői ez iránynak a történetírás terén a demokrata katolikus Buchez és Roux, a forradalom parlamenti történelmének írói és a socialista Blanc Lajos. Bár két különböző politikai párthoz tartoznak, mind Buchez és Roux, mind Blanc Lajos megegyeznek abban, hogy nem a forradalom kezdeményezőjében az alkotmányozó gyűlésben, nem is a girondiakban és nem is a hegypártban, hanem ez utóbbinak egy kis töredékében, Robespierreben és környezetében testesült meg a forradalom, Csakis ezek voltak igazi jakobinusok, ezek képviselték az igazi, az eszményi forradalmat, ezek tüzték zászlójukra s igyekeztek megvalósítani minden áron a nép souverénitását és a testvériség eszméjét. A Robespierre és társai által e cél elérésére használt eszközök megítélésénél Blanc Lajos a terrorismust mint rendszert elítéli, Buchez és Roux nyíltan védelmére kelnek, abban azonban mind megegyeznek, hogy csakis a terroristák juttatták tiszta kifejezésre a forradalom eszméjét, s hogy a forradalom velök együtt emelkedett és bukott el. A tekintélyen és despotismuson alapuló egyenlőség és testvériség ez iskolának eszményképe a társadalomról.

Blanc Lajos socialis-jakobinus elméletével éri el a Mignet és Thiers által a forradalom dicsőítésére kijelölt irány a tetőpontot, nemsokára ezután megkezdődött a visszahatás. Az 1848-ik év eseményei, a socialisták juniusi véres forradalma, mely maga után vonta a dictatorságot és közvetve a második császárság fel-emelkedését, a forradalom philosophiáját az elméletek ingó talajáról a vizsgálódás, a kritika útjára terelték. Mindeddig a köztársasági írók összefoglalták a jacobinismust és a demokratiát, a socialismust és a köztársaságot; szükségesnek tartották a demo-

¹⁾ Lásd: Trefort Ágoston, Emlébeszéd Mignet Ferencz felett 5. l.

kratia és köztársasággal együtt védelmezni a jakobinismust és socialismust. Az 1848-ik év eseményei kimutatták e felfogás téveségét, a jakobinus-socialis elmélet veszélyeit a szabadságra és a társadalmi rendre és az újabb francia köztársasági párt két kiváló írója Michelet és Quinet, kiknek nevét politikai nézeteik közössége ép oly szorosan összefűzte, mint a Thiers-ét és Mignet-ét, ez új irányt a forradalom történelmének irodalmában is kifejezésre juttatták. Bár mindketten rajongó hivei a szabadságnak és a köztársasági kormányformának, élesen elítélik a forradalom túlzásait, tiltakoznak a szabadság és testvériség szembeállításán, valamint azon feltevés ellen, mintha a jakobinusok képviselték volna aigazi forradalmat s megezáfolják azon állítást, hogy Franciaország megmentésére a rémuralom kikerülhetlen lett volna. A forradalmat környező veszélyek előidézték a harag kitörését, a kétségbeesés egy rohamát s a szenvedélyek e pillanatig tartó őrültségét Robespierre és Saint-Just kormányzási elvé emelték. Maradandó állapotná akarták tenni azt, mi csak véletlen eset lehetett. Mind Michelet, mind Quinet a socialista-jakobinismus ellen küzdenek s bár el kell ismerni, hogy felfogásuk a Blanc Lajos által képviselt iskolával szemben lényeges haladást jelez, mégis az erős pártszellem, melytől egyik író sem tudott s tán nem is akart szabadulni, lehetetlenné tette részükről is a teljes méltányosságot a forradalom ellenei iránt s következésképpen nem engedte meg, hogy a forradalom eseményeit részrehajlatlan vizsgálat tárgyává tegyék. E feladatot Schmidt, Mortimer-Ternaux, Tocqueville és Sybel teljesítették s nyomukba lépett legújabbban egy író, ki bölcsészeti, mű- és irodalomtörténelmi műveivel nevét már előbb híressé tette: Taine Hyppolite.

Alig van a ma élő francia philosophus írók között egy is, kinek neve hazáján kívül szélesebb körökben volna ismeretes, mint a Taine-é. Aesthetikai és irodalomtörténelmi műveit osztatlan tetszéssel fogadták úgy Franciaországban, mint azon kívül; módszere az ugynevezett pszichologiai módszer számos követőre talált s egész új iskolát teremtett, természetes tehát, hogy fellépése a történetírás terén szintén nagy érdeklődést keltett fel, annyival inkább, mert már jóval előbb kifejtette volt a történetírás módszerének azon elveit, melyeket a jelenkori Franciaország megalakulásáról szóló történelmi művében foganatba vett.¹⁾ Ezen elvek lényege, hogy az emberi intézmények helyett első sorban magát az embert kell a történelmi vizsgálódás tárgyává tenni. Miután minden az egyén által létezik, magát az egyént kell ismerni. A dogmák, az alkotmányok, a nyelvek megismerése csak

¹⁾ Lásd: *Histoire de la littérature anglaise*. Tom. I. Introduction.

talajjegyzenet; a történelem akkor kezdődik a mikor a történész az idők távolán keresztül kibontani kezdi az élő, a cselekvő, a szenvedélyekkel felruházott és szokásokkal bíró embert hangjával, arcz kifejezésével, taglejtéseivel, a teljes és megkülönböztetett embert. Hagyjuk el — mondja Taine, — az alkotmányok elméletét és mechanizmusát, a vallásokat és rendszeröket, igyekezzünk az embereket látni a műhelyben, a hivatalban, a mezőn, az éggel, a talajjal, házaikkal, ruházatokkal, műveltségökkel. A történeti rás feladata a multat jelenné tenni, de erre az egyén külső viszonyainak ismerete csak az első lépés. Második lépés az egyén pszichologiai vizsgálata, mert a külső emberben egy belső ember rejtőzik s az első nem egyéb, mint a másodiknak nyilatkozata. Ha tekintjük — mondja Taine, — egy embernek házáat, butorait, ruházataát, azért tesszük, hogy felfedezzük szokását, izlését; ha tekintjük iratait, munkáit, politikai vagy pénzügyi vállalatait, azért tesszük, hogy megítéljük értelmének, találékonyságának horderejét és határait, eszméinek rendjét és nemét. Ha a történész kritikai képzettsége elegendő, egy irat minden mondatából ki tudja olvasni azon érzeményt, melyből a mondat eredett, jelen van azon belső drámánál, mely lefolyt az íróban, a szavak megválasztása, a körmondatok hosszúsága vagy rövidsége, a metaphorák neme, az okoskodás rendje, mindez útmutatás számára. E pszichologiai eljárás a történelem boncztana s a történelem bármelyik ágában csak ezen az uton lehet eredményre jutni.

E pszichologiai módszert, melynek segítségével oly kitünő mű- és irodalomtörténelmi művekkel gazdagította a francia irodalmat, követi Taine a forradalom történelmének megírásánál is. Készséggel elismerjük e módszer alapelveinek igazságát, de úgy tetszik, hogy e módszer kizárólagos alkalmazása sokkal inkább helyén van és sokkal szebb eredményekre vezet egy irodalom történelmének megírásánál, mint ott, hol egy nemzet gyökeres átalakulásának kell hű képét adni. Taine legújabb munkája legalább ezen véleményt kelti fel, Módszeréhez híven nem foglalkozik sokat a politikai történelemmel, azaz nem törődik az egymást követő nemzetgyűlések tárgyalásaival, teljesen mellőzi a hadi eseményeket és a diplomatiái tárgyalásokat, ezek helyett a társadalomnak igyekszik képét adni. Bonczkés alá veszi a francia társadalmat a forradalom előtt és a forradalom alatt; tanulmányozza az udvar erkölceit, a kiváltságolt osztályok a nemesség és papság multját, kiváltságait, szellemi műveltségét és anyagi helyzetét, a tizen-nyolczadik század francia társadalmát jellemző salonéletet s végre a harmadik rendnek a polgári osztálynak és a nemzet nagy tömegének a legalsó néposztálynak műveltségi állapotát és anyagi viszonyait. Kiváló művészettel adja elő a tizennyolczadik század-

ban uralkodó classikus szellem keletkezését, uralmának következményeit, a bölcészeti iskola befolyását és e kettőből a forradalmi szellem megalakulását és elterjedését. Rendkívül éles bírálat alá veszi az alkotmányozó gyűlés művét, a szelemet, mely e gyűlésben uralkodott s legnagyobb részben eddig ismeretlen adatok alapján megdöbbenő képet nyújt az alkotmányozó gyűlés megnyitása után azonnal Franciaország csaknem egész területére kiterjedő anarchiáról, Mint a forradalmi szellem eredetét ép oly behatóan tárgyalja a jakobinus szellem kifejlődését, a jakobinus párt alakulását, uralomra jutását és programját. Mindenütt ugyanazon pszichológiai módszer, mely éles bonczkés alá veszi a társadalom minden osztályának, a forradalom minden pártjának egyéneit, szigorú következetességgel fejti ki az eszméket és bontja szé- a doctrinákat. Egymást követik a tizenhatszázad század psychotlogiája, a forradalom psychotlogiája és a jakobinusok psychotlogiája telve brillans részletekkel, melyek Taine-nek a modern történetírók sorában kiváló helyet biztosítanak, de viszont oly részleteket tűntetve fel, melyeken bizonyos czélzatosság látszik átvonulni s melyek az egyoldalúság bélyegét félreismerhetlenül magukon viselik.

Talán nem csalódom, ha a Taine ez új művét jellemző egyoldalúságot legalább részben pszichológiai módszerének kizárólagos alkalmazására vezetem vissza, melylyel egy oly mélyreható átalakulásnak, mint a minő a francia forradalom volt, minden tényezőjét felölelni alig lehetett. Annyi bizonyos, hegy művének azon részletei, melyek az irodalomtörténelemben vágnak, pl. azon fejezetek, melyekben a francia „classicitás” eredetét, kifejlődését és következményeit tárgyalja, állandó becsüek, és e nembn méltán a legsikerültebbek közé tartoznak, míg a szorosán vett történelmi események előadása ellen alapos kifogásokat lehet emelni. A forradalom minden phasisát a doctrinák fejlődése szerint magyarázza s az eszmék ezen interpretációjában a történelmi fejlődés nem egy tényezője elkerüli figyelmét. Nem ismer pl. egyéni momentumot, mi Ranke történetírásában oly kiváló szerepet játszik s mi, ha nem is oly nagy mérvben mint pl. az angol forradalomban, a francia forradalom egyes phasisaiban szintén érvényesült. Csaknem teljesen mellőzi a külvilágok alakulásának befolyását a forradalmi láz rohamos, vad kitöréseire s teljesen figyelmen kívül hagyja a hadi események élénk visszahatásait, a belviszonyok alakulására; tebát e tekintetben is ellentétes állást foglal el Rankeval, ki a történelmi fejlődés egyik impulsusát a nemzetek antagonismusában találja fel, mely küzdelem mindig felöleli a mivelődés terét is, s melynél az általános a részletest átalakítja és ez amarra visszahat.¹⁾ Kétségtelen, hogy a történe-

¹⁾ Ranke. Weltgeschichte. I Bd. Vorrede.

lem — úgy a mint azt ma felfogjuk — nem szorítkozhatik a hadi események krónikájára, sem a diplomatiái tárgyalások száraz elősorolására, de viszont még az ugynevezett művelődés történelem sem hagyhatja figyelmen kívül a külviszonyok alakulásából eredő impulsusokat s még kevésbé lehet mellőzni ezeket a francia forradalom történelménél, melyben a forradalmi kormány és az európai hatalmak között lezajlott óriási küzdelem minden phasisa oly szoros összefüggésben áll a belviszonyok alakulásával. E tényezők mellőzése teszi Taine előadását nem egy helyen hiányossá és ezen egyoldalúságot még élesebben kiemeli a szerző és a forradalom között nyilvánuló elvi ellentét.

Taine oly adathalmazból dolgozott, minő még eddig a forradalom egy történetirójának sem állott rendelkezésére s egyebet nem számítva már ez eddig ismeretlen adatok közlésével jelentékenyen elősegítette a forradalom tiszta világításba való helyezését. Azonban, bár egy kritikusának kifejezése szerint „bizonyítékai mint a záporosó hullanak ránk“ s pazar bőségükkel az elbeszélés menetét nem egyszer egyhanguvá és unalmassá teszik, mégis igen gyakran feltűnik, hogy az adatok felhasználásában nem gyakorolt kellő kritikát. Munkája minden lapján kéri az éles, legyőzhetlen ellenszenv a forradalom iránt. Midőn a francia társadalmat a forradalom különböző phasisaiban festi, ecsetje csak a fekete színt ismeri. Oly előszeretettel és bőséggel használja fel a forradalom nyílt vagy titkos elleneitől származó adatokat, mintha tollát nem a történetíró részrehajlatlansága, hanem a drámaíró hatásvadászata vezetné; mintha látszanék, hogy a képet, melyet festett, minél hatásosabbá törekedett tenni. Ha célja ez volt, ezt csakugyan elérte; mert előadása nyomán a forradalmi Franciaországról oly sötét képet kapunk, melyhez hasonlót a történelemben alig lehet találni, s mely önkénytelenül eszünkbe juttatja, hogy a szerző átélte a commune rettenetes napjait 1871-ben s talán ennek sötét benyomása alatt írta a jelenkori Franciaország megalakulását.

A mondottak után természetesen felmerül azon kérdés: vajon részrehajlatlan, minden előítéletől és célzatosságtól ment történelmi munkával állunk e szemközt? Maga Taine határozottan és erélyesen kijelenti műve előszavában, hogy semmi politikai párthoz nem tartozik, hogy midőn munkáját írni kezdette, nem voltak politikai elvei, sőt éppen azért tanulmányozta a forradalom történetét, hogy politikai elvekre tegyen szert. Azonban lehetetlen nem látni, hogy a történésznek ezen állítása, — melyet kétségbe vonni jogunk nincs — éles ellentétben áll azon határozott ellenszenvvel, mely a forradalom iránt művének minden lapján nyilvánul. Honnan ezen ellenmondás a szerző és műve között? A

philosophus történésznek egy szelleműs francia bírálója Leroy-Beaulieu¹⁾, ezen ellenmondás okát azon körülményben találja fel, hogy Taine mindenekelőtt bölcseész, még pedig dogmatikus bölcseész, ki a tudomány különböző szakaszaiba vágó művei mindenikére rányomta egy bizonyos tan bélyegét. E tan, melyet Taine egyformán alkalmaz az angol irodalom történelmére, a művészetek philosophiájára és a francia forradalom történelmére, s melyet Leroy-Beaulieu a körülmények elméletének nevez, a következő:²⁾

A uralkodó tehetségek, melyekből a történelmi események származnak, három forrásra vezethetők vissza u. m. a faj, környezet és időpontra. Ez a három őserő. Fajnak nevezzük a velünk született, öröklött dispositioakat, melyek rendesen a vérmérsékletben és a testalkatban megjelölt különbözőségekhez kapcsolódnak, s melyek a népek szerint változnak. Ez a leggazdagabb forrás vagy nem is annyira forrás — mondja Taine — mint inkább mély vízmedence, melybe a többi források századokon át öntöttek vizeiket. Második forrás a környezet. Az ember nem egyedül áll a világon, a természet és más emberek veszik körül; a fizikai vagy társadalmi körülmények megzavarják, vagy kiegészítik az adott természetet. Harmadik forrás az időpont, mennyiben a nemzeti jellem és a környezet működése az idő szerint különböző: e kettőnek hatása más egy korábbi időpontban és más egy későbbiben; mert az első időpontban létrejött eredmény már kihat a másodikra.

E tan adja a szabályt Taine-nek úgy az irodalomtörténelmi, mint a politikai események méltánylására. Az őserőktől függ a végeredmény, mely nagy vagy kicsiny a szerint, mint az alaperők nagyok, vagy kicsinyek a szerint, mint a faj, környezet és időpont összevágának vagy egymást megsemmisítik. Nem nehéz belátni, hogy e tan éles ellentétben áll a francia forradalommal, azon forradalommal, mely nem ismert az emberek között sem természetes, sem mesterséges határokat, mely nem francia, nem nemzeti, hanem emberjogokat követelt, s mely a népfelséget proklamálta tekintet nélkül fajra, tartományra és időre, szóval mindazon körülményekre, melyek Taine szerint a történelmi események eredményeit meghatározzák. „Lehet állítani — mondja Leroy-Beaulieu, — hogy a forradalom és a philosophus történész között éles antipathia létezik és a politikai nézeteltérésnél mélyebb eltérés; teljesen ellentétes módon fogják fel az embert és a társadalom haladását s miután mindketten egyforma bizalommal vannak eltelve tanajuk iránt és egyformán logikusok az ellentét özőttök annál élesebben nyilvánul.”

¹⁾ Un philosophe historien. Revue des Deux Mondes. 1882. évf.

²⁾ Lásd: Taine, Histoire de la littérature anglaise. Introduction.

A körülmények elmélete határozza meg tehát Taine ítéleteit, midőn a tizennyolczadik század philosophiai elméleteit az államról és az ezen philosophiai elméletek uralma alatt álló alkotmányozó gyűlés művét az 1791-ki alkotmányt tárgyalja.¹⁾ A tizennyolczadik század philosophusai a „classicitas“ szellemének befolyása alatt a természetes ember fölé egy mesterséges embert helyeztek, mely egyforma marad minden feltételek alatt, minden helyzetben, minden tartományban, minden században. „Ez ember — mondja Taine — érzékekkel felruházott és okoskodó lény, mely ily minőségben keresi a gyönyört, kerüli a fájdalmat és ebből kifolyólag jólétre törekszik. Huszonhat millió ily lény egyesítve ime a francia nép. Feltételezték, hogy ez emberek huszonnégy éves korukban születnek, szülők, múlt, hagyomány, kötelezettségek és haza nélkül és e korban először összejárva szerződésre lépnek egymás között. A szerződés pillanatában mindnyájan egyenlők, mindnyájan szabadok lévén, nincs ok rá, hogy szerződésük által egyiket a másik rovására előnybe részesítsék. Így mindnyájan egyenlők lesznek a törvény előtt, nem lesz kiváltságokkal felruházott személy, család vagy osztály; senki nem követelhet oly jogot, melytől a másik meg volna fosztva és senki sem hordhat oly terhet, melytől a másik fel volna mentve. Más részről mindnyájan szabadok lévén, mindenki a maga akaratával hozzájárulhat az akaratok összegéhez, mely az új társadalmat alkotja, tehát a maga részéről hozzá kell hogy járuljon a közös határozatokhoz. Csakis e feltétel alatt van lekötve; csakis azért tartozik tisztelni a törvényeket, mert résztvett azok készítésében, és csakis azért tartozik engedelmeskedni az előjáróknak, mert résztvett megválasztásukban. A nyilvános hatalmak kötelessége a legalázatosabb polgárt is souverenjük egyik tagjának ismerni el. Senki el nem idegenítheti vagy el nem vesztheti e részét a souverenitásból; ez elválaszthatlan személyétől s ha használatát át is engedi, birtokát megtartja. Szabadság, egyenlőség és testvériség, ezek a társadalmi szerződés első czikkei.“

Tökéletesen igaza van Taine-nek, hogy az alkotmányozó gyűlés e Rousseau-féle elvek befolyása alatt készítette munkáját s hogy a törvényhozó gyűlés és későbbben a convent teljesen ezen elvek uralma alatt állott. Ezekből vonták le a forradalom törvényhozói következetesen a polgár jogait, az alkotmány fővonásait, a főbb politikai és polgári törvényeket, röviden az új állam rendjét, alakját és szellemét. Nem nehéz ma — különösen a forradalom meghiúsult, szerencsétlen kísérleteire tekintve — belátni, hogy az alap hamis lévén a belőle vont következtetések sem vol-

¹⁾ La révolution. T. I. L'anarchie. Chap. II.

tak tarthatók, hogy ez elvek keresztülvitele a fennállott körülmények között legyőzhetlen akadályokba ütközött és Taine-nek okoskodása, melyben a körülmények elméletének alapján a társadalmi szerződés elveinek hamisságát kimutatja — habár a végeredményt tekintve újat épen nem mond — oly következetes és oly meggyőző, hogy méltán sorozhatjuk művének legszebb lapjai közé.

Alapos kifogásokat lehet emelni azonban Taine-nek ide fűzött további elmélkedései ellen, melyekben kimutatni törekszik, hogy miként kellett volna az alkotmányozó gyűlésnek eljárni, azaz: miként kellett volna a régi kormányrendszer tarthatatlanná vált épülete helyébe az újat felemelni. Mint rendesen történni szokott, az alkotmányozó gyűlés is szerencsésebb volt a romlásban, mint az alkotásban, de viszont Taine-nek is jobban sikerült az 1791-ki alkotmány megbírálása, mint azon elméletek, melyekkel nézete szerint az új alkotmány fogyatkozásai elkerülhetők lettek volna. Felveti azon kérdést, hogy szükséges volt-e a papi és nemesi rend eltörlése s akkent dönti el a kérdést, hogy elégséges lett volna a két rendet egyszerűen reformálni.¹⁾ Nyílt rokonszenve az angol alkotmányos élet iránt, melyben a főnemességnek és főpapságnak oly kiváló szerep jutott, e kérdés eldöntésénél elfeledtetni látszik vele a körülmények elméletét és e mellett egyenes ellenmondásba bonyolítja korábbi állításaival. Ő maga mutatta ki munkája első kötetében²⁾, melyben a régi kormányrendszert tárgyalta, a francia főnemesség és főpapság mély erkölcsi lehanyaglását, mint a forradalom előtti abszolutizmus egyik végzetes következményét tüntette fel, hogy a francia főnemesség és főpapság a 18. században elvesztette teljesen politikai jelentőségét s nem mutatott semmi vágyat, hogy az állam ügyeinek vezetését kezébe vegye, de nem is rendelkezett volna a szükséges képességgel arra, hogy az elavult, régi kormányrendszer helyébe a korszellem igényeinek megfelelő újat állítson. Ily előzmények után rója fel Taine végzetteljes hibául az alkotmányozó gyűlésnek, helyesebben a harmadik rendnek, hogy a reformokat nem angol szellemben t. i. a főnemesség és főpapság vezetése alatt igyekezett létesíteni s meleg védbeszédet tart az előbb oly sötét színekkel festett kiváltságolt osztályok mellett. „Nem volt még arisztokrácia — úgy mond, mely oly szabadelvű, oly humanus és a hasznos reformokra oly annyira hajlandó lett volna, mint a francia főnemesség 1789-ben.“³⁾ Eltekintve ezen ellenmondástól, lássuk mit mondanak a tények. Igaz ugyan, hogy a tizennyolcza-

¹⁾ La révolution. T. I. 188.

²⁾ L'ancien régime. Livre 2-ème. Chap. I. II. stb.

³⁾ La révolution. T. I. 192.

dik század philosophiájának humanitását vallani és hirdetni a francia főúri salonokban a divathoz tartozott; az is igaz, hogy e philosophia eszméinek rohamos elterjedésére e salonok nagyon sokat tettek, és azt sem lehet tagadni, hogy Mirabeau, Lafayette, Lally-Tollendal, Clermont-Tonnère s még többen ez arisztokráciából a reformokért őszintén lelkesedtek, de végezetre is — bármily szépek és számosak e kivételek — a francia főnemesség és főpapság túlnyomó többsége 1789 előtt minden komoly reformtörekvést megghiúsított. E főnemesség, melynek élén éppen a király testvére Artois gróf állott, volt az, mely hogy a reformáló minisztereket Turgot-t és Necker-t megbuktassa a király személye ellen irányuló aljas röpiratoktól, sőt a párisi csöveselék fellázításától sem riadott vissza; e főnemesség volt az, mely a király példáját a jobbagyság eltörlésére roppant többségében elvetette; e főnemesség volt az, mely Calonne minisztert, midőn ez Turgot tervére visszatérve az adó arányos felosztását javaslatba hozta az 1787-ik notable gyűlésén elbukatta s így a békés átalakulás utolsó lehetséges eszközét is merészen eldobta; és végre e főnemesség volt az, mely a rendek általános gyűlésének megnyitása után a harmadik renddel egyesülni oly hosszasan és oly makacsul vonakodott és két paraszt lázadást várt be, mielőtt a híres augusztus 4-ki éjszakán kiváltságairól lemondott volna. Maga Sybel — kit pedig a forradalom iránt rokonszenvvel vádolni nem lehet — azon nézeten van, hogy a kiváltságolt rendek döntő szava mellett minden tervbe vett reform szép ígéret maradt volna.¹⁾ Taine úgy látzik megfélekedezett minő különbség létezett az angol és francia főnemesség között: az első századok óta együtt élt és érezett a néppel, melylyel megosztotta a terheket és jogokat, a második századok óta különválva a néptől még a viharos átalakulás félreismerhetlen előjelei között, a forradalom küszöbén is vonakodott kiváltságairól lemondani és a nemzet nagy tömegét magához emelni.

A forradalom eseményeinek egyoldalú felfogására mutat az, midőn Taine az alkotmányozó gyűlés magatartását a kiváltságolt rendekkel szemben csupán azzal indokolja, hogy az alkotmányozó gyűlés tagjai a tizenhetedik század philosophiájának, kiválóan a Contrat social-nak hamis eszméivel eltelve az abszolút egyenlőséget akarták megalapítani, mindenkinek egyforma részt biztosítva a kormányzásban. Ki tagadhatná a Rousseau-féle eszmék nagy befolyását a forradalom alkotásaira; de vajon csupán ezen eszméknek lehet-e tulajdonítani a régi kormányrendszer teljes megsemmisítését és az átalakulás erőszakos menetét? A philoso-

¹⁾ Geschichte der Revolutionszeit. I. Bd. 54.

phiai eszmék is a kiváltságolt rendek ellenséges magatartása a reformokkal szemben egyformán közreműködtek a minden ízében bomlásnak indult s már régóta tarthatatlanná vált rendszer megsemmisítésére. Általában Taine előadásában az udvar és a nemeség, valamint a papság ártatlan magatartása, valóságos mátyás szerepe a forradalom alatt bámulatunkat kelti fel s csaknem érthetetlen. Minden *actio* *reactio*t szül; a harmadik rend első győzelmét, mely a három rend egyesülésében nyilvánult, nyomban követték az udvar ellentörekvései, melyeket, ha a forradalom iránt méltányosak akarunk lenni, figyelmen kívül hagyni nem lehet. Annyi legalább is bizonyos, hogy a július 14-iki valamint az október 5- és 6-iki döntő fordulatot jelző események előidézésében ép oly része volt az udvar *reactionarius* törekvéseinek, mint az alkotmányozó gyűlésben hangoztatott elvek által felkeltett forradalmi láznak.

Mint már megjegyeztem, abban teljesen igazat adhatunk Taine-nek, hogy az alkotmányozó gyűlés az újjáalakításban nem volt szerencsés. Az 1791-iki alkotmány, mint Sybel megjegyzi¹⁾, minden kormányt, királyságot vagy köztársaságot egyformán lehetetlenné tett, de a méltányosság a forradalom iránt itt is megkívánja azon körülmény tekintetbe vételét, hogy az alkotmányozó gyűlés Franciaország új szervezetének megteremtésénél történelmi előzményekre nem támaszkodhatott. Richelieu és XIV Lajos ismeretes rendszere, melynek legtalálhatóbb jellemzését maga XIV Lajos adta e híres mondatában „l'état c'est moi“ a politikai szabadságnak még hagyományait is megsemmisítette. Nem voltak itt rendi gyűlések, nem voltak politikai jogokkal felruházott városok, midőn tehát az absolutismus rendszere tarthatatlanná vált, nem részleges reformokról, hanem teljes újjáalakításról lehetett szó. Kétségtelen, hogy az alkotmányozó gyűlésre ily körülmények között óriási feladat várakozott és az is bizonyos, hogy az alkotmányozó gyűlés tagjainál hiányzott e fontos munkára a szükséges politikai képzettség. Taine új művének egyik legszebb részlete, hol a genialis szerző kimutatja, hogy már az alkotmány élére állított emberjogok lehetetlenné tették volna az alkotmány s általában egy rendes kormány fennállítását. „E nyilatkozik minden cikke — mondja Taine — az emberi társadalom ellen irányzott tör. E természetes és elvülhetlen jogok közé a törvényhozó felvette „az ellenszegülést az elnyomással szemben.“ Ime a természetes okoskodás. El vagyunk nyomva, tehát szegülünk ellen és ragadjunk fegyvert. A törvényhozó szerint „a társadalomnak joga van számadásra vonni minden köztisztviselőt.“ Menjünk tehát a város-

¹⁾ Geschichte der Revolutionszeit. I. 247.

házához, vonjuk kérdőre lanyha vagy gyanús tisztviselőinket, tartuk szemmel tanácskozásait, győződünk meg, hogy üldözik-e a papokat, lefegyverzik-e az aristokratákat, akadályozzuk meg, hogy a nép ellen működjenek s hozzuk mozgásba e rossz szolgákat. A törvényhozó szerint „minden polgárnak joga van személyesen vagy képviselője által hozzájárulni a törvény készítéséhez.” Tehát le a három frank adó által kiváltságolt választókkal, le az activ polgárok új aristokráciájával; adjuk vissza a két millió proletárnak a szavazatjogot, mit az alkotmány csalárdul elvont tőlök. A törvényhozó szerint „az emberek szabadoknak és jogokban egyenlőknek születnek és szabadok, jogokban egyenlők maradnak.” Következésképpen senki ki ne zárassék a nemzetörökségből, mindnyájoknak, a szegényeknek is fegyvert, lándzsát vagy puskát kell adni, hogy védjék a szabadságot. A nyilatkozat szavai szerint „a közhivatalok nem adhatók el és nem örökölhethetők.” Tehát az örökös királyság törvénytelen; menjünk a Tuillériákba és forgassuk fel a trónt. A nyilatkozat szavai szerint „a törvény a közakarat kifejezése.” Hallgassatok ez utczai zajra, e petitiókra, melyek az ország minden városából érkeznek: ime a közakarat, az élő törvény, mely eltörli az írott törvényt. E czimen néhány párizsi clubb vezetői le fogják tenni a királyt; erőszakolni fogják a törvényhozó gyűlést s meg fogják tizedelni a conventet. Más szóval a lármázó, a pártoskodó kisebbség a souveren nemzet helyébe lép és ezután mi sem gátolja abban, hogy azt tegye mi neki tetszik és akkor tegye mikor neki tetszik. Mert az alkotmány játéka kezébe adta a valódi hatalmat és az alkotmány bevezetése megadta a jog látszatát.“¹⁾

Ime az utopisták akadémiájának műve — mint Taine az alkotmányozó gyűlést nevezi — a kritika világításában, megfosztva a legendától, mely a bölcsesség dicsfényével vonta be, s mely tarthatatlanságának okait mindenféle, bukásához némileg szintén hozzájáruló külső okokban kereste s csak az igazi okot nem tudta vagy nem akarta felfedezni, mely magában az alkotmányban rejtlett. Minő különbség Taine között, ki ezen alkotmányt játéknak nevezi, és Mignet között, ki egyéb hibát nem talált benne, mint azt, hogy a király tekintélye nagyon alá volt rendelve a nép hatalmának s bukásának okait nem annyira önmagában, mint sokkal inkább a forradalom által megsértett érdekek ellenségeskedésében találja fel.²⁾ Ugy vélem nem nehéz a két vélemény jogosultsága fölött dönteni; Taine-nek imént idézett fejtegetése az emberjogokról minden kétségen felül helyezi, hogy azon alkotmány, mely

¹⁾ La révolution. T. I. 275. 276.

²⁾ Histoire de la révolution française, Chap. IV.

bevezetésül ily veszélyes, mert tetszés szerint értelmezhető elveket állított fel, bukásának okait önmagában hordozta.

E szigorú, sőt mint kimutatni megkísértettem, némely pontban túlszigorú, sőt méltánytalan ítélet az alkotmányozó gyűlés és az 1791. ki alkotmány fölött jelzi az irányt és szellemet, melyben Taine a forradalom bírálatánál előre halad. Rendszeréből folyó következetességgel rombolja le a forradalom hagyományos történelmét, melyet a jelen század első felének politikai iránya emelt fel s minden kimélet nélkül oszlatja el a hamis diésfényt, melylyel a francia nemzet kegyelete a forradalom tényeinek és szereplőinek legtöbbjét felövezte. A forradalmi láz növekvésével ellenszenve a forradalom iránt természetesen mind élesebb alakban jut kifejezésre. Ha már a forradalom kezdetén a nagy átalakulásnak csak sötét oldalát látta és az ennek szép napjait jellemző, az egész nemzetre kiterjedő naiv lelkesedést és eszményi rajongást egy szóval sem tudta méltányolni, úgy most midőn a forradalom csakugyan rettenetessé kezd válni, még kevésbé hajlandó a forradalomnak a legkisebb mértékben is igazat adni. A törvényhozó gyűlés, — melyet Thiers az alkotmányozó gyűléssel összehasonlítva a talentumok új nemzedékének nevezett¹⁾, Taine szerint korlátolt, gyöngé szellemekből állott; zugügyvédek vitték benne a vezérszerepet, kiknek jellemző sajátsága a felületes műveltség, a classicus pedanteria és az üres szóokoskodás.²⁾ Különösen lesújtó az ítélet, mit az ábrándképeket hajhászó egy eszményi köztársaságért rajongó girondiakra mond ki. Vádjai, miket e párt ellen emel, nagyon is jogosultak. Eltelve metaphysikai conceptiokkal, Plutarch hőseiről álmadozva a girondiak nagy embereknek, államférfiaknak képzeltek magokat s minden aggodalom nélkül szövetkeztek a banditákkal, hogy a tökéletes társadalmat megalapítsák. E párt használta fel először a párizsi csőcseléket és szoktatta azon fegyverhez, melylyel az nemsokára a törvényhozó gyűlést és egész Franciaországot leigázta; e párt készítette elő a terrorismust is, midőn 1792. áprilisban a királyt a háboru megizenésére kényszerítette. E pontnál intézi Taine a leghevesebb és legjogosultabb támadást a forradalom legendája ellen. Thiers és Mignet előadásai után uralkodó nézetté vált a történetírásban, hogy a forradalom eszméi Európa fejedelmeit fegyverfogásra bírták, hogy a rettenetes háborút, mely éveken át sújtotta Európa legműveltebb és leggazdagabb államait, a fejedelmek idézték elő, nem Franciaország s hogy végre a törvényhozó gyűlés, midőn XVI. Lajost hadizenetre bírta, csak elismerte azon helyzetet, me-

¹⁾ Histoire de la révolution. I, 170.

²⁾ La révolution. T. II. La conquête jacobine Chap. IV.

lyet a fejedelmek teremtettek meg. Szóval Európa provokált és támadott, Franciaország csak védekezett.¹⁾ Egy német történetíró Sybel volt az, ki e felfogást először megtámadta s annak hamiságát a különböző állami levéltárakban szerzett adatok alapján kimutatta.²⁾ Tényleg midőn Brissot a girondiak diplomatája a törvényhozó gyűlésben a háboru kérdését felvetette, az általános világhelyzet a következő volt: Oroszország és Svédország kívánták a háborut, a spanyol és a szárd udvaroknál sokat beszéltek arról, és úgy látszott, hogy Poroszország is engedni fog az orosz és svéd előterjesztéseknek, bár bizonyos volt, hogy Ausztria nélkül a háborura nem vállalkozhatott. Amde Leopold határozottan fenn akarta a békét tartani Franciaországgal, részint bizalmatlanságból Poroszország iránt a lengyel kérdés miatt, részint aggodalomból Belgium elvesztése miatt s végre azért is, mert XVI Lajos hozzá intézett leveleiben a háborut határozottan ellenezte. A külügyi viszonyok ily állása mellett az emigránsok mintegy négyezer főből álló csapata Coblenz, Worms és Eitenheimban a francia törvényhozó gyűlésnek alig adhatott okot komoly aggodalomra s Leopold, hogy még ezen okot is eltávolítsa kiadta a rendeletet az emigráns csapatok felosztatására, mit a trieri érsek, kinek területén az emigráns csapatok állottak, sietett is teljesíteni, mihelyt a francia törvényhozó gyűlés harcias hangulatáról értesült. Világos, hogy ily körülmények között Franciaország hadizenetét önvédelemnek tekinteni nem lehet és Sybel nyomán haladva Taine igen érdekesen mutatja ki,³⁾ hogy minő egészen más természetű indokok vezették a girondiakat a végzetes háboru megkezdésére. „Mindig az alkotmányt tölték előnkbe — így nyilatkozott később Brissot — és az alkotmányt csak a háboru által lehetett megdönteni.” Tehát az annyit vitatott diplomatiái sérelmek csak ürügyül szolgáltak, a háboru megindítása összefügg a törvényes rend felborításával. A girondiak valódi célja, midőn XVI Lajost a hadizenetre kényszerítették az volt, hogy a kívülről felidézett veszélyek között kezökbe kerítsék a hatalmat, megcsinálják a második forradalmat, életbe léptessék a köztársasági kormányformát s megvalósítsák a teljes egyenlőség eszméjét. Háboru nélkül e célzt nem érhetnék volna el; mert a nemzet nagy tömege beférfadt volt már az anarchiába és utálattal fordult el az anarchia vezetőitől. Ha a belső zavarokra a kívülről fenyegető veszélyek vissza nem hatnak, a közvélemény megváltozik, minden arra mutat, hogy a nemzet végre is a rend védői mellett és a rendetlenségre izgatók ellen nyilatkozott volna. Ellenben a háboru teljesen megvál-

¹⁾ Lásd: Thiers i. m. I, 203.

²⁾ Geschichte der Revolutionszeit I, 298.

³⁾ La révolution. T. II. 137.

toztatta a dolgok alakját. Nem a rend és a rendetlenség között kellett választani, hanem a régi és az új kormányrendszer között, mert a határon az idegen hadseregek mögött az emigránsok állottak. A rázkódás rettenetes volt különösen a nemzet azon nagy részénél, mely a régi kormányrendszer terhét egyedül hordozta s mely előtt nagyon is tisztán állott a különbség múlt és jelen helyzete között. Az invasio láttára egy új érzet ébredt fel a nagy tömegnél: a plebejus, az alattvaló, a szegény büszkesége, azon plebejus büszkesége, ki pár év óta minden várakozáson és mértéken felül élvezte az egyenlőséget, függetlenséget és uralmat. „Képzeljük most — mondja Taine, — e tömeg ingerültségét és dühét, midőn a határon megpillantja régi urait korbáccsal kezökben. Nincs oly gyanakvó, vak, erőszakos érzelem, mint ez, melyet oly könnyen rá lehetne uszítani nemcsak a külső ellenségre, hanem még inkább és első sorban a belső, a képzelt ellenségre a királyra, a miniszterekre, a nemesekre és a papokra.“ A girondiak ébresztették fel ez érzelmet, ők vezették be a párizsi csöceseléket a politikai arenába; az ő művek június 20-ika és augusztus 10-ike. Ez időpontig girondiak és jakobinusok együtt haladtak, mindkét párt egyetértett a fennálló törvényes rend felforgatásában, de midőn ezt elérték, a szakadásnak be kellett következni. A girondiak is ép oly határozott köztársaságiak voltak, mint a jakobinusok, ép oly ellenségei a hagyománynak és ép oly szenvedélyes apostolai az észnek, „de a politikai előitéletek alatt — mondja Taine — megőrizték a társadalmi szokásokat, vissza-riadtak a rendetlenségtől nemcsak, mint logikusok, hanem mint művelt emberek is. Nem tudták és nem akarták utánozni Danton durva modorát és népies szólásait; nem mentek, mint Robespierre, egy asztaloshoz lakni, hogy ennek családi körében éljenek. Dogmájok szűk keretében őszinték és következetesek maradtak; nem riadtak vissza semmi eszköztől, hogy ideális köztársaságukat megalapítsák, de a mint a királyságot megbuktatni sikerült, kibontakozni törekedtek a barbárságból s rendes kormányt akartak teremteni. E ponton tértek el tőlük a tiszta jakobinusok, kik a rablást, a gyilkolást, a csöceselék uralmát szóval a terrorismust állandóvá tenni törekedtek.¹⁾

Mint a girondiak legendáját ép oly határozottan és ép oly sikerrel támadja meg Taine azon felfogást, mely Franciaország megmentését az 1793-iki válságos viszonyok között a rémuralom rendszerének tulajdonítja.²⁾ Tény az, hogy a francia nemzet megmentette önmagát, daczára annak, hogy a rémuralmárok kormányozták. Igaz ugyan — mondja Taine, — hogy a május 30-iki

¹⁾ La révolution. T. II. 380. l.

²⁾ La révolution. T. II. 475. l.

és június 2-iki események hírére, az iszonyodás első pillanatában Lyon, Marseille, Toulon, Nîmes, Bordeaux, Caen és más városok felkeltek a helyi jakobinusok ellen, de korántsem gondoltak arra, hogy államot képezzenek az államban, mint a jakobinusok állították. Lyon és Vendée lakóinak kivételével, kiket a párizsi despoták eszélytelen követelései a végletekre kényszerítettek, egy francia város sem tett kísérletet, hogy megtörje a köztársaság egységét. Franciaország, a haza forgott a veszélyben és a francia nemzet követte a zászlótartót, bárki volt is az, csak azt kívánta tőle, hogy szilárd kezekkel tartsa a haza zászlóját. Augusztus 10-ike, de főképpen január 21-ike óta nem lehetett többé szó alkudozásról a régi kormányrendszerrel; nem lehetett többé szó e kormányrendszer átalakításáról a modern igényeknek megfelelően, nem lehetett többé szó mérsékelt monarchiáról, parlamentaris kormányról. Sokkal magasabb érdekek forogtak koezkn: el kellett hárítani az idegen hadseregek invasióját, a leigáztatást, az emigránsok boszuját a régi kormányrendszer, a régi szolgaság viszszerítését. Francia nemzet nagy tömege érezte ezt s míg egyfelől e körülmény magyarázza meg a magas lelkesedést, a rendkívüli erőfeszítéseket és áldozatokat; addig másfelől ugyancsak e körülmény teszi érthetővé azon különös tényt, hogy egy nagy nemzet oly hosszasan tudta tűrni és szolgálni e méltatlan kormányt.

E forradalmi jakobinus kormány festésénél érvényesíti Taine pszichologiai módszerét legszebben és leghatásosabban. Bonczkés alá veszi a jakobinus programmot, a jakobinus kormányt, kormányzókat és kormányzottakat. A legapróbb részletekig tanulmányozta és írja le a kormány szervezetét, szerveinek működését, uralmát, erkölceit, tehetségeit és céljait s eltérve eddig követett eljárásától bemutat egy néhányat a rémuralom vezérférfiaiból, az istenített jakobinus szellem legkiválóbb példányaiból.¹⁾ Három ember foglalja el itt az első helyet, „szellemök és szívök hibás alkatánál fogva a jakobinus program legképesítettebb végrehajtói“ Marat, Danton és Robespierre. A három között a legszörnyűbb, az örültség határszélén álló Marat, egyike azon eszméletnél levő örülteknek, kiket nem zárnak el, de a kik azért nem kevésbé veszélyesek. Betegsége orvosi műszóval élve a nagyravágás deliriama, melynek forrásai az itélő tehetség megzavarodása és az óriás mérvű önszeretet. Soha sem látva a dolgokat természetesen színözön, meggyőződve, hogy lángeszű és erőnyes, betegsége természetesen foljában a nagyravágás deliriumából kifejlődik az üldözések manijája. Mindenütt cselszövényt és össze-

¹⁾ La révolution. T. III. Le gouvernement révolutionnaire. Livre 3-ème. Chap. I.

esküvést lát. A forradalom előtt az akadémikusok és philosophusok az összeesküvők, kik tudományos charlatanságait megbélyegezték a forradalom alatt Necker, Bailly, Lafayette, később Roland, Brissot, Vergniaud, az egész girondi párt, szóval mindazok, kik politikai nézeteivel helyesebben a tömeges gyilkolás elméletével összeütközésbe jutottak. Mindezek természetesen a személyében megtestesült erény és lángész ellen törnek, mindezek halálos elleni a népnek s ez állandó lidércnyomás egyesülve a nagyragyás delíriumával és az üldözés manijával az emberölés monomaniájára vezetett.

Egészen más eredményt nyújt Taine pszichologiai vizsgálata a jakobinus kormány kiváló és érdekes alakjánál Danton-nál. Ez utóbbiban semmi sincs Marat örültségéből, ellenkezőleg szelleme tiszta és egészséges, ítélletének szabadságát nem korlátozzák abstract előítéletek s végre politikai tehetsége oly nagy, minőt — kivéve Mirabeaut — a forradalom egyik alakj. sem mutathat fel. De a kiváló tulajdonok Danton-nál a barbar erkölseivel és szenvedélyeivel, egyesülnek azon barbaréval, ki a magához hasonlókat vezetésére szűletett. Nyugtalan szelleme nem fért össze a régi társadalom szabályos fegyelmével s szenvedélylyel vetette magát a forradalom árába; a szétbomló és újra alakuló társadalom forrongásaiban találta fel igazi elemét. Nem ismer sem physikai, sem erkölcsi undort, fraternizál a részegekkel, üdvözli a szeptemberi mészárlás végrehajtóit, pajtáskodik a tolvajokkal s mindenféle gonosztevőkkel. Helyes szempillantással felfogja teljesen a jakobinus gondolatot; tisztán áll előtte a cél s minden habozás nélkül használja fel a fegyveres hódítást és a megfélemlítést eszközül a párizsi jakobinusok despotismusának megalapítására. Ő vezeti a forradalom nagy napjait augusztus 10-két, szeptember 2-ikát, május 31-ikét, június 2-ikát, tőle erednek a forradalom döntő rendszabályai, ő állítja össze a rémuralmi kormány gépezetét. De a „csöcselék Mirabeau“-ja még sem volt alkalmas a gépezet vezetésére. Szívében benne volt minden eredeti ösztön, jó és rossz egyaránt; elődezhette a szeptemberi mészárlásokat, de érzékenysége fellázadt a határtalan, a rendszeres gyilkolás ellen. Ez tette képtelenné a forradalom vezetésére s ez okozta bukását.

Teljesen elűt Danton-tól és némely vonásban Marathoz közeledik az igazi jakobinusok bálványa Robespierre. Korlátolt elméjü. charlatán és pedáns, de a forradalomban, mely „mesterséges és szónoki tragedia“ övé az első szerep. Marat az „örült“ és Danton a „barbar“ másod sorba szorulnak és végre egészen elenyésznek mellette. Jellemének alapvonása, mint Maratnál, az önhiúság, melyet hízolgői három évi nyilvános szereplése alatt óriásivá növelnek. „Egyedül Robespierre találta fel a polgár eszményi

alakját. Egyedül Robespierre teljesíti pontosan túlzás és fogatkozás nélkül a polgári kötelezettségeket. Egyedül Robespierre méltó, egyedül ő alkalmas a forradalom vezetésére.“ Ez a dicsőhimnus, melyet bámulói szüntelen zengenek s melyet ő maga is minden nap ismétel, hol halkabban, hol hangosabban. Mint Marat úgy ő is üldözött, mint ez úgy ő is szünetlenül martýrságát hangoztatja s természetesen mint Marat úgy ő is maga körül csak romlottakat, cselszövöket és árulókat lát. Rettenetes gyanuja, mely nála a teljes bizonyossággal egyjelentőségű, még rettenetesebbé válik azáltal, hogy nemcsak az arisztokratákra és gazdagokra terjed ki, hanem az atheistákra és becstelenségekre is. „Minden arisztokrata romlott és minden romlott ember arisztokrata, mert a köztársasági kormány és a közerköles egy és ugyanaz.“ Hová Marat egy ugrással ért el, oda ő három évig halad, de végre eljut a szélső pontra s elsajátítja az örült politikáját czélját, és eszközeit, azon különbséggel, hogy félénk, nyugtalan természeténél fogva a forradalomnak inkább pápája, mint dictatora akar lenni. Gondosan kikerüli, hogy törvénytelen tettet parancsoljon, vagy hajtson végre; ezt a Danton és Marat-féle emberekre bizza, kik szükség esetén nyakig belemásznak a sárba, míg ő nála nem szabad, hogy semmi bemocskolja a becsületes ember és a tökéletes polgár ruháját. Képmutatása minden képzeletet felülhalad. „Sem Molière Tartuf-ben, sem Shakespeare III. Richardban — mondja Taine — nem mertek színpadra vinni oly képmutatót, ki meg legyen győződve őszinteségéről, egy Kaint, ki magát Abelnek higgyje.“ Ily ember Robespierre a forradalom nagyszerű színpadán; ilyen kiválóan dicsősége legszebb napján 1794 június 8-kán az örök lény ünnepén, mely tanának viszhangozó diadala és pápaságának hivatalos szentesítése. Két személy van benne, mint a forradalomban, melyet képvisel, a látszó, a külső, a kimutatott, és a be nem vallott, a színlelt, a belső, az előbbtől eltakart.

Hogy minő volt a jakobinusok által kormányzott franczia nemzet állapota a rémuralom alatt, arról — a forradalom irodalmának roppant gazdagsága mellett is — csak most Taine munkája nyomán alkothatunk igaz képet.¹⁾ Ki nem ismerné a párizsi vértörvényszék rettenetes működését, a lyoni, nantes-i, marseillei és toulon-i vérengzéseket, ki nem ismerné a forradalmi kormány kegyetlen rendszabályait a papok, nemesek és gyazdagok ellen? Ezek a legélesebben jelzett vonások a terroristák működésében, de korántsem egyedüliek, melyek mellett a halványabb vonások figyelmet nem érdemelnének. A kiküldött képviselők, a modern proconsulok Lebon Arras-ban, Saint-Just Strassburgban, Duquesnoy

¹⁾ La révolution. T. III. Livr. 4-ème.

Metzben, Dumont Amiensben stb. méltán sorakoznak híresebb társaikhoz Robespierre-hez Párizsban, Carrier-hez Nantes-ben, Collet d'Herbois-hoz Lyonban s ezek mellett bár kevesebb zajjal, de teljesen megegyező szellemben működött a párizsi jakobinus clubból kibocsátott közigazgatási személyzet Franciaország minden departement-jában. Nem kevesebb mint 178, részben vándorló forradalmi törvényszék működött Párizson kívül s hogy a párizsihoz nem méltatlan eredménnyel, mutatja az, hogy pl. a kis Orange városokban e törvényszék a rémuralom tizennégy havi tartama alatt 331 embert küldött a vérpadra. A jakobinus socialismus egyenlősítő elvének megfelelően a forradalmi kormány irtó hadat izent nemcsak a születés, hanem a gazdagság és méltóság által nyert felsőbb társadalmi állás ellen is, de csapásai nem kerülték ki a nemzet nagy tömegét a legalsó néposztályt sem. Az egyenlőség elvéből levonták a legvégső következtetéseket s szabályúl állították fel, hogy törvénytelen minden köz- vagy magán előny, miben nem mindnyájan, hanem csak egyesek részesülnek. Aristokrata tehát mindenki, kinek két jó ruhája van, mert sokaknak csak egy van és az is rozsz. Aristokrata, kinek jó cipői vannak, mert sokan mezitláb járnak. Aristokrata az is, kinek bármily parányi tőkéje van pénzben, vagy természetben, egy kunyhója vagy keservesen összegyűjtött husz, harmincz tallér. Csakis a koldusok az igazi hazafiak. kiknek semmi vagyonuk nincs, kik egyik napról a másikra élnek." E jakobinus felfogás szerint „a földművelők csaknem mind aristokraták és a kereskedők ellenforradalmárok; kiválóan pedig a korcsmárosok, pékek és mészárosok összeesküvők, belső ellenségek. kiknek aristokrátiája jakobinus kifejezés szerint türhetetlen." Nem csoda tehát, ha ily elvek uralma alatt a lefejezettek, letartóztatottak és emigránsok lajstromában a nép legalsó osztályából kikerült egyének száma tetemesen túlhaladta a közép és felső osztályból szedett áldozatok számát. Hasonló eredményre jut Taine a közgazdasági viszonyok vizsgálatánál. Igaz ugyan, hogy a forradalmi kormány socialis politikája közvetve és közvetlenül a gazdagokat támadta meg első sorban, de a maximum — az 1794 és 1795-ben szüntelen dühöngő énségnek nem eredménye hanem épen leggazdagabb forrása, — nem a vagyonos közép és felső osztályt, hanem az alsó osztályt, a kiskereskedőket, földművelőket és a munkásokat juttatta véginiségre. A kép, melyet Taine ez alsó néposztály anyagi helyzetéről a terrorismus alatt ad, mélyen megdöbbenő és könnyen érthetővé teszi a Robespierre bukása után bekövetkezett mély és általános visszahatást minden ellen, mi a jakobinus kormányra emlékeztetett.

A mondottak után természetesen hangzik a lesújtó ítélet,

mit Taine a conventre mond ki.¹⁾ „Nem volt e gyűlésben — így kiált fel az egykoru Barbé-Marbois-val — ötven tiszteletre-méltó ember, kinek jelleme öntudatot adott volna s kinek joga lett volna fejét egyenesen hordani. Kérlelhetlenül elítéli a conventet úgy Robespierre bukása előtt mint azután, minden tényének és rendeletének fő rúgójául az aljasságot és egoismust jelöli meg s feltétlenül védelmébe veszi a thermidor 9-ike után keletkezett visszahatást, még akkor is, midőn ez elhagyva a törvényes utat a forradalom terére csapott át. Bármily kevés rokonszenvet érdemel is a convent, lehetetlen nem látni, hogy a Taine ítélete túlszigoru sőt az utóbbi pontnál t. i. a vendemaire 13-iki royalista színezetű felkelés dicsőítésénél határozottan méltá-tyalan; annyival inkább, mert Taine ezuttal oly elvet vesz védelme alá, melyet mindaddig, míg azt a jakobinusok hangoztatták és gyakorolták, nem szűnt meg kérlelhetlenül ostorozni. Ez a forradalom történelmében oly nagy szerepet játszó népfelség, melyet akként formuláztak, hogy az összegyűlt nép jelenlétében, minden alkotmányos tekintély hatalma megszűnik, Ennek alapján követelte a párizsi polgárság, mint előbb a jakobinus esőcselék, úgy most ez is a francia nemzettel azonosítva magát, a convent feloszlását és az új alkotmány életbe léptetését s midőn a convent nem engedett, ennek alapján lépett 1795 október 5-ikén határozott royalista vezetők alatt az erőszak, a nyílt felkelés útjára. Taine nem a legbizhatóbb adatokkal igyekszik bebizonyítani, hogy a felkelők célja nem a köztársaság megbuktatása és a királyság visszaállítása, hanem egyszerűen a fennálló kormány tagjainak eltávolítása volt és a felkelést nem politikai, hanem erkölcsi felkelésnek nevezi, mely a kormány élén álló bűnösök ellen irányult.²⁾ Bármiként álljon is a dolog, azaz bármi volt is a felkelés célja, tény az, hogy a párizsi polgárság 1795 október 5-kén ugyanolyan — Taine által is élesen elítélt — eszközt használt célja elérésére, mint a jakobinusok augusztus 10-kén, május 31-kén, június 2-kán s több más alkalommal, következőleg a conventnek, mely a hatalmat nem Párizs városától, hanem a francia nemzettől kapta, nemcsak joga, de kötelessége volt a fegyveres támadást fegyveres erővel utasítani vissza.

Az 1795 végén életbe lépett új alkotmányt, mely a törvényhozó hatalmat az ötszázak és a vének tanácsa között megosztotta és a végrehajtó hatalmat öt director kezébe tette le, Taine nem veszi bírálat alá, hanem annál élesebben elítéli³⁾ a directorok hatalomkezelését, mely kifelé az erőszakosságok és benn az alkot-

¹⁾ La révolution. T. III, 557.

²⁾ La révolution. T. III, 565.

³⁾ La révolution. T. III. Livre 5-ème.

mánysértések hosszú sorozata. Egymást követik a pártok merényletei egymás és az alkotmány ellen, s ezeknek végzetes hatása alatt a fiatal köztársaság „oly betegségbe esett, melynek nincs neve, mely rendszeren csak a régi kormányokat szokta érni t. i. a végelgyengülés bizonyos nemébe. Senki nem tett erőfeszítést, hogy megdöntse, de ő maga elveszteni látszott erejét, hogy egyenesen álljon.“ A polgári társadalom teljes bomlásnak indult; „a jakobinus köztársaság — mondja Taine — még él ugyan, de orvosai és szolgálói már hangosan beszélnek temetéséről, mint az idegenek, az örökösök a haldokló szobájában, mint Tiberius környezői a misenumi császári palotában. Ha a haldokló késik meghalni, valaki siettetni fogja. A bűnnel terhelt és vétkektől rothadó vén szörny hörög bibor vánkosan; szemei zárva, ütere elhal, lélekzete fogy. Ágya körül csoportokban caprei kicsapongásainak és római gyilkosságának szolgálói és bakói nyilvánosan osztóznak az új kormány fölött; a réginek vége van, egy holttest előtt nem szükség az illemre ügyelni és hallgatni. Hirtelen a haldokló felnyitja szemeit és beszél: enni kér. A katonai tribun habozás nélkül kiüritti a termet, beborítja az öreg fejét vánkosokkal és sietteti az utolsó sohajt.“¹⁾ Mint Tiberius úgy halt meg a jakobinus köztársaság. Hogy ki volt a katonai tribun, ki a haldokló végső perceit rövidítette, nem nehéz kitalálni: Bonaparte Napoleon.

E sötét képpel zárja be Taine a forradalom történelmét, melylyel kezdettől fogva az utolsó pillanatig homlokegyenest ellenkező állást foglalt el, s mely nézete szerint alig áll egyébből, mint a végzetteljes hibák és a rettenetes bűnök szakadatlan sorozatából. Munkája felfogásunkat a forradalom történelméről — legalább mi a forradalom főbb momentumait illeti -- alig változtatja meg, pszichológiai módszere a legtöbb esetben csak igazolja a Tocqueville, Mortimer Ternaux és kiválóan a Sybel által már részben bőven okadatolt, részben csak egyszerűen jelzett tényállásokat, de nézetem szerint munkájának érdeme nem is ebben, hanem azon körülményben rejlik, hogy ismeretünket a forradalomról, a francia nemzet társadalmi osztályainak helyzetéről e viharos átalakulás korszakában rendkívül sok új adattal gazdagítja s rámutat a forradalomnak nemcsak politikai, hanem socialis jellegére is. Mint már megjegyeztem, Taine oly adathalmazból dolgozott, mint előtte senki és széleskörű kutatásának egyik igen fontos eredménye, hogy most először kapjuk nemcsak Párizsnak és az egymást követő nemzetgyűléseknek, hanem a vidéknek szóval egész franciaországnak történelmét. E mellett Taine az első francia történetíró, ki kiméltelenül feltárja a forradalom által

¹⁾ La révolution. T. III. 628.

Franciaország testén ütött sebeket s merész kézzel széttépi a forradalom legendáját, mely iránt a kegyelet a francia nemzetnek annyira vérévé változott, hogy minden támadást ellene, ha idegenektől jött, bizalmatlansággal visszautasított.¹⁾ Remélhetőleg a Taine által kijelölt irány — ennek túlzásai vagy tán helyesebben ennek egyoldalúsága nélkül a forradalom történelmének irodalmában nem marad követők nélkül; „mert a forradalom póre — mint egy híres francia kritikus megjegyezte²⁾ — még nem végződött be“ s alig hiszem, hogy Taine-nek azóta kimondott ítéletét akár a közvélemény, akár a történelem véglegesnek, döntőnek tekintené. Lehetetlen tagadni a forradalom nagyszerű tévedéseit és rettenetes kicsapongásait, de viszont lehet-e szemet hunyni a forradalom nagyszerű vívmányai előtt, melyek nemcsak Franciaország, de Európa csaknem minden államának alakját megváltoztatták. A francia forradalomnak is két oldala van; Taine csak az árnyoldalt látta s pessimista bölcészete még ezt is sötétebbnek találta, mint az angol Carlyle vagy német Sybel nemzeti elfogultsága.

Dr. Mika Sándor.

¹⁾ . . . depuis que je vois l'espèce de rage avec laquelle les écrivains étrangers cherchent à prouver, que la révolution française n'a été que honte, folie et qu'elle constitue un fait sans importance dans l'histoire du monde, je commence à croire que c'est peut-être que nous avons fait de mieux. puisqu'on en est si jaloux “ Így nyilatkozik Renan, kit pedig politikai el ei épen nem kötnek a forradalomhoz (Souvenirs d'enfance et de jeunesse. 103. l.)

²⁾ Janet. La philosophie de la révolution. Revue des Deux Mondes. 1872. évfolyam.

A TRAGIKUM LÉNYEGE ÉS A GÖRÖG TRAGIKUSOK.

Az élet ellentéteinek csatája a szívben a drámai költészet kimeríthetetlen tárgya. E csatában vívódik a világ nagy ellentéteinek is harca. Oh a csatatér a szív hulló véréből áztatott! Összetört szívekből alkotja diadalemlékét: a n e m e s i s a szó etymologikus értelmében: az élet törvénye: az erkölcsi világrend. Az egyén és a világ aránytalan mérkőzése összetöri az egyént, az új világ csiráját, magvát, mint a földben a magnak szét kell mállnia, hogy romjaiból új élet kezdődjék. Az egyéniség a maga vágyaival, szenvedélyeivel, reményeivel összetűz a már létező világ összes elemeivel, kivívja jogát, vagy elbukik. E jog az erkölcsiség joga, e bukás az erkölcsiség követelménye. Hogy a tragikum lényege az összeütközés az egyén belvilágában egy tulnyomó, egy abszolút hatalommal, az universum hatalmával; hogy ez összeütközés vérző hatása főként a szívbe belopózó és kikerülhetlen meghasonlásban tetőződik, hogy a Szigligeti „Trónkövetelő“-jének jeligeje: „hitte, hogy joga van“ alapja a borzasztó ébredésnek, mely a drámai hőst, ki alvajáróként szédítő magasságban jár, a mélységbe taszítja: ezt meglehetősen tisztába hozta a széptan, de ennek intuitív bizonyosságával birtak már a görög tragikusok és tárgyias ismeretek egész adat-halmazával bizonyítja be a maig is mesternek ismert Aristoteles, „költészettan“-ában, melyet Lessing az Euklides „Elemi“-vel egy sorba helyez és kanonnak állít.

A tragikum legujabb meghatározásainak egyikét Günther¹⁾ adja egy művében, melyet felette érdekesnek tartok azért, hogy a görög dráma alapján genetikus módszerrel hozza le meghatározását. Mi a tragedia Günther szerint?

A tragedia egy meghatározó és megrázó erkölcsi összeütközés drámai kifejtése a hős jellemének és az értelmes világrend törvényeinek alapján.

És hatodfélszáz lapra terjedő művének végkövetkezménye

¹⁾ Grundzüge der Tragischen Kunst. Aus dem Drama der Griechen entwickelt von Georg Günther. Lipse-Berlin 1885.

képen jelenti ki, hogy a tragedia e meghatározása teljesen alkalmazható Aiskhylos összes ránkmaradt darabjaira, valamint Sophokles azon darabjaira, melyekben ő elődjének törvényeit követi, melyeket tehát a tragikai műalkotás immanens törvényeinek tekint.

És itt álljunk meg, mert a közönséges, mondhatni általános felfogástól szembe szökően eltérő megjegyzést tesz Günther. Ugyanis, a míg Aiskhylos összes ránk maradt tragediájára alkalmazhatónak állítja a tragikum lényegét összefoglaló meghatározást, S phokles-nél kivételt tesz. Tehát Sophokles úgy hagyta-e el a mester által tört ösvényt, hogy a tragikum igaz útjáról letért? De hát hová tért le? De hiszen a görög irodalom-történet hivatott és nem hivatott művelői egyaránt egész karéneekben zengedezik a műalkotás tökélye miatta Sophokles dicsőenékét és Aiskhylos lángeszét elismerve, a drámai irodalom nagy kezdeményezőjét az epikus nagy alakok drámai életre hivojának tekintik ugyan, de nem az igazi tragikusnak, kinél az ember a maga mivoltában, véges-valójában, de végtelen szenvedéseivel jelenik meg. Schlegel Frigyes nevezetes felolvasásai, Bulwer görög- emlékei, Patin, Bernhardt, Pierron, az irodalom-történeti kézi könyvek, real lexikonok egész sorozata több-kevesebb készüllettel a görög-dráma példányszerű képviselőjének tüntetik föl, ki az Aiskhylos karénekeinek dithyrambikus pompájába burkolt csekély drámai elemet teljes érvényre juttatá, a kart az „eszményi nézőközönség“ organumává, az erkölcsi igazság jósszékévé emelte és megtisztítá a tragédiát a mythos epikus terjengésétől, áradozásától mederbe szorítá a drámai élet folyamát, hogy annál ellenálhatlanabb erővel sodorja a cselekvényt a kifejlés felé. Arányt, logikus egymásutánt, a psychikus mozzanatok mesteri árnyalatát, a sejtelem és transcendentalis irányu világnézet utólérhetlen derűjét — tul a küzdelmes élet megoldhatlan rejtélyének sűrű homályán — szóval a valódi drámai élet igaz mélységét fedezték föl Sophoklesnél és mindig csak Sophoklesnél. Találomra nyithatsz bármely görög-irodalom és költészet történetre, mindenütt az összhangot, az atheni szellem Perikles korában kifejtett ez érett izletes gyümölcsét Sophoklesnél keresik

„Sophokles irálya maga a szép“, mondja Paul de Saint-Victor egy újabb művében²⁾. Ne keressétek ebben a keleti pompának még nyomait sem, melybe az Aiskhylos költészete öltözik, mint egy a Marathonnál talált persa ruhába: ez meztelen, isteni. „Meztelen, mint akár a bajvivó, ki a fővényen edzi tagjait, akár

²⁾ Les Deux Masques Tragédie-Comédie par Paul De Saint-Victor. Paris 1882-3, 3 kötet.

a karesu természetű hajadon, ki a Taigetos hegyén Bakchos ünnepe-n tánczot lejt“ Sophokles műveiben visszatükröződik az a szép érzék, mely Perikles szavai szerint Athent jellemzi: „Mi szeretjük a szépet pompa, a gyönyört puhaság nélkül.“ És még tovább fűzhetném az idézeteket. Mindenik egy-egy koszoru Sophokles halhatalan emlékének megkoszoruzására.

Az „Oidipus Kolonosban“ e „dulcissimum carmen“, mint Cicero elnevezte, oly mystikus világot nyit meg, mely a keresztény világnézet sejtelem-világának derűjét lehelli a nélkül, hogy az élet tátongó sebeit, örvényeit elénk tárná azzal az erővel, mely a valódi keresztény bensőségét jellemzi, Sophokles e műve elegendő volt arra, hogy a görög mythos felfogásába, átalakításába Sophoklesnél oly ihletet, korát meghalado emelkedettséget keressen a modern kor irodalom buvára, mely Sophoklest a görög-dráma triásában a legmagasabb helyre állítsa. Hozzá még Aristoteles szembetünő részrehajlása, melylyel Sophokles példányszerű műalkotását ismételten kiemeli, meglepő hallgatása, melylyel Aiskhylos jobban mellőzi, mint megerdemli és Sophoklesre tett 20—21 megjegyzése közül csak három gáncsoló, viszont három mentegető, a többi csupa dicséret, míg Euripidesre tett ugyanannyi megjegyzéséből csak hét dicsérő, a többi elítélő. Aiskhylos ellen egyenes vágás azon ítéléte, melyet a trilogikus szerkezetre tesz, bár a trilogia szót nem említi, midőn hibáztatja a *πλὺμθος* és az *ἐποποιός* (sok meséjű és epikus) szerkezetet. Hozzá még Aristophanes kifakadása Euripides, a tragikai nagy iskola ez elárulója ellen, ki miatt a görög tragedia veszélyes lökést kapott és rohamosan indult hanyatlásnak. Ha Schlegel kitörését olvassuk Euripides ellen, szentségtörő sophistának tartják, ki betört az igazság szentélyébe és azt megrabolta, ki a világ legszebb harmoniáját összetörte és a meghasonlás, az egyéni szeszély, szenvedély és önkény zűrzavarát vitte fel az Olympus világába. Az ó-kor e romantikusa a peloponnesusi háboru izgatott küzdelmeit, a demagogia utoza harczeit, az igazság palástján osztagozó önző kufár had nyelvéléseit tükrözi vissza és a mythos kegyeletos tisztelete, vallása helyett frivol játékot, kalandos, mulatságos meséket hagy hátra. Összebonyolítja úgy a mythicus hagyományokat, hogy erőszakos megoldással tud csak menekülni és prologusokkal kénytelen magyarázni, nem hogy műve beszéljen maga helyett. Euripides óriás hatása, népszerűsége mintegy közönségessé tette a Helicon magaslatát és méltatlan Melpomene, búskomoly méltóságához az ő pathetikus szónokias irálya, sokszor gyermekies megoldása, gondatlan műalkotása. Akár ki se fogyjak a gáneshól. Aiskhylos sovány cselekvénye, az emberi szív rajzára fordított széles-ecsetű munkája, Euripides könnyű finom,

majdnem arczképfestésbe átesapó modora éppen alkalmasak voltak arra, hogy a valódi klasszikai eszmény igaz kifejezője Sophokles legyen, ki a hagyomány külletéteményese volt és alkotásai ennyiben a népszellem üde friseségével, tipikus egyetemességével bírnak, a bölcselmi felfogás és még inkább a meghatott kedélyi-élet mélysége — által valódi Vates: jós költő.

En nem tudok menekülni azon képtől, melyet Heine a „Romantische Schule“-ban rajzol a német-görög klasszicismus ideális rajongásáról. Ez az iskola-padokon a halhatatlan Helena után ábrándozik és a multról alkotott ideális felfogásának tükreben nézi a multat és nem a maga mivoltában látja, de az iskola levegőjével veszi körül a klasszikus talaj alakjait.

Természetes, hogy a gyöngéd és finom, a bölcselmi mélység és ihlet tekintetében csakugyan páratlan Sophokles mellett Aiskhylos és Euripides háttérbe szorulnak. De hát igazságos eljárás-e alkotni külön görög ideált és az ideál néző pontjáról itélni meg a görög költészet termékeit? De hát helyes módszer-e levezető módon keresni alakokat, kik a mi általunk megalkotott fogalom személyesítői? De hát helyes mérleg-e kiragadni egy író, egy lángesz, egy környezetből és mint chablonhoz mérni a többit? De hát okvetlenül egy a politikai és társadalmi eszmék történeténél alkalmazott módszer és az írói egyéniségek megítélésénél, becslésénél követhető módszer? De hát az irodalom arany, ezüst korszaka, a virágzás, hanyatlás képeitől nem bírnak már szabadulni? A stíl fejlődését, tökéletes formára tisztulását okvetlenül hanyatlása és megromlása követi? Mondhatom élvezettel olvastam át meg át Günther könyvét, mely ha Euripidesre nézve nem hozhatott kedvező ítéletet azon szempontból, melyből a könyv kiindult, de Aiskhylosnak oly módon megadja a magáét, mint az általam ismert művek közül egy sem. És a szempont, a melyből kiindul éppen olyan szempont, mely egy író megítélésénél, ha nem is kizárólagos, de bizonyára fontos és színté adó. E szempont: aesthetikai. A műfaj a maga mivoltában itéli meg és nem az írók gondolatvilágát hasonlítja egybe. Nem magyaráz bele olyat a mi benne nincs, de van bátorsága a műalkotás törvényét, mint a tárgyas ítélet egyetlen helyes kriterionját fölláztatni és e szempontból Sophoklesre nem mond oly föltétlen dicséretet, mint Aiskhylosra. Az a műtökély, mely Sophoklesnél föltalálható, csak mesterség, de még nem a műalkotás elvén nyugvó. Sőt tovább megy és Sophoklest a végzet-tragédia atyjának nevezi, a technikát, melyben utolérhetetlen, olyannak tünteti föl, mint a mely megvesztegeti a kutatót, a bűvart és feledtet, hogy a technikai tökély, még nem tragikai tökély. A műfaj törvénye, melyet Aiskhylos megteremtett, mely által a mythosba mély jelentőséget,

erkölcsi tartalmat és a tragikum valódi elvét vitte bele és a tragikai bonyolulatnak a nép mythosa által meg nem oldott megoldását föltalálta: Sophokles műveiben megzavarodik. Előtérbe jön a küzdelem kiegyenlítés nélkül, bonyolulat megoldás nélkül, bukás, igazság nélkül. Az universum tragikuma lép előtérbe az egyéni tragikum helyett, mely pedig a valódi tragikum. A szenvedés, az üldöztetés, a vétlen vétség, a végzetszerű bukás, mely öngyilkosságba hajt, melylyel szemben a vigasztalást a halál, vagy a megdicsőülés adja meg: mindez a tragikum súlypontját kimozdítja helyéből. A subiectiv világ, összeomlása benső meghasonlás miatt a valódi tragikum ez alakja helyett az obiectiv világ által összezuzatás szomorú végzetét tartalmazák Sophoklesnek legtökéletesebbeknek és mintaszerű műalkotással kidolgozottaknak hirdetett tragédiái.

Lássuk e kérdést közelebbről.

Antigone, Oidipus király Oidipus Kolonos-ban, Sophoklesnek műgond és kidolgozás tekintetében legtökéletesebb tragédiáiban a vétség, melyet Aristoteles ismely belátással mint a tragikum kiindulási pontját, punctum saliens-ét jelöli meg, a hős obiectiv tévedésén és nem alanyi akaratbeli elhatározásán alapszik. Sőt Antigonénál maga a vétség is hiányzik. Ő a Vischer által identitastragikumának jelzett kategóriába esik. Egyszerűen magasabb erkölcsi törvénynek engedelmeskedik, ennek adja át magát teljesen, feltartóztatathatatlánul és ezért szenved a halált, lesz vértanu testvéri kegyelemből. Schiller azon vigasztalása pótolja a végbenyomás összhangját, melyet minden tragikai összeütközés helyes megoldásának kell hátra-hagynia, hogy keblünkbe marad „azon sarkoló ösztön, hogy az egyetemes törvényekben keressük az igazságszolgáltatást.“ Ép azért hibáztatja Günther Aristoteles felfogását a tragikai tárgyra nézve, mintha a vétlen vétség következtében való szenvedés; tehát az öntudatlanul felidézett végzetszerű következménye, a hős tettének volna a legjobb tárgya a tragikai feldolgozásnak. A kezdetben oly helyesen kijelölt iránytól: a *ἀμαρτία* (a vétség) föltétlen követelésétől aligha nem a Sophokles iránti erős rokonszenvből tért el és csapott át az universum tragikumának, fájdalom, felette bonyolult útvesztőjébe.

Hiszen, ha Oidipus királyt újból meg újból átolvassuk Oidipusban a meghasonlásnak, a tragikai vétségnek nyomait is hiában keressük. Oidipus vétke megszületett vele együtt. A Labdakos családjában az első vétség, a Laios-é. Ha Welcker által meglehetősen szilárd alapon: az epicus thema alapján, a melyre a trilogia szerkezetet is visszaviszi, fölépitett drámai épület szegletkövét keressük, ez Laios bűnös szenvedélyén sarkallik, melylyel Khrysipposzt elrabolja. Legalább a fenn-maradt töredékek erre engednek következtetnünk.

S érdekes egybevetni két töredéket, mely Aiskhylos és a mely Sophokles drámáinak egy-egy maradványa. Laios a vétség elkövetése után jóslatot kap. Aiskhylos töredékében a jóslat így szól:

„Ha gyermektelen marad megmenti városát.“

Sophoklesnél:

„Az isten székétől nyer jóslatot

Hogy fia által hal meg ő“

Günther elmésen kimutatja, hogy a felfogás alapja, más Aiskhylosnál és más Sophoklesnél. Mig feltételes amott, tehát az akarat szabadságának van választása, itt a végzet a maga megmásíthatlan homályával szakad a hős keblére.

És nem ilyen forma-e Oidipus tragikuma? Keresi az igazságot, kutatja ártatlan rajongással. Még Jo k a s t e, mikor a pásztor vallozásait hallja, el akarja leplezni a szörnyű titkot, vissza akarja tartani fiát és férjét az iszonyú való kutatásától, tehát akar: követ el vétséget s csak akkor siet el, hogy öngyilkos kézzel veszítse el magát, mikor többé nem nézhet fia szemébe, ha már ne jé v é sülyedt a n y á b ó l. Azonban Oidipus egyáltalán az igazság mellett van. A vétségnek nyoma sincs. Vétlen vétség tör ki minden sorából. Leányainak kijelenti:

„Ki nem látott nem kérdezett,

S az által lett atyátok, a ki szüle“

A szenvedő aggastyán is állítja.

ἔπει το γ' ἔργα μου

πεποθὲν ἔστι μᾶλλον ἢ δεδρακίτα.

(„Mert hisz tettemet.

Inkább átszenvedém mint megtevém.“

Ismét az 521 versben még határozottabb kifejezést nyer Oidipus ártatlansága.

ἤνεγκον κακίτην ἄκων, θεός ἴστω.

τοίτων δ' αἰθαίρετον οἰδέν“

Egymás mellé állítja a szándékom ellen és az önelhatarozás nélküli kifejezéseket, hogy annál szembetűnőbb legyen, hogy azon tragikum alkotja az ő sorsát, melyet Aristoteles az akaratlan és öntudat nélküli végzetes szenvedés (*δυνα παθεῖν*) tragikumának nevez, és felébe helyez az öntudatos vétség tragikumának.

Minthogy pedig az Oidipus mesteri alkotás; az Ottfried Müller által magasztalt „lelki rajz,“ (Seelen Gemälde): utolérhetetlen, a logikus Aristoteles a csodálatig ragadó következetes részletességgel keresztülvitt: Oidipus királyt okvetlenül jó tragédiának tartja, holott a bűnhődés a vétséggel egyensúlyban egyáltalán nincs. A kik Sophoklesbe bele akarják a modern aes-

thetikai felfogást magyarázni, odaviszik az önkényes eljárást, hogy megtalálják Oidipusban az obiectiv vétséget; de hát ez nem fatum; de hát hova lesz az akaratszabadság? Mit is mond Ismene az öreg szenvedő atyának?

νῦν γὰρ θεοὶ σ' ὀρδοῦσι, πρόσθ' δ' ἄλλωσαν,

mely sort Csiky Gergely fordítása eképen ad vissza: „Az isten, ki lesujtott, ismét fölemel,“ mi e sor tömött szépségét nem fejezi ki egészen. Bizony elmondhatja Oidipus a Göthe öreg hártásának e felsohajtását az istenekhez:

„Ihr führt in's Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden,
Dann überlasst Ihr ihn der Pein,
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.“

Pedig a „tragikum életelve a szabad választás“ és már Schakespeare-nál határozottan feltaláljuk a keresztyén morál felülősség érzetén alapuló felfogást. Günther szép megjegyzése szerint: „Az ember ön sorsának ura és jelleméhez és a szív szabad választásához képest hűz a sors urnájából, életet vagy halált.“

És Günther művének fő törekvése azt kimutatni Aiskhylos tragediáiban. De előbb szóljunk Antigonéről. Sophokles páratlan remekéről a tragikum szempontjából. Hense azt a furcsa állítást kockáztatja, „hogy épen abban rejlik a sophoklesi felfogás mélysége, hogy Antigone vétsége mellett és ellen annyi ellenkező nézet maradt föl.“ De hát még az is érdeme Sophoklesnek, hogy a lehető legélesebben kidomborítandó kérdést: az erkölcsi kérdést sem domborítja ki? Pedig a lélektani rajz tökélyét még dráma-író túl nem haladta. Ugy de a tragikum lényegére nézve annyira zavarba vannak az irodalom történészek, hogy például Ottfried Müller Kreon tragikumát találván meg, a míg az Antigone-jét kereste, a Kreon bűnbödését az őt ért családi csapásban mutatja ki. A mi igen helyes, ha az Antigone szerkezetében Kreon szerepe nem lenne oly másodrendű, hogy a tritagonista játszta. Ő sem talált más hibát Antigonében, mint a nőiség korlátain túllépő hősiesség hibáját. De hát Ismenével együtt hajoljon meg az államhatalom előtt és mondjon le azon jogáról, hogy:

„együtt szeretni és nem gyűlöletre született.“

Jó; tehát a régi állam rengeteg hatalmával szállott szembe yenge nő léte; de hát Elektra mit tett? Elektra ennél többet tett. Boszút állt az államhatalom birtokosain. Hősi nagyságát az anyagyilkolásban való közvetlen részességre alapítja és az igazságszolgáltatás?

Antigone meghal és Elektra diadalt ül, és diadalt ül oly megbotráncoztató módon, mely még a jó öreg Homeros Odysseusát is eszünkbe juttatja, ki az ujongó Eurikleának kijelenti, hogy a

halottak közt ujongni nem szabad. Teljesen osztom Günther nézetét, hogy a klasszikai irodalom tanárai ugyancsak megfélemlenek a szív finom igazság érzetéről, mikor Elektra hősiességét magasztalják, midőn e borzasztó szavakat mondja:

παῖσόν, εἰσθένεις, διπλῆν.

(Kétszer vágj hozzá, ha tudsz.)

és miután a gyilkosság sikerül, kijelenti, hogy most már szabadon lehet örülni. Elektra megoldásához még visszatérünk, de hol a következetesség? Antigone bűnhődik ártatlanul. Elektra örül bűnösen. És mégis mind a két tragédiát egyenlő elragadtatással dicsőítik és számítják a lángész első-rangu alkotásai közé!

Daczolt Antigone? De hát Kreonnal birt-e Haimon? De hát a testvér eltemetését e csökönyös férfitől kieszközölhette volna? Az államhatalom elleni ellenszegülés vétsége tehát az egyetlen, mihez még lehet folyamodni. De akkor hol van a bűnnel adaequat büntetés, mi elengedtetetlen föltétele a helyes tragikai megoldásnak? Az erőszakos mentegetések közül legérdekesebb a Lübker-é.¹⁾ ki azt mondja, hogy az ember, ha az igazság fensőbb követelményét tulhajtott szenvedéllyel akarja keresztül vinni, beleütközik Dike akaratába. Legyen, Antigone, tehát a te bukásodnak az a morálja, hogy a legbensőbb erkölcsitörvények, a legtisztább szózata a szívnek nem méltók arra, hogy lelkünk egész erejével törjünk mellettök landzsát, hanem a csendes mérséklet lassu útján vánszorongjunk a jog az igazság céljához. De hát akkor Elektra miért nem késett a boszúval? Hiszen egy anyát csak lehetett volna kimélni?

Nem! Sophoklesnek még célja sem volt a vétség egyéni alakját belevinni azon tragédiába, melynek összes tetőzete Antigone fenséges jellemében a büntelenség, a tisztaság erejében van és helyesen idézi Günther, Schiller e szavait Antigone lelki hangulatának jellemzésére.

„Das Leben ist der Güter höchstes nicht.“

Igen, Antigone nem vágyott élni az Ismenek és Kreonok: a gyáva megadás és a zsarnoki önkény hazájában. Szabad volt lelke, megköthetetlen, lánczra verhetetlen, szabad; mert kész volt meghalni, mert az életet oda dobta. És a mint az Oidipus Kolonosban a kiengesztelődés megdicsőülésben nyilvánul, az átok verte család legbűnösebb sarjának, eszményi igazság szeretete őt, Athén egyik jótékony herosszává emelte, az Erinysek zord világa Eumenidák berkévé alakult. De a mit Paul de Saint-Victor Sophokles

¹⁾ Sophok. Studien, Theol. und Ethik, Kiel 1851.

hőseiről! mond, hogy fölemelkedett akaratok távolba tartja a végzet és a gyilkosság bösz szellemeit, melyek az Aiskhylos hőseinek lelkére függeszték szemeiket, Sophoklesnek vannak büvszavai, melyekkel elűzi azokat“ ugyancsak tulzott azon költő drámai alkotásaira alkalmazva, ki a végzet-tragedia népies felfogásához inkább visszatért, mint azon maradt. Mert Aiskhylos merészen hagyta el a nép-mythos nyomdokait és a költői igazság-szolgáltatás magasztos elvét vitte azokba bele.

Lübkernek mély és igaz megjegyzése, hogy Sophokles a korábbi mythos-alkotás épületét mélyebb alapon akarta ujjalag fölépíteni. egy gondolatot ébresztett bennem, mely magyarázatát adná annak, hogy Sophokles miért hagyta el Aiskhylos nyomdokait a tragikum felfogásában. A hellén szabadság-harcz diadala a béke áldásait, gyümölcseit gazdagon szórta Athén terített asztalára. Az élvezet önzővé tesz. Az önzés az élet nagy ellentéteit kifejti. A hatalom, gazdagság, erő birtokosaival szemben a kitagadottak a szerencsétlenek tömege áll. A meghasonlást sejti a finom köl, tői kedély. A vallásos összhang megbomlott. Sophokles e félelmet akarta vissza dalolni fenséges karénekeivel e bölcselkedő, de távolról sem bölcs nép lelkébe. A kivesző hit erősítése kedvéért a hit tulzásaiba megy, úgy hogy a mysticismust találja meg nála Dronke, szemben Aiskhylossal, ki azon isteni igazságot keresi, ki egy széket ül Zeüszszel. Sophoklesnél a kar nem fogy ki az emberi vakság, az emberi rövid látás emlegetéséből és az élet egyetlen biztos kalauzául a hitet, a kegyességet (εὐσέβεια) állítja, mert Tumlitznak tulvitt azon állítása, hogy Sophoklesnél a *πρόνοια* már gondviselés jelentéssel bír.¹⁾ Sőt a keresztyén mysticismus lehelletét, mely átlengeni látszik az „Oidipus Kolonosban“-t inkább az atheni balzsamos lég természetes fuvalatának, a helyi monda ragyogó fényének, a lét homályán is átszűrődő derűjének érzem, ha ujából meg ujából bele mártom lelkemet a költészet eme kimondhatlan szép alkotásának élvezetébe.

Sophokles hajlott a végzet tragedia felé, mert a görög mythos át meg át-gyúrva a bölcsészeti szellem által is akadály volt arra nézve, hogy az egy darab keretébe szorított cselekvény kibékítő megoldást nyerjen.

Hiszen ott van Philoktetes! mily gyönyörű rajza az elhagyatott — és ismét ártatlanul szenvedő titok-teljes férfiúnak, kinek ijához volt kötve Troja bevétele. A rászédetés tudatára jövén, végrehajtja-e szándékát, hogy ő a végzetes ijjat, melyet kénytelen volt madarak vadászatára használni, nem adja át? Nem! Maga Herakles jelenik meg és kényszeríti arra, hogy fia a vég-

¹⁾ Idée des Zeus bei Sophokles. Prog. Kruma. 8.)

zétet betöltse. És itt az első jeladás, a mese-oldás *deus ex machinájára*. Horatius bár Aristoteles nyomán a *nodus vindice dignus*-t emlegeti: azonban Euripides széltiben használja is a neveltségig, a karrikatúráig él vissza e rendkívüli megoldási móddal. A *deux ex machina* 17 darabjából 9 ben fordul elő. Igen, mert a *mythos* teljesen megzavarodott. Hiszen csak Elektráját kell egybevetni a Sophoklesével, hogy lássuk, mint vetkőzik ki e megdöbbenő hősnő fenségéből. Mivé fajul az önkény, a szeszély Euripides felfogásában, legjobb bizonyíték az „Örjöngő Herakles, melyben a hős megmenti gyermekeit és azután Hera bosszújamiatt örjöngésében megöli gyermekeit. Így megszűnik az akarat-szabadság, a felelősség vagy a mint Lübker jellemzően mondja: az *αὐτοκρατεία*, pedig Hermann a bevezetésében azt mondja: Haec fabula in melioribus. A sors tulnyomó lesz; az eleve végzés előtérbe lép, lábra kap a pessimismus. Két dolog uralkodik a világon, az arany és a hamis nyelv. Euripides már tudatosan szakított az Aiskhylos tragédiáinak alapjával: az erkölcsi felelősség-gel. De hát miben találta a tragikumot? Fenséges alkotásai legjavát alkotja az önfeláldozó hős-nők tragikuma. Az *universum* tragikuma, mely éltet követel egy Polyxenától, egy Iphigeniától, egy Makariától. Öngyilkosság 17 fennmaradt darabjából három fordul elő (a „Hypolitusban, Phaidra, Hiketides“-ben Euadne és „Phoinissai-ban Jokaste“-); ezzel szemben 18 gyilkossági és 12 tervelt gyilkossági eset, tehát 30. A passiv. a lanya, a petyhüdt akaraterő világában a női-méltóság emelkedik ki. Hekabe-val erő tekintetben egy férfi alak sem versenyezhet. Euripides 17 darabjában 27 női-alak van, kik közül 11 főszerep.

Czélzatosan tértem ki egy kissé Sophokles és Aiskhylos jellemzésétől Euripidesre, hogy vele végezzek is. Igen, mert a végzet tragédiája, vagy a Vischer által oly jellemző módon *universum* tragikumá-nak nevezett tragikai felfogás, mely Sophoklesben utólérhetetlen tökélyű, összhangzatos szerkezet, logikai következetesség, lélektani hűség, jellemrajz finom részletessége által van ellensúlyozva; a tragédiát lejtőre sodorta. . . Euripidesnél e lejtőn rohant a hanyatlás süppedékeibe. Az élet pessimistikus felfogása, a világ igazságtalan rendje, elnyomó hatalma, — melylyel szemben az egyén csak a lemondás (Jón) vagy az önfeláldozás (Makaria) jogával bír, a valódi tragikum lényegébe ütközik és ép azért a tragédiába a bomlást vitte bele, mert alapját porlasztotta el. A kor szellemének megfelelt. És hadd álljon itt Günther megjegyzése: „Ez megfelelt a tényleges viszonyoknak, de hátrahagyja az érzékiség és erkölcsiség közt e földön folyton létező meghasonlás és ellentét érzetét, tehát a kibékülést az emberi tevékenység körén kívül keresi és nem ebben az élet-

ben." Nem akarok engedni a csábításnak, mely ragadja tollamat, hogy a mai kor pessimistikus hangulatát rajzoljam, mint a mely szintén megrontója lett a valódi tragediának, az ellenmondást hagyja hátra végbenyomásképen, melyen vagy a frivol önkényes megoldás teszi túl magát, vagy a kétség a szívben marad, mint fulánk, hogy szaporítsa fájdalmainkat, holott a költészet gyógyítani, bekötni van hivatva az élet sebeit. Nem engedek a csábításnak, mely unszol, hogy Euripides mély hatásának titkát keressem és őt a hanyatlás főokozója gyanánt föltüntető irodalom-történetek ellen szerény erőmhöz képest védelmezsem. Visszatérek Sophoklesre és Aiskhylosra.

Sophoklesnek még két tragédiájáról nem szóltam, melyeket teljes joggal helyez Günther előtérbe és az annyszor magasztalt nagy trágédiáival szemben a trágikum lényegének szempontjából jobbakként tart. E két tragédia: *Thraknők* és *Ajas*.

Dejaneira tökéletes tragikai alak. A féltékenységgel tragikuma a lehető leggyöngédebb alakban és a lélektani rajznak miniatűr finomságával keresztülvive. Dejaneira jól fogadja a Herakles által küldött Jole-t. Likhas fecsegése folytán megtudja, hogy Herakles szíve a szép Joléhoz hajolt.

„Látom miként nő ifjúságban e leány,
És én fogyok; gyönyörrel néz a szem
Nyiló virágra, hervadótól elriad.“

Féltékeny lesz. A szerelmi boszútól fölindult Nessos végzetes ajándékát azon hitben küldi férjének, hogy az csodás erővel vissza vonja. A szerelem mindig babonás. De önként, csak szerető szíve sugallatára, aggály lepi meg.

„Oh asszonyok! mint félek, hogy tán messze is
Mentem mindabban a mit épen most tevék,“

mondja a karnak és beszél a csodát, hogy a gyapju, melylyel a szép köntöst bekente balzsammal, a nap sugarán eltűnt.

„Miért lett volna hozzám jóindulatu
A haldokló szörny, ki halálát okozám?
Oh nem! Megsemmisíteni vágyva gyilkosát,
Hízelve csak nekem; én későn ismerem
Meg a valót, midőn már minden hasztalan.“

Ime a valódi tragikum. A szenvedély elvakít, vétkezünk. A vétség súlya borzasztó lökést ad a bukás lejtőjén. Likhas csak csevegett, és halál fia. Dejanira öngyilkos lesz. Hyllós bűnhődik, mert anyját félreérti, Herakles bűnhődik hűtlenségéért. A helyzet ironiája, mely Sophoklesnél a műalkotás legmesteribb fogása, mely Aristotelest is mindinkább bámulatra ragadja, egy tragédiájában sincs szebben keresztül vive.

Az Ajas-ban a ὕβρις, Aiskhylos e legkedveltebb ἀνακτιζ-ja alapja a tragikumnak. Nyomon követi Aiskhylest. Ajas megsérti az isteneket, mert az Odysseussal folytatott versenyben önhittén visszautasítja az isteni segély gondolatát. Örjögésében botrányt visz véghez. Bukik. Öngyilkos lesz. És itt nem végződik a mese. Menelaos nem engedi, hogy Ajast eltemessék. Odysseus nemeslelkű föllépése dönt. Teukros, Ajas féltestvére, a darab második felében lép föl. A szerkezet túlnyúl az egy darab keretén. A trilógikus szerkezet csalhatatlan jelét hordja magán. Elektrában is többen nem találják meg az egyes tragédia bevégeztességét. Így Carriere keresi a trilogia többi darabját; mert „hogya hősnő és fivérének a természet megrázó hatása elmarad, erkölcsi tekintetben visszaesés és azt a gyanút költi föl, hogy egy következő drámában a bánattól és lelki gyötrelemtől nem maradtak mentek és csak újabb küzdelmek után találták meg a békét.“ De e felvétel nem igazolható tényekkel. Maga Schöll, ki a trilogia szerkesztés módját ugyancsak kiköveteli Sophokles számára is, és Sophokles költői egyéniségének megértését a trilogiákban való szerkesztés által véli helyes alappal bírónak, az Elektra egyes tragediának tartja. Utána dr. Kassai Gusztáv budapesti egyetemi magán-tanár egy rövid elmefuttatásában¹⁾ is a prologusban exponált cselekvénynek teljes keresztülviteléből indulva ki, védi az Elektra egységes és bevégezt szerkezetét. És e pontot legjobb átmenetnek tartom az Aiskhylos tragikái felfogásának jellemzésére. A trilogiai szerkesztési mód alkalmazását vagy nem alkalmazását nem a prologus-ban megadott expositiohoz lehet és kell kötni, hanem ép az epilógus szerkezetéhez. E tekintetben az Ajas nyilván előkészíti a trilogia második darabját: a Teukros-t; az Elektra azonban nem készít elő és erre nézve egy felette fontos és szerény nézetem szerint döntő mozzanatot nem érint sem Günther, sem Kassai, sem Schöll, kinek a görög tetralogiáról írt műve valóban méltó polemiciát keltett; de éppen nem szolgál Sophokles emelésére, a kinek pedig érdekében követeli a trilogiai szerkesztés módot. Hiszen, ha trilogiát alkotának a tiz évi időközben készült Oidipodia különböző darabjai: (Oidipus király, Oidipus Kolonosban, Antigone): akkor hová lesz ama bámult bevégezettség, mely e darabokat a közfelfogás szerint jellemzi. A csak töredékekben vagy esetleg czimleg fennmaradt darabok epikus vagy thema egység szerinti csoportosításának conjecturalis mezejére térni ez alkalommal merőben kívül esik az értekezés keretén. E tekintetben is Welcker felfogásához hajlok, ki a thematrilogiát tartja valószínűnek, mert ez úgy a homerosi költeményeknek rhapsodiák alakjá-

¹⁾ Lásd: „Egyetemi Philologiai Közlöny“ 1883. évi folyam *Variae Quaestiones* latin értekezését 609—615.

ban való terjedésének, valamint a mondakörök helyi természetének és érdekének megfelel. A magasabb egység, valamely alapeszme szempontjából való csoportosítás nem az élet szabad eljárását tükrözi vissza. Elfogadom Günther felfogását, hogy négy darabnak (a tetralógia, melyben a trilogia szerkesztés be foglaltatik) „egy politikai, erkölcsi stb. alapeszme alapján jőzán és művészetlen, a művészet előtt felette kétes értékű eljárás marad mindenha.“

A fennérintett fontos mozzanat, melyet döntőnek tartok az Elektra becslésénél azon körülmény, hogy előbb öli meg Orestes Klytaimnestrát és csak azután Aigisthos-t. Ha trilogia lett volna az Elektra, akkor bizonyosan az Orestes lelkiismereti tusájára kellett volna a kilátást főtárni a darab végén, de Elektrában sem Elektra, sem Orestes keblében támadt meghasonlásra a legkisebb utalás sincs; a kar is így végzi a darabot:

„Oh Attreus faja, mily sok gyötrelmem ért,
Mig e végsata drága szabadságod
Visszaszerzé valahára.“

És lehetetlen elfojtanom csodálkozásomat azon, hogy a leg-többen azon chablonszerű felfogást követvén, hogy a görög dráma magasabb fejlődést Sophoklesnél ért, még abban is dicséretre méltót találnak, hogy a két testvér a gyilkosságot ezen rendben követi el. Klytaimnestrának későbbi meggyilkolását Aiskhylos „Halotti áldozat vivők“ cz. darabjában, az Orestes második mozzanatában, felesleges konzolálás színében tüntetik föl. Pedig ép ebben van a valódi trilogikus szerkezet fordulópontja. Teukros Ajas-ban a végponton jelenik meg, azért fog szenvedni száműzetést A Χοηφόροι, az Aiskhylos tragikai irányát teljesen visszatükrözteti utolsó nagy jelenetében. Épen azért nem tudtam ellenállani a magával ragadó fenség hatásának, hogy e jelenetet egé-z terjedelmében ne közöljem, mert egy pár oly észrevételt szándékoztam tenni, mely illusztrálni fogja, hogy a tisztán irodalom-történeti, sőt még inkább philologiai méltatás, milyen egyoldalúságra vezethet, néha a valódi helyes felfogástól eltérít. Idézem először megszaki-tás nélkül az említett jelenetet saját fordításomban, követve a Diendorf-féle szöveget és azután majd épen erre teszem meg megjegyzésemet, mely, biztosan hiszem, csak czéломhoz vezet közelebb.

A Χοηφόροι 973—végig.

Orestes. Látjátok itt ez ország mindkét zsarnokát.

A kik atyám' megölték, házát földulák?

A trónon ülve ők dicsfényben éltenek

Most is egymást szeretve, egy volt végzetük

Megőrzék mind halálíg közös esküjök',

Szegény atyámnak ők halált, esküdtenek

Halálos esküvel s betölt most esküjök,
 Nos nézzétek ti meg, e gyász tanui ti,
 E szövevényt, szegény atyám hálózátát,
 Mely jól befonta neki lábát és kezét
 Szemlére most vegyétek sorban e leplet,
 Atyámnak leplét, hogy hadd lássa meg atyám,
 Nem az enyém, de az ki mindezt látja fenn :
 Szent **Helios**, anyám szentségtelen művét.
 [Hogy egykoron majd légyen énnekem tanum,
 Hogy jogosan veszejtém el anyámat én,
 Mert Aigisthos halála szót sem érdemel :
 Mert a parázna büntetése érte csak.
 De az, ki férjén ily gaztettet követ el,
 Kitől foganva méhe hordta magzatát,
 Kit szeretett volt és most ugy látszik gyűlölt.
 Minek tarts ily nőt ? mint angolna, vipera,
 Ha csak érint, nem is harap, megmérgezett,
 Oly undok, elvetemült lélek lakja őt.
 Hogy hívjam, bár áradjon ajkamon a szó,
 E rút vadásztört és e halotti leplet,
 E szörnyü szemfedőt, e halfogó hálót ?
 Varsának nézheted e lábkötő ruhát.
 A gaz lator ilyen jutalmat érdemel,
 Zsebmetsző, rabló, utonálló és zsvány,
 Ki fosztogat, izzadjon ily hálóban az.
 Soha nem élnek ezzel egy fedél alatt ;
 Ha ugy hálnék is én meg, mint gyermektelen.]

Kar : Oh jaj, ja-jaj! iszonyu tettek.

Kimulék szörnyü halállal.

Jaj,

A ki látja, növekszik a búja.

Orestes¹⁾ : Tevé vagy nem tévé? bizonyság e lepel,
 Melyen Aigisthos kardja szennyét ott hagyá,
 A gyilkolás nyomát még most is láthatod
 A fényes sávolyon még foltja meg nagyon.

Kar²⁾ : Dicsérem őt, majd újból meg is siratom,
 Az atya-gyilkos leplét ha szemlélem én.
 A tettet fájlalom és szánom ezt a fajt,

¹⁾ Már Stanley és Heathius tulajdoníták e sorokat Orestesnek és nem a karnak.

²⁾ A következő sorok még Dindorfnál Stanley, Heathius nyomán Orestesnek vannak adva, szükségesnek is tartja Schütz az *αὐτοῦ-τ αὐ τοῦ-τ*-ra javítani, hogy helyes értelme legyen, de e sorok már a kar véleményét fejezik ki Orestes előbbi bizonyításaira, melyeket felhoz rögeszméjétől, mely az első lépés az öröngéshez, ragadtatva.

Látván a győzelem bemocsokolt gyászjelét.
Nincs senki halandó, ki bajtalan él,
Soha gyász ne érjen e földön.
Oh jaj,
És meglep a bú ma vagy holnap.

Orestes: Ti tudjátok, de hajh! én nem tudom, mi lesz.
Mint elragadt kocsit száguldó paripa,
Ellenállhatatlanul visz elném és ragad,
A félclemtől reszket, háborog szivem.
Üzvéen kétsége, már kitörni kész legott
De míg ép elmém, kijelentem nektek im:
Megölhi volt jogom anyámat énnékem.
Atyám gyilkosa volt, az ég utálata,
Merényem átkát oldja a jós Loxias,
Ki biztatott, hogy ezt tegyem meg büntelen;
De hogyha elhagyom, mint sujtól, nem tudom,
De mondhatatlan az, a mint ő üldözend
Most is, látjátok, földiszítve állok itt,
És ággal, koszorúval esdeklő gyanánt
Keresem föl a föld tüzhelyén Loxias
Az örök tűznek tiszta féuysugárinál,
Lemosni ott családom rút szennyfoltjait.
Mert Loxias más tüzhelytől eltalta már.
Majd tanuságot tesz egész Argos nekem,
Hogy itt e gazság egykor mint történéhetett.
De én bolyongva hontalan járok-kelek;
Ha élek, ha halok, gyászhirem itt marad.

Kar¹⁾: De jót tevé a magadra káromlást ne szólj.
Rosz hír beszéde ne zendüljön ajkadon.
Egész Argoszt kezéd szabadította meg,
Lesujtva, két kigyó fejét találva jól.

Orestes: Oh jaj!
Ni, asszonyok, amott a Gorgonalakok
Sötét ruhában és kigyókkal fűrtözött
Fejjel közelgenek . . . itt nem maradhatok.

Kar: Mi rémképek riasztanak téged, kedvesem?
Ne félj, a félelem ne légyen zsarnokod.

Orestes: Nem árnyak itt ezek, nem agynak rémei,
Bosszut csaholnak ök, anyám bős ebei.

¹⁾ Helyesebb a karnak tulajdonítani, mert az örület megindult izgalmát akarja csillapítani. Schütznel első személyben van a mondat szerkesztve és ἀλλ' εἰτε πρῶτα áll εἰ γ' ἢ πρῶτα helyett. Dindorfot követtem.

Kar: Kezeden, hidd nekem, még nagyon friss a vér,
Azért szakad lelkedre oly nagy zűrzavar.

Orestes: Apollo fejdelem, mind több-több érkezik,
Szemükből undok vér szünetlenül csepeg.

Kar: Megment a tisztulás. Ha érint Loxias,
A szörnyü kinoktól tüstént megszabadulsz.

Orestes: Ti őket nem látjátok, hejh, de látom én.
El, el! Tovább... tovább! Itt nem maradhatok!

Kar: Áldás kísérjen. A jó isten védkeze
Vezessen gyászszorsodból jóra tégedet.

Itt e királyi lakot már
A vihar harmadszor
Rázza meg rémes erővel.
Gyermekevésről hirhelt lakomát,
Thyestes gyászát látta e lak,
Aztán a királynak szörnyü baját,
Fürdőbe veszejtik az akhajok
Hires vezérét.
Ime, harmadszor jön a mentő kéz,
Vagy vészbe döntő.
De mikor, o de hol lesz a vége
A végzet sűrű csapásinak?

Dindorf nagy tanulmánynyal irt Praefatio-jában¹⁾ a 987—1006 sorig interpolationnak tekinti és pedig Kassandra szavain nyomán, melyeket Agamemnon 1231. és köv. soraiban mond, hol Kassandra gyűlöletét és utálatát fejezi ki Klytaimnestra iránt ép ily drastikus képekkel készült interpolationak.

És mire építi ez állítását? Arra, hogy ily rövid passusban „tot vel nova vel inusitata et saepe mirabilia vocabula constipata sunt, quot intra parem versuum neque alibi ab Aeschylo, licet vocabulorum plurimorum inventor, omniumque minime in senariis diverbiorum, neque ab ullo alio poëta Graeco vetere aut in traegodia aut in aliis carminum generibus usquam constipata reperiuntur.“ No, hát ha ab esse ad posse valet consequentia maga Dindorf idéz az Agamemnonból és a „Xeophoroi“-ból is verseket, melyeket az interpolator utánczolt volna; tehát akkor ő maga rá-

¹⁾ Lásd az ötödik kiadás XCVII—C lapokon.

mutat e hely Aischylos irányával megegyező voltára. De ép itt van a fontos mozzanat. Előttünk egy az őrző útvesztőjére sodort lelki beteg beszél, ki a karral váltott egy pár szó után felkiált:

„Ti tudjátok, de hajh! én nem tudom, mi lesz:
Mint elragadt kocsit száguldó paripa
Ellenállhatatlanul visz elmém és ragad.“ . . .

Ki az ép-elmét félti, mint mindenki, ki az örület szélén áll, mint Arany Ágnes asszonya a haját simítja ki és e szavakkal:

„De mig ép elmém, kijelentem nektek im,
Megölni volt jogom anyámat énnékem,“

megjelöli a rögeszmét, mely űzi hajtja: ily lelkiállapot kezdetén mégis csodálkozik Dindorf, hogy nem Aiskhyloshoz méltó szavakban szól a hős. De hát a trilogia szerkezet fordulata ép abban áll, hogy zürzavar, érthetetlen bonyolulat végezze a közép darabot. A bomlott elme isteni összhangját csak Apolló isten és Athéne isteni segélye adja meg az Eumenidákban. Hogy a philológiai szörszálhasogatás mily akadály némelykor, maga a költő inteniőnek helyes felfogására nézve, elég Dindorf azon megjegyzését is idéznem, hogy azért sem lehet eredeti helyes szöveg az említett részlet, mert Orestes Helios atyára hivatkozik, holott Helios és Apollo két külön alak és az Orestióban a jóisten: Apollo és nem a fény istene Helios szerepel. De hát az értelemre omló homályban nem kapkod-e a vallásos kedély a lelki fény után és nem véti össze a természeti fénnel, az igazságot a napsugárral? Dindorf meg is találja magyarázatát e vétségnek, mert a „régikönyvekben a két név egy monogrammal volt csak kifejezve.“ Bizony feltétlenül szükséges e habzó szenvedély szó kereső, szóban áradó kikapadása. A lélektani igazságot tükrözi vissza. Ép azért idéztem a fentebbi nagy jelenetet, hogy a trilogiai szerkesztés természetének illusztrálására egy fölséges példát mutassak föl.

A mig Sophokles összhangot lehellő költészetében a megnyugvást az önmegadás, a kegyesség gondolata, a szenvedések által tisztára szűrt hangulat fenséges derűje adja meg magában az egy darab keretében, mert el nem fogadhatom Schöll felfogását, ki Sophokles részére is követeli a trilogiai alkotás jogát azért, mert csak nem állott elő a tetralogia színrehozatalakor, mely a versenyenél minden valószínűség szerint továbbra is érvényben volt, elegy belegy vásárportékával (bunte Jahrmakttwaare): addig Aischylos a themaegység nagy compositiójában külön cselekvényekben hozza ki a megoldást. A Lelánczolt Prometheus kibékült ellenségével Zeüszszel a Felszabadut Prometheuszban; az ártatlanul üdvözött Jo megdicsőül utódjában: Heraklesben, ki

az Olymp és föld nagy közvetítője, az Atreus és Thyestes rokon-gyilkossága, melynek vére csepeg Agamemnon hajlékában, hogy a vérszagot érzi Cassandra, Agamemnon vérével eltörölve nincs, de Orestes fölmentésében végleg lemosva van. A vérontás szörnyű egymásutánja eléri a felső fokot a Klytaimnestra: az anya meggyilkolásával; ezért kellett Aigisthos után és nem előtte esnie el; a tető fok, a szenvedések e borzasztó lépcsőzete, nyitabb mezőre vezet, az Eumenidák tisztátalan érintésétől ment szentélyben leoldatik Orestes lelkéről az iszonyu teher.

A Danaos és Aigiptos testvér-versengése, mely ellen darabja az Atridák három nemzedéken átvonuló családi átkának a Hiketides-beu hág a tetőpontra és a Danaidák-ban nyer megoldást; a szerelem jogát kivívja Hypermnestra.

Laios és Oidipus tragediája, a vérfertőzöt e legirtózatossabb nemét tárgyzó darabok, melyek mintha csak a phöniciabuja istenektől megmenekülni törekvő férfias görög szellemet akarnák küzdelmében visszatükrözni, megoldást nyer a Heten Theba ellen-ben, habár Antigone kommatikus siráma a bevérgzetlen félbeszakadt accord hangjaiképen hangzanak vissza keblünkben Ez összetört accordot fogta föl Sophokles harmonikus kedélye és alkotá az Antigonet.

Az Ajas trilogia valószínűen a fegyverek feletti versenyt (*ἑπλων ποιίσις*) tárgyzó darabbal kezdődött, Ajassal folytatódott és Tenkrosszal végződött

Mi lényege e szerkesztés módnak? A mythosok által ellenmondásosan, megzavartan visszatükrözött erkölcsi világrend helyreállítása *ujabb* cselekvények odalanczolása útján. Tehát az erkölcsi világrend helyreállítása itt a földön és nem a transcendentalis világban. Es a mit Günther a tragikum „*conditio sine qua non*“-jául állítják föl; a vétséget föltaláljuk Aiskhylos mind a hét ráánkmaradt drámájában. A *ἑβρις*-Xerxesben. Prometheusban; az uralomvágy és bosszu Eteokles és Polyneikesnél a „Hetén Theba ellen“ cz. darabban; Agamemnon uralomvágyból föláldozza Iphigeneiát kéjvágyának martalékul hozza Khryseist, Kassandrát; Orestes anyát öl boszúból; az Aigiptos fiai vérfertőzötet akarnak elkövetni, ezért állnak boszút a Danaidák. A Danaidák borzadva gondolnak a rokonok közötti nászra.

„ὁ μέγας Ζεὺς ἀπαλέξει
γόνιμον Αἰγυπτογενῆ μοι“

„A nagy Zeus tőlem távolítsa el,
Hogy Aigiptos — vérrel kösse frigyet.“

Hypermnestra esküt szeg, mert szeret. A magasabb hatalom az elemi erővel uralgó szenvedély a szerelem felett áll, de a

s zűzies önfeláldozás e szerelmet megtisztítja és méltóvá teszi az Aphrodite védelmére. Ezért nyer megoldást a mese, A családi átok ott lebeg a Labdakidákon, de azért Eteokles és Polyneikes maguk választják sorsukat és ama kétségbeesett fölkiáltás:

*ἴτω κατ' ὄρεον κῆμα κακυτοῦ λυγόν
φύβω στυγῆθεν ἄν τὸ Αἰαίου γένος*

„Szálljon alá a Kokytosnak hajjain,
Laiosnak Phoibos által gyűlölt vére mind.“

nem egyéb, mint egy daczos lélek kétségbeesett fölkiáltása, mely-lyel önbűne-okozta szenvedéseit a sorsra tolja.

De hát Jo, de hát Cassandra tragikuma a vétségen alap-szik-e? Günther kénytelen beismerni, hogy Zeus kikerülhetetlen akarata, ellenállhatatlan hatalma okozza az Jó tragikumát. A szű-zesség védelmére, melyet némelyek a vétség alapjául tekintenek, Aiskhylos nem gondol. Egyszerűen nem volt a monda megmásít-ható. Cassandra vétsége hasonló gyenge alapon áll. De egy fe-llette fontos mozzanatot nem szabad elfelejtenünk és ez az, hogy mellék alakok; mert a mellék alakok szenvedése a főcselek-vény megrázó hatását fokozza. Cordelia halála Lear tragikumát sulyosbitja, Ophelia Hamlet tragikai sorsának árja által elsodorta-tik. De Antigone Sophoklesnél és Iphigereia Euripidesnél fő ala-kok. És itt e ponton térhetünk vissza még egy pillanatra Sophok-lesre. Sophokles az Aiskhylos által nagyszerű conceptioju művekben feldolgozott epikus anyagból egyes jeleneteket dolgozott ki. Erre volt utalva, ha újat akart. A Heten Theba ellen utolsó jelenete neki elég egy tragedia-tárgy fölतालálására. A két testvér közt ja-jogató Antigone hősnővé emelkedik, ki eltemeti Polyneikest, szem-beszáll Kreonnal, magával sodorja Haimont és Kreont szerencsét-lenségbe dönti. Csakhogy nem minden tárgy volt alkalmas az egy darabban való feldolgozásra. Érezte ezt Sophokles arányt szerető lelke és „Oidipus király“-hoz hozzáírja az „Oidipus Ko-lonosban“-t.

„Philoktes“-en is érzik a trilogiai tárgy összevonása. És még Aiskhylosnál a cselekvény tetőpontja a darab vége felé esik és ezután rohamos sietéssel szakad vége a mesének, hogy az összhang érzete szükségessé tegye a trilogia többi darabját: Sop-hoklesnél már az compositio részletes rajzában (mit Euripides még a prologgal is megtold), benne van az előzmény. A hős már a vétségen túl van. Már sodortatik, már passiv. A Sophokles hősei-ről azt mondja Günther, hogy „ezek egy nemét vívják a halál-tusának.“ És e tekintetben a modern tragikai felfogásban talál-koznak. Shakespearenél ugyan a büntetés nagyobb arányokat ölt, de a hős cselekvőképen provocalja a küzdelmet. A modern hősök

már nyomás alatt állanak az expositioban, már félig fáradtan mennek a küzdelembe. Az universum tragikuma rájuk nehezedik. És épen ez jellemző vonása Aiskhylosnak. A nagy meggyőződés, a hőies önfeláldozások korában élt az, ki a marathoni síkon harczolt, és az Ázsia felett diadalmaskodó Európa ittas ujongása hallszik a „Persák“ dithyrambikus dalaiban. A végzet nyomása alól felszabadul a nemzet. E nemzet ihlete szállja meg a költőt. Shakespeare szintén a meggyőződések nagy korszakát élte át. A nyílt küzdelem tere állt az egyéniség előtt; az egyén életkedvvel rohant a halálba. A békés, a csöndesebb korszakokban az egyénnek van ideje a maga aspiratioival foglalkozni. Az egyéni gyengeség összemérkőzése a világ végtelen hatalmával: hogyan szorítható bele egy pár óráig lejátszott mese keretébe? hogyan vihető megoldásra, mely megnyugtató, fölemelő? Aiskhylos a trilogia alakjában vitte keresztül a megoldást: a mesét a maga mélységében felfogta, kifejlesztte, megoldá. Sophokles egy egy jelenet mélységét fogta fel, a szív-élet részletes rajzával köti egybe. Egy darabbal elégedett meg. Mert a trilogia szerkezet valószínűen soha sem volt nélkülözhetlen föltétel a tetralogia versenyen. Svidas lexicograf ismert helye: „Καὶ αὐτὸς ἤρξε τὸν δοῦνα πρὸς δοῦμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογία“, — — — melyet Schöhl oly hevesen megtámadott és egy korlátolt eszű grammaticus ötletének tart. a görög dráma fejlődésének tényleg beállt mozzanatát jellemzi. A tetralogia még Euripides után is létezett. Aristoteles bizonyára méltatta volna a trilogicus szerkesztés mód megszünését és ennek okait, ha a trilogia oly elengedhetlen föltétele lett volna a versenynek. Aiskhylos nagyszerű conceptiója a Persák, a Prometheus és Orestia trilogiák megalkotásánál elzárta az utat Sophokles előtt, hogy mestere nyomdokain elég új anyagot találhasson lángekre érvényesítésére: egy-egy darabot írt hát, de a műtökély oly ragyogó részleteivel tette tartalmassá, a lélektani rajz, a párhuzamos alakok festése, a költői styl, a karénekek fensége, a kristálytisztá lélek végtelen távlata, a vallásos megnyugvás által a tragikai törvény megsértését feledtet. Günther túlzása, hogy az egyéniség belküzdelmeinek rajzát, melyben Sophokles minden idők legnagyobb írói közé emelkedik, kicsinyli. A felelősség érzetét majdnem a keresztyén világnézet előhaladott álláspontjáról viszi bele a múlt felfogásába: Aiskhylos elveszett darabjai tekintetbe vételével thema egység alapján mutatja ki a meglevő darabok helyes megoldását, de a Sophokles elveszett darabjait hasonló módon nem használja vagy nem használhatja fel és a mi még fontosabb, azon körülményt, hogy a monda régi felfogásához tért vissza Sophokles, ellene fordítja, holott a megrendült hiedelmi állapot törekedett Sophokles helyreállítani, szí-

lárditani. Míg Euripides ellentétekkel, ellenmondásokkal teljes költészete, mely böleselmi rationalismussal rombolja szét a hiedelmet és azután frívol könnyűséggel mesét alkot, kiegészít, pótol és megoldja a mesében rejlő ellenmondást új ellenmondással: addig Sophokles bámúlato összhangot lehelő műalkotásaival az istenkormányzás nagy problémáját a kegyesség, önfeláldozás és szeretet varázsszávaival oldja meg. Aztán az is túlzás, hogy az összeütközés, a vétség és az igazságszolgáltatás a tragikai műalkotásnak egyetlen formái, igaz, hogy a legjobb formái, de a lelki életezer bonyolulata nem tűri a mederbe szorítást. A szenvedő lélek harca kathartikus hatású lesz mindig. Boldogok, a kik szenvednek! — mondja a szentkönyv. És Günther nagy tudományos készüllettel írott művének élet, melyet Sophokles és Euripides ellen fordít, hogy Aishylost Shakespeare-rel egy sorba helyezve a valódi tragikum létevényesének tüntesse föl, enyhítse annak meggondolása, hogy a tragikumnak két oldala van, két különböző hatással. Vagy az egyén küzdelmét tüntetjük fel a maga jogos erejében, hogy ez által az akaraterőnek szárnyát növeljük; vagy az élet bonyodalmas, végzetes hatalmát éreztetjük, hogy az elmét felvilágosítsuk és a szívet nemesítsük. Az Aristoteles katharsisa a Sophokles műveinek átszűrődött hatását jelöli meg e szóval. Günther meg is támadja Aristoteles meghatározását. Ez alkalommal nem térek rá ez érdekes és kiválóan fontos kérdésre. Annyi bizonyos, hogy a ki az élet nagy tragikumát beleszorítja az egyéni küzdelem szűk körébe: az méltó vetélytársa, egyenrangú utóda lehetett annak a mesternek, kinek Prometheusa az egyéniség megsemmisíthetlen jogát, a felzajdult és az egekig csapkodó tenger haragjával szemben is kikiáltja, hirdetvén, hogy ő örökké él, ki-ben Tertullian Krisztus előképét látja. Verus Prometheus, deus omni potent, blasphemus lancinatus. A világot nem csak az igazság váltja meg, de a szeretet is és az önfeláldozás. Ez utóbbi erények költője Sophokles!

Dr. Hegedűs István.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESÍTŐ.

Kiadványaink utóbbi füzetének megjelenése óta négy felolvasó ülést tartott a szakosztály.

Április 25-ikén dr. Imre Sándor egyetemi tanár és szakosztályunk tagja olvasta fel „A népköltésről és népdalról“ című nagyobb munkájának egyik részét „A népdal alkata s képei“ cím alatt.

A június 13-iki ülésen dr. Turner Adolf egyetemi tanár és szakosztályi tag az ázsiai tudomány-egyetemeket ismertette.

A szünidő alatt nem tartatván ülések szeptember 26-ikán volt első összejövetelünk, mely alkalommal dr. Mika Sándor egyetemi magántanár és tagtársunk Taine-nek *Les origines de la France contemporaine* című, a francia forradalmat újabb világitásban feltüntető művét ismerteté.

Folyó hó 10-ikén tartott szakülésen dr. Hegedüs István ref. coll. igazgató és szakosztályi tag tartott felolvasást, ily cím alatt: „A tragikum lényege és a görög tragikusok.“

Mind a négy művet jelen füzetünkben veszik olvasóink.

Mind a négy ülés dr. Felméri Lajos szakosztályi alelnök vezetése alatt folyt le, mivel szakosztályunk nagyérdemű elnöke dr. Hóman Ottó húzamosabban távol volt, majd pedig Budapesten telepedett meg, mint a budapest-vidéki tankerület ujonnan kinevezett kir. főigazgatója. Szakosztályunk szervezése és vezetése körül kifejtett sikeres működése mindnyájunk élénk és legjobb emlékezetében van, s az eltávozottat új állásához mindnyájunk őszinte szerencsekívánatai kísérték!

Tekintettel azon idő rövidségére, mely a zárulástól és a szakosztályi tisztségek új betöltésétől választ el, az elnöki teendők végzésével a folyó év hátralevő részére a választmány határozatából dr. Felméri Lajos alelnök bízott meg.

Kolozsvárt, 1885. okt. 19.

A titkár.